

Ekler

HUKUK TARİHÇİLERİ I. ULUSAL SEMPOZYUMU *

2 Mayıs 2009

AÇILIŞ KONUŞMASI

Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın

Efendim Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı'nın tertiplemiş olduğu, Türk Hukuk Tarihçileri I. Ulusal Sempozyumuna katıldığınız için Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı adına hepinize çok teşekkür ediyorum, hoş geldiniz! Hukuk Tarihi, hukuk fakültelerinde oldukça eski bir disiplin olmasına rağmen Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni istisna edecek olursak biraz üvey evlat muamelesi görmüş bir disiplin olagelmiştir. 2547 sayılı kanunun çıkmasına kadar bir seçimlik ders olarak hukuk fakültelerinde öğretilmiş olmakla birlikte, gereken ilgiyi maalesef görememiştir. Bunda hukukçuların daha çok pozitif hukuk dallarına ilgi duymalarının rolü olduğu kadar belki Cumhuriyet öncesi uygulanan hukuka Cumhuriyet döneminden sonra belli bir süre soğuk bakılmasının da etkisi vardır.

Bugüne kadar Ankara Hukuk Fakültesi'nin bu dalı yaşatmak konusunda önemli bir rolü oldu. Gerçekten 2547 sayılı kanuna kadar Ankara Hukuk

* Bu sempozyum elinizdeki derginin basım yılı olarak görünen 2008 yılından sonra yapılmış olmakla beraber dergimizin bu sayısında yayınlanması yayın kurulumuzca uygun görülmüştür.

Fakültesi Hukuk Tarihi'ni çok canlı tuttu. Bu bakımdan Coşkun Üçok hoca başta olmak üzere, kürsünün hocalarına bir şükran borcumuz var. O kürsüyü temsilen bugün Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt hanımefendi de aramızda bulunmaktalar. Ümit ediyorum bu toplantı bir ilk ve tek toplantı olarak kalmaz, bir gelenek böylece oluşur. Bundan sonra, senede bir, iki senede bir, bir araya gelip Hukuk Tarihi'nin problemlerini, metotlarını, imkanlarını, projelerini beraber tartışma ve fikir alışverişinde bulunma imkanı doğar. Bu gerçekten önemli bir şey.

Her ne kadar açılış konuşmasını ben yapıyorsam da doğrusu ben bu toplantının hazırlanmasında biraz kenarda kaldım. Bu toplantının hazırlanmasında bizim kürsü elemanlarımız sayın Prof Dr. Fethi Gedikli, Prof. Dr. Mehmet Akman, Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci, Doç. Dr. Mustafa Şentop bey ve Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden sayın Doç. Dr. Murteza Bedir, Fatih Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden Doç. Dr. M. Macit Kenanoğlu çok ilgilendiler. Bütün külfeti, yükü üzerlerine aldılar, ben huzurlarımızda onlara da bir teşekkür ediyorum. Hukuk Tarihi interdisipliner bir alan gerçekten. Hukukla ilgili olduğu kadar tarihle de ilgili bir dal. Tabii Hukuk Tarihi'nin, Türk Hukuk Tarihi'nin Osmanlı ve Selçuklu dönemi İslam Hukuku'yla çok sıkı işbirliği var. Bu sebeple, bugüne kadar bu alanda yazı yazan, kitap yazan, tebliğ sunan tarihçilerden ve ilahiyatçılardan da biz yararlanmayı arzu ettik. Eksik olmasın, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden sayın Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez bir konuşmayla toplantımızı zenginleştirecek. Fatih Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Mehmet İpşirli yine bir konuşmayla toplantımızı zenginleştirecek. Erciyes Üniversitesinden Prof. Dr. Yunus Apaydın bey teşekkür ettiler. O da ilahiyat fakültesinde fıkıh öğretim üyesi olarak uzun zamandır Hukuk Tarihi dersleri veriyor,. Bunun dışında İslam Araştırmaları Merkezi'nin fıkıhla ilgilenen hocalarının bir kısmı da aramızda. Böylece, hukuk fakültesinde veya dışında, Hukuk Tarihi'yle ilgili olan araştırmacıları, bilim adamlarını ilk defa bir araya getirmeyi arzu ettik. Ben katkılarından dolayı onlara da teşekkür ediyorum.

Biz bu toplantıyı yarı formal bir toplantı olarak planladık. Yani sadece bu dört konuşma değil, aslında katılan bütün meslektaşlarımızın fikirlerinden yararlanmak istiyoruz. Aramızda değerli araştırmacı Feroz Ahmad bey de bulunmaktadır. Kendisinin Türk Tarihi özellikle son dönem Türk Tarihi konusunda çok dikkate değer araştırmaları var. O da Yeditepe Üniversitesi'nden toplantımıza katıldı, ona da teşekkür ediyorum. Ümit ediyorum ki bu toplantıdan sonra ve önümüzdeki dönemlerde Hukuk Tarihi disiplini hem nicelik olarak hem nitelik olarak zenginleşecektir.

Biz Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi kürsüsü olarak bundan iki sene önce arkadaşlarımla teşvik ve gayretleriyle bir dergi çıkarmayı arzu ettik. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* adlı bir dergi çıkarmaya başladık. Şu ana kadar dört sayı çıktı. Dördüncü sayı bu sabah geldi. Biz bundan böyle de bütün hukuk tarihçilerine göndermeyi taahhüt ediyoruz. Ama bunun bir de ücreti var; İnşallah herkesten yazı bekliyoruz. Bu derginin indekslere girebilmesi için senede iki sayı olarak düzenli şekilde çıkması lazım. Biz şu anda bir yıl hatta bir buçuk yıl gerideyiz. Bu aranın mutlaka kapatılması lazım; o noktada ben sizin çok yakın ilginizi bekliyorum.

Bunun dışında, biz İslam Araştırmaları Merkezi olarak bir yeni projeye de başladık, ondan da kısaca bahsedeyim. Şerhiye sicilleri Türk Hukuk Tarihi araştırmaları için son derece önemli bir kaynak. Türkiye’de şimdiye kadar bu alanda da yeterli bir neşir yapılmadı. Seneler boyu biz Halil Ongan beyin hazırladığı Ankara’nın bir ve iki numaralı sicil özetlerini kullandık,. Sonra Ahmed Akgündüz bey Gaziantep şerhiye sicillerine ait bir özet neşretti, biraz da ilmi usullere çok uygun olmayarak neşredildi. Maalesef hafızam beni yanıltmıyorsa onun dışında başka bir çalışma yok. Biz İslam Araştırmaları Merkezi olarak ilk defa Üsküdar’a ait on defterle başladık. İlk defteri neşrettik, o defter de dışarıda dergiyle birlikte alınabilir. İstanbul’a ait bütün şerhiye sicil defterlerini neşretmek mümkün değil. Sadece İstanbul’a ait olan on bine yakın veya on bini biraz aşan defter var şerhiye sicilleri arşivinde. İstanbul deyince *İstanbul ve bilâd-ı selâse* olarak geçer biliyorsunuz. Üsküdar, Galata, Eyüp ve sur içi İstanbul’a dahil tabiatıyla. Biz Üsküdar’dan başladık ve her on yıldan bir defter seçmeyi planladık. İlk defteri yayınladık. Bu on defterin hemen tamamına yakını okundu. Şu anda diğer işlemleri yapılıyor. Yakında onlar da neşredilecek. Biz kalan otuz defter için 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansına Galata, Eyüp ve suriçi İstanbul için bir teklif sunduk. Orada da yine aynı usulle neşir devam edecek. Yani ilk defterlerden başlayarak, her on yılda bir defter seçerek, bir asrı kabaca ortaya çıkarmaya çalışıyoruz. Bugünkü modern hayatta olduğunun aksine Osmanlı döneminde on yıl çok önemli değişikliklerin olduğu bir zaman dilimi değil. Bu bakımdan on yıllık aralarla bir asrı içeren on defteri neşrettiğimizde dönemin Hukuk Tarihi’ne, Sosyal Tarihi’ne, Ekonomik Tarihi’ne hatta Siyasi Tarihi’ne oldukça ışık tutacağına inanıyoruz. Böylece, şu anda kırk defterlik bir proje çalışma masamızda ilerliyor. Onları neşrettiğimizde on altıncı asrın ortasıyla on yedinci asrın ortası arasını aydınlatmış olacağız. Bundan sonrası artık nasıl gelişir, yine devam edilir mi yoksa başka hukuk tarihçilerimiz bu bayrağı devralıp yürütürler mi onu bilemiyorum. Burada değişik bir indeks usulü izledik. Sadece seçilmiş

kavramları değil, bütün kelimeleri içine alan bir indeksi Dil Tarihi bakımından da önemli olacağı için tercih ettik. Mesela birinci cildin indeksi sadece iki bin iki yüz sayfa tutmaktadır. Bunu basamayacağımız için CD halinde veriyoruz. Zannediyorum bu indeks usulü ile sadece Hukuk Tarihi alanında değil diğer alanlarda da bu defterlerden yararlanma imkanımız olacak. Birinci oturma başlamadan önce, oturumu yönetmek üzere Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden Prof. Dr. sayın Ekrem Buğra Ekinci'yi buraya davet ediyorum.

❁ BİRİNCİ OTURUM ❁

Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci: Merhabalar, değerli misafirler. Hepinizi sevgiyle saygıyla selamlıyorum ve birinci oturumumuzu açıyorum. Öncelikle, bu toplantımıza iştirak edemeyen bazı öğretim üyesi arkadaşlarımızın mazeret telgrafları var. Bunlardan bir tanesi Fatih Üniversitesi Hukuk Fakültesi dekanı Osman Kaşıkçı beyin telgrafıdır. Dekanlar toplantısı sebebiyle Ankara'da bulunacağı için katılamayacağını bildiriyor. İkincisi, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden ve şimdi Başbakanlık İnsan Hakları başkanlığında görevli Prof. Dr. Hasan Tahsin Fendoğlu'nun bir mazeret telgrafı var. Ayrıca bildiğim kadarıyla Prof. Dr. Halil Cin hocamız bir ameliyat geçirdiği için iştirak edemiyor ve Prof. Dr. Ahmet Mumcu bey hocamız da yine bir mazeret sebebiyle toplantıya katılamayacaklar. Bu oturumuzda Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden sayın Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt hocamız bir konuşma yapacaklar. Kendisini, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü ve Batı Hukuku'nun Benimsenmesi* adlı eserleri başta olmak üzere çok sayıda çalışmasından tanıyoruz. Ayrıca bildiğim kadarıyla Hukuk Tarihi disiplininin ilk hanım öğretim üyelerindendir. O da bir ayrı özelliğidir hocamızın ve bunu hakkıyla yerine getirerek hanımların bu sahada yüz akı olmuş bir hocamızdır. Hocamız diyorum, çünkü kendisi Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden benim hocamdır. Kendisini müsaadenizle kürsüye davet ediyorum.

Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt: Teşekkür ederim. Sayın başkan, değerli meslektaşlarım, sevgili öğrencilerim. Öncelikle, bu toplantıyı düzenleyen meslektaşlarımıza, başta Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın hocamız olmak üzere teşekkür ediyorum. Hepimizin adına, bizleri çok dostça ağırladılar çok rahat ettirdiler. Böyle bir toplantının düzenlenmiş olmasını çok önemsiyorum.

Ahmet Mumcu hocamızdan ve Halil Cin hocamızdan hepinize sevgi ve selamlar getirdim. Ekrem beyin söylediği gibi Ahmet hocamızın mutlaka katılması gereken acil bir toplantısı çıktı. Halil hocayı da gelmeden bir saat önce hastanede ziyaret ettim. Gerçekten çok ağır bir ameliyat geçirdi ve Tanrı onu bize bağışladı diye düşünüyorum. O da sevgi ve selamlarını ilettiler. Ben her sene ilk dersimde hukuk fakültesindeki öğrencilerime, Hukuk Tarihinin çok önemli bir alan olduğunu, bunun benim Hukuk Tarihi hocası olmamdan kaynaklanan bir şey olmadığını söylerim. Tabii herkes kendi dalını sever, önemser. Onlar da bu sözlerime gülerler.

Hocamızın da belirttiği gibi Hukuk Tarihi dersleri Cumhuriyet döneminde, ilk açıldığı yıl bizim fakültemizde başladı. Bizler de bundan onur duyuyoruz ve bize yüklediği sorumluluğun tabii farkındayız. Hukuk tarihçi hocalarımız mutlaka bilirliler ama madem ilahiyatçı ve tarihçi hocalarımız var bu dersin nasıl konduğunu size okumak istiyorum. Süheyb Derbil hoca 15 Eylül 1925'te hukuk fakültesinin hangi düşüncelerle açıldığına ilişkin konuşmaları tutanak halinde tutmuş ve bunu anılarına nakletmiş. Diğer dersleri geçiyorum. Hukuk Tarihi konusunda şunları söylüyor: *“Hukukta zaman bakımından kıyaslamalar yapmak için Hukuk Tarihi'ni zengin bir hazine olarak ele aldık ve Hukuk Tarihi'ne önem verdik. Umumi bir Hukuk Tarihi dersi yanında Türkiye'de ilk defa olarak Türk Hukuk Tarihi kürsüsünü ihdas ettik. Hukuk Tarihi dersleri, yalnız hukuk kurumlarının zamanla ve mekanla uğradığı değişiklikleri belirtmek, böylece öğrencilerin izanlarını artırmak ve kıyaslamalar yapmalarına yaramakla kalmayacak, aynı zamanda hiçbir hukuk müessesesinin ebedi olmadığı kanaatini de binlerce canlı misallerle kökleştirecekti. Verdiğimiz karara göre Türk Hukuk Tarihi'nden ve Roma Hukuku'ndan başka Mısır Hukuku, İran Hukuku, Yunan Hukuku, Çin Hukuku, İslam Hukuku, Slav Hukuku, Macar, Cermen Hukuku, feodal hukuk birer birer öğrencilerimizin önüne serilecekti. Burada yetişen hukukçular iyice anlayacaklardı ki, her yaşayan varlık gibi, hukuk da durmadan değişir. Hayat inkılaptır, inkılapta hayat vardır. Değişmezlikte, taassupta, cansızlık ve ölüm vardır. Hukuk belli bir zamanda, belli bir çerçevede baş gösteren sosyal ihtiyaçları karşılamak için bulunan birer hal çaresi olduğuna göre, zaman değiştikçe, çevre değiştikçe, ihtiyaçlar değiştikçe hal çareleri de değişmelidir. Hayata uymayan, ihtiyaçlara uymayan hukuk kurumlarının değeri yoktur. 15 Eylül 1925 Salı günü bu düşünceler ve bu görüşmelerle akşamı ettik. Aynı zamanda Adalet Bakanı olan Prof. Dr. Mahmut Esat Bozkurt, 'Adliye Vekaleti'nin rolü, yüksek heyetinizin verdiği kararları tasdikten ibaret olacaktır' dedi. Biz de Kurucular Meclisi sıfatıyla okutacağımız dersleri karar altına aldık. Ahmet Ağaoglu Anayasa*

Hukuku okutacaktı. Yusuf Akçura Siyasi Tarih, Şevket Bilgişin Ticaret Hukuku, Cemil Bilsel Devletler Hukuku, ben İdare Hukuku, Tevfik Kamil Koperler Roma Hukuku, Yusuf Kemal Tengirşenk İktisat okutacaktık. Geride Medeni Hukuk, Ceza Hukuku, Hukuk Tarihi kalıyordu. İlk sene için bunları düşünmek lazımdı. Cemil Bilsel İstanbul Hukuk Fakültesi Ceza Hukuku müderrisi Baha beye mektup yazdığını, Ceza Hukuku dersi için müspet cevap alacağını umduğunu, Medeni Hukuk için müderris Veli beyi düşündüğünü, heyetimizce kabul edilirse İstanbul'da Kanun-ı Medeni Komisyonu'ndaki işini bitirince Ankara'ya gelebileceğini söyledi. Mahmut Esat Bozkurt Hukuk Tarihi için Paris Hukuk Fakültesi profesörlerinden Sadri Maksudi beyi düşündüğünü, kendisine teklifte bulunmak üzere salahiyet verirse muvafakatini alabileceğini umduğunu bildirdi. Bu haberlere çok sevindik. Hepimiz, üçünü de tasvip ettik. Huzurlarınızda takdir ve iftiharla arz etmeği bilhassa vazife bildiğim bir diğer nokta da şudur: Kurumumuzun kuruluşunu takip eden ilk yıllarda İstanbul Hukuk Fakültesi kendisini müessesemize benzetmeğe elinden geldiği kadar gayret etti. Türk Hukuk Tarihi dersini programına aldı. Ders programlarımıza göre kendi programlarını değiştirdi. 'Elinden geldiği kadar' diyorum, çünkü İstanbul Hukuk Fakültesi özerk değildi. Mesela öğretim üyelerini müderris ve muallim unvanlarıyla anmağa devam etmek mecburiyetinde kaldı. Çünkü 1912 Darulfünun Nizamnamesi kendilerini bağlıyordu. Bu münasebetle tarih meraklılarına haber vereyim ki bugün bütün fakültelerimizde kullanılan 'profesör' unvanının Türkiye'de ilk defa resmen Ankara Hukuk Mektebi'nde kullanılmasının amili ve bu unvanın isim babası Yusuf Akçura'dır. Sırası gelmişken şunu da arz edeyim ki, fakültemizin açılışında, milli ve modern bir mahiyet alışında, feyizli bir çıkış açısında Mahmut Esat Bozkurt'un büyük hizmetlerini takdirle anmak da lazımdır."

Bu toplantıdan iki buçuk ay sonra, 7 Aralık 1925 yılında, İcra Vekilleri Heyeti bir kararnameyi kabul ediyor. Bu kararnameyle, Darulfünun Talimatnamesi'nin beşinci maddesinde münderiç Usul-i Fıkıh dersinin ilgasıyla yerine Tarih-i Hukuk dersinin ikamesi hakkında bir kararname çıkartılıyor. Böylece Aralık 1925'ten beri Hukuk Tarihi dersi Ankara Hukuk Fakültesi'nde var. Belki yine bilen hocalarımız vardır. Ankara Hukuk Fakültesi, tabii büyük Atatürk'ün himayesinde ve önderliğinde açılıyor ve fakülte hocaları ilk toplantılarında Mustafa Kemal beyi fakültemizin fahri dekanlığına ve İsmet beyi de fakültemizin Türk Hukuk Tarihi kürsüsünün başkanlığına seçiyorlar. Yani ben Hukuk Tarihi kürsüsünün başkanı gibi gözüksem bile aslında gerçek başkanımız İsmet İnönü'dür. Öğrencilerime de hemen bunu söylüyorum, yanlış anlaşılma olmasın, yani "aslı budur" diye ilk derste söylerim.

Hepinizin bildiği gibi rahmetli Coşkun hocamız, ki benim de hocamdır, içinde muhakkak bazı hocaların da hocası olmuştur, gerçekten çok özel bir akademisyendi. Benim hocamla pek çok anım var; ama Coşkun bey deyince aklıma gelen bir şeyi söylemek istiyorum. İnanılmaz bir hafıza, inanılmaz bir hafıza. Ne sorarsanız, hangi yazarın hangi kitabında, sayfa numarasıyla söylediler. Bu beni çok etkilerdi. Giderek, çalışma hayatının son döneminde “sayfa numaralarını hatırlayamıyorum” derdi, ama “ortaya doğru sol tarafta”, ama mutlaka “sol ya da sağ” diye söylerdi ve hep doğru çıkardı. Bu alanı gerçekten çok severdi, çok keyifli, çok tatlı ders anlatırdı. Esprileriyle ve olağanüstü fazla sayıdaki örnekleriyle süslerdi. Bu anlamda kendisini de saygıyla, rahmetle anmak istiyorum. Hocamız bir ders daha verirdi. Hukukçunun her alanında önder ve örnek olması gerektiğini düşünürdü. Hukuk Tarihi, Siyasi Tarih dersini verirdi ama öğleden sonraları da arzu eden öğrencilerimiz için Sosyal Davranış Kuralları dersi verirdi. Örneğin “ceketinin cebinden bir bey mendilini çıkardığı ve burnunu temizlediği zaman onu oraya mı koymalı, cebine mi koymalı” sorusuyla başlardı. Bir yemek masasında hangi çataldan başlanacak, hangi bardaktan içilecek, kapılardan nasıl girilecek çıkılacak, aklınıza gelebilen her konuda tatlı tatlı anlatırdı. Ben rahmetli Bülent Nuri Esen hocamızın dersleri dışında en fazla dolu olan ikinci dersin bu olduğunu hatırlıyorum, herkes akın akın giderdi, çok keyifli geçerdi.

Ben fakülteye girdiğim zaman Coşkun hocamızın yanında Ahmet Mumcu hocamız ve Halil Cin hocamız da vardı. Fakat bir yıl içerisinde Coşkun bey emekli oldu. Ahmet bey başka bir üniversiteye geçti. Halil bey de rektör oldu, hatta fakültedeki arkadaşlarım çokça bana takılıyorlardı: “Bir geldin, bir yılda darmadağın ettin bütün hocaları” dediler. Hepsine saygım, sevgim, minnetim sonsuzdur. Şu anda kürsümüzde ben varım, rahmetli İsmet İnönü’den sonraki başkan olarak, onun başkanlığı devam ediyor. Kürsümüzde iki yardımcı doçentimiz var. Nevin Ünal Özkorkut bu sene doçentliğe hazırlanıyor. Bir yardımcı doçentimiz daha var Aybars Pamir, o özel bir mazereti nedeniyle katılmadı. Dr. Belkıs Konan, yardımcı doçentlik kadrosu alamadığımız için kadro beklemekte. Seda Örsten de doktora tezini tamamlamaya çok yaklaştı. Bu kadroyla çalışmalarımızı sürdürüyoruz. Ders yükümüz oldukça çoktur. Siyasi Tarih dersini de veriyoruz. Umumi Hukuk Tarihi dersi hep verilmiştir bizim fakültede. Ben de uzun bir süre verdim. Fakat araştırma görevliliğine hiç müracaat olmadığı için fakültede bir on yedi yıllık yalnızlık dönemim olmuştur. O dönemde dörder vize ve ayrıca final ve bütünleme olduğu için, benim okuduğum kağıt sayısı her sınav döneminde on binlere çıkınca Umumi Hukuk Tarihi’ne bir süre ara verdik, sonradan tekrar programımıza seçmeli

ders olarak koyduk. Siyasi Tarih de halihazırda seçmeli ders olarak yürütülmektedir. Coşkun beyden beri, o zamanki adıyla Devrim Tarihi, sonra İnkılap Tarihi derslerini hep bizim kürsümüz vermişti. Ben de çok uzun yıllar verdim ama bu on binlik kağıt okuma döneminde onu bir başka meslektaşımıza, başka bir kürsüde, Anıl Çeçen hocamıza devrettik, şimdilik o bu yükü taşımakta.

Ankara'dan başka, Gazi Üniversitesi'nde Gül Akyılmaz hocamız var. Bir temsilcisini de buraya göndermiş. Ahmet Mumcu hocamız ve Halil Cin hocamız özel üniversitelerde ders veriyorlar. Diğer özel üniversitelerin taleplerini de Ankara'daki bu kadro kısmen karşılıyor. Bazen de Roma hukukçularından yardım alınıyor. Bu bir moda oldu, ben kendi fakültemdeki Roma hukukçularına da takılırım, hepsi de öğrencim zaten. Ben her dersi, o branşın hocasının vermesi gerektiğini mutlak biçimde düşünüyorum. Hele Roma Hukuku gibi, kendi hukuk tarihimizle ilgili olmayan bir branşta yetişmiş hocaların bu dersi veriyor olmasını da üzüntüyle karşılıyorum. Şu anda Kıbrıs'taki hukuk fakültelerinde ve sanıyorum Antalya'da da bu böyle, diğer hukuk fakültelerindeki durumu sizler de biliyorsunuz. Bizim araştırmalarımız tabii çok geniş, çok uzun bir zaman dilimini kapsıyor. Bizim işimiz pozitif hukukçulardan çok ağır, çok zor. Bunu anlatmam gereken en son topluluk sizlersiniz. Yaptığımız iş aslında iğneyle kuyu kazmak. Özellikle Orta Asya'daki Türk Hukuku'nu da düşünecek olursak, ki o alanda araştırmalarımız da son derecede az, kaynağımız da oldukça sınırlı. Binlerce ton kumun altında yatan daha pek çok kaynağımız da olabilir diye de tabii heyecanla bekliyoruz.

Bir de bizdeki Hukuk Tarihi araştırmaları 1925'te başladı ama çok geç tabii. Özellikle Avrupa'daki Hukuk Tarihi araştırmalarının tarihçesi düşünülecek olursa çok geç bir tarih, ama bu önemli değil, Çalışma hızımız gerçekten fazla. Bu alanda Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin çalışmalarını da gerçekten çok takdirle izlediğimizi de söylemek istiyorum. Ama, hocamız da bahsetti, çalışma alanımız çok geniş bir dönemi kapsıyor. Selçuklular, Osmanlılar, İslam hukuku var, çok geniş bir alan. Ben açıkçası Osmanlı Hukuku'nun daha fazla işlenmesi konusu üzerinde duruyorum. Kendi çalışmalarımı da ağırlıklı olarak buna yöneltiyorum. İslam hukukçuları ve tarihçilerin de katkılarını çok takdirle izliyoruz, bunlardan yararlanıyoruz. Tabii, hukukçu olmayanların kurum ve kavramları açıklama ve kullanmada bazı sınırlarla karşılaştığını gözlüyoruz. Bu da normaldir, interdisipliner bir alanda bu her zaman karşılaşılabileceğimiz bir durumdur.

Benim Mehmet Akif hocama jürilerde her zaman iletmiş bir sıkıntım olmuştur. Bunu da söylemeden geçemeyeceğim. Bazı çalışmalarda çok ender

de olsa, duygusal vurguları görüyorum, subjektif vurguları. Bunun yanında çalışmanın içeriğinde ve atıflarda görmezden gelme biçiminde yaklaşımlara da rastladığımız oluyordu. Son dönemlerde bunlar azaldı. Bunlar beni bir akademisyen olarak son derece üzüyor ve hukuk tarihimize zarar veriyor. Bilimde seçme olmaz, bilimde duygu olmaz, bilimde objektivite olur, bunu hepimiz zaten çok iyi biliyoruz. Ama böyle yayınların da giderek azalmakta olduğunu büyük bir memnuniyetle izliyorum. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi öğretim üyelerinin çıkardığı Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları dergisi bizi gerçekten çok heyecanlandırdı. Hocam gerçekten çok çalışıyorsunuz sizi kutluyorum. Hepimize çok önemli yollar açıyorsunuz. İSAM'ın kütüphanesini de gezdik, orada yapılan çalışmaları da gördük. Biz de bu çalışmalardan daha fazla yararlanacağız ve Hukuk Tarihi mensupları olarak size teşekkür ediyoruz.

Benim önerilerimin aslında bir kısmını hocam hemen söyledi. Türk tarih kongreleri gibi bir Hukuk Tarihi Kongresi yapabilir miyiz diye düşünüyorum. Keşke buna maddi destek bulabilsek ve düzenli olarak gerçekleştirebilsek. Uluslararası bir kongre belki üç yılda değil ama beş ya da on yılda bir yapılsa muhteşem olabilirdi diye düşünüyorum, Bu ulusal toplantıları mutlaka her sene olmasa bile iki yılda bir yapalım diye düşünüyorum. Bu da son derece iyi olabilir. Bir de biliyorsunuz hocamız da YÖK üyesi oldu, bunu inanın siz YÖK üyesi olmasanız da söyleyecektim. Hepimizin tabii asistanları var, asistan arkadaşlarımız da burada. Doktorası bittikten sonra araştırma görevlisi arkadaşlarımız belli dönem için başka fakültelere gidiyor olmaları, bizim kadro korkumuzu gündeme getirdi ve kendi evladımız gibi gördüğümüz araştırma görevlilerin de gelecekte de takibini yapabilmek ve ana kurumlarına dönüşünü sağlamak nasıl mümkün olacak bunu sadece kendi konumuz açısından belki de değerlendirebiliriz diye düşünüyorum.

Benim söyleyeceklerim bundan ibaret. Tekrar bizlere gösterdikleri büyük misafirperverlik için evsahiplerimize teşekkür ediyorum. Saygılar sunuyorum. Sorularınız olursa da cevaplandırırım.

Prof. Dr Ekrem Buğra Ekinci: Ben de değerli konuşmacımız Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt hanımefendiye teşekkür ediyorum. Konuyla ilgili çeşitli görüşler veya sualler yöneltmek isteyen veyahut bazı tartışmalar açmak isteyen olursa onlara da bir yarım saatlik süre tahsis ediyoruz. Talebi olan varsa buyurun efendim.

Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın: Gülnihal hanıma çok teşekkür ediyorum. Tabii 2547 sayılı kanundan sonra Hukuk Tarihi mecburi bir ders olarak

progama girdi. Birdenbire hukuk fakültelerinin sayıları da artmaya başladı. Halbuki sadece Ankara'da vardı ve Gülnihal hanım da tek kişiydi neredeyse orada. Dolayısıyla hukuk fakültelerinde Hukuk Tarihi kürsülerini bu disiplinden yetişmiş elemanlarca doldurmak mümkün olmadı. Bazı yerlerde hakikaten şükranla anmak gerekir, ilahiyat fakültesi hocaları destek verdiler. Çünkü hiç değilse Osmanlı ve Selçuklu Hukuku büyük kısmı itibarıyla İslam Hukuku'na dayandığı için hocalarımızın ilgi alanlarına giriyorlardı. Ama Roma...

Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt: Ama Roma hukukçuları bilmiyorlar.

Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın: Roma hukukçuları hakikaten bilmiyorlar. Veya Amme Hukuku hocaları Hukuk Tarihi derslerine girmeye başladı. Şimdi aynı problem biraz devam ediyor. Hakikaten aslında Roma hukukçularının bundan istinkaf etmesi bile gerekebilir. Ben bir hatıramı anlatayım. Diyarbakır'a rotasyonla buradan gönderildiğimde Hukuk Tarihi'ne gönderilmiştim. Beni kimse gitmesin diye Roma Hukuku'na da görevlendirmişler. Ben Orhan Oğuz hocaya dedim ki yani hocam Roma Hukuku'yla Türk Hukuk Tarihi'nin bir müşterek noktası var. İkisi de geçmişte uygulanmış olmak. Bu kadar müşterek nokta beni Roma hukukçusu yapıyorsa, ben İktisat Tarihi dersini de verebilirim dedim. Çünkü ben İdris Küçükömer hocadan iktisat okudum. Diğerlerinin de lisans öğrenimini gördüm, hiç kimse gitmesin, Marmara'yı temsilen ben gideyim dedim. Hoca bir güldü, kahkaha attı, "yok canım olmaz" dedi, "seni niye böyle yaptılar" dedi. Ben böylece Roma Hukuku dersini vermekten kurtuldum.

Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt: Vermediniz değil mi?

Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın: Vermedim, hayır. Çünkü önemli olan ders anlatmak değil, gelen sorulara cevap vermek. Yoksa hakikaten İktisat Tarihi'ni de yani, kaşını gözünü kırarak da olsa çalışıp bir insan verebilir ama gelen sorulara hiç cevap veremez. O zaman yani hoca olmanın bir anlamı kalmıyor. Dersin müfredatı metinden okunsun daha iyi. Ama üniversiteler de çoğalıyor, bizim üstlendiğimiz yük artacak. Tarihçilerden, ilahiyatçılardan yardım almaya devam edeceğiz. Ama bu problem devam ediyor, maalesef.

Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci: Murteza bey buyurun efendim.

Doç. Dr. Murteza Bedir: Hocam konuşmada dikkatimi çekti. 1925'teki Darulfünun Nizamnamesi'nde Usul-i Fıkıh dersi var. Sonra aynı yıl içerisinde demek ki Usul-i Fıkıh dersinin yerine Hukuk Tarihi dersi mi başlıyor?

Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt: Evet. hatta neden onun yerine konulduğuna dair bir paragraflık açıklaması da var.

Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci: Zekeriya bey buyurun efendim.

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun: Teşekkür ederim. Gerçi Gülnihal hanım değindiler, hocam da belirttiler. Disiplinlerarası ilişkinin mutlak surette sağlanması gerekiyor. Burada terminolojik olarak da, bir şeyi çok iyi ortaya koymak lazım. Tabii ki bu toplantının hukuk fakültesinde ve ağırlıklı olarak hukukçular tarafından yapılması münasebetiyle, Hukuk Tarihi'ni bağımsız bir disiplin gibi görme eğilimi de var. Ama Hukuk Tarihi bize göre tarihin de bir alt disiplini. Tarih bölümleri olarak ve tarih bölümlerinde kullandığımız maddelerin neredeyse yüzde doksanında hukuk kaynaklı bir husus var.

Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt: Kaynaklarımız aynı.

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun: Aynı kaynakları kullanıyoruz. Aynı kaynakların ötesinde donanım açısından tarih bölümleri, Hukuk Tarihi'ni besleyecek nitelikte. Gerçi o niteliği tamamen kazandık mı, tartışırız. Ama öyle olması gerekiyor ideal olarak. O yüzden ciddi anlamda disiplinlerarası çalışmaların yapılması gerektiğini düşünüyorum. Biz kendi bölümümüz açısından, zaman zaman özellikle hukuk fakültesi öğrencilerini kendi tarafımıza celp etmek için gayret gösteriyoruz. Ümit ediyorum aynı şey, Hukuk Tarihi anabilim dalları tarafından da tarih öğrencilerini celp ederek, belki bu müşterek çalışmaların yapılması sağlanabilir. Kaldı ki, bizim tarih bölümünün bu ana kadar yaptırdığı tezlerin belki yüzde ellisi şeriyye sicillerine dayalı tezler. Bunların da karşı tarafça yeterli olarak kullanılmadığı, hatta dikkate alınmadığı kanaatini taşıyorum.

Bu vesileyle bu güzel toplantının böyle bir işbirliğine doğru, sizin teşviklerinizle canlandırılması gerektiğini düşünüyorum. Bu konuda tabii bizlere ne düşüyorsa her zaman yapmaya hazırız. Terminolojinin yetersizliği veya bilinmediğinden söz etti hocam. Evet doğrudur. Yani bizde en önemli sorunlardan bir tanesi şu: Osmanlıca biliyor öğrenciler ama Usul-i Fıkıh bilmiyor yani Hukuk Tarihi'ni bilmiyor, oradaki kavramları bilmiyor, metodoloji bilmiyor ve sadece bir transkript yapabiliyor. Dolayısıyla bizim de bu anlamda hukuk formasyonu kazanmış kişilerden istifade etmemiz gerektiğini her zaman vurguluyoruz. Ama sanıyorum ilk defa bu toplantıyla gündeme geliyor. O yüzden size ve Marmara Üniversitesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı'na şahsınızda teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci: Buyurun Macit bey.

Doç. Dr. M. Macit Kenanoğlu: Roma Hukuku'yla ilgili bir kurumsal problem var. Bu sadece üniversitelerin kendi uygulamaları değil, YÖK bunu

yapılandırıyor. YÖK Roma Hukuku'nu Hukuk Tarihi Anabilim Dalı'nın altına koyuyor. Bugünkü yapı bu, yani bu resmi bir durum. Dolayısıyla Roma hukukçuları bazen bazı yerlerde Hukuk Tarihi anlatıyorlar. Yani YÖK'ün getirdiği düzenlemeden kaynaklanan o problemi Akif Beyin YÖK nezdinde dile getirmesinde fayda var.

Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın: Bizim dekanımız, Prof. Dr. Emin Artuk bey Hukuk Tarihi'ne çok ilgi duyan bir hukukçudur. Bugün Ankara'da hukuk fakültesi dekanlarının bir toplantısı var o yüzden katılamadım. Ben Emin Artuk Bey'le de görüştim. Tabii aslında Hukuk Tarihi'ni büyük bir şemsiye olarak düşününce, Roma Hukuku'nun bu şemsiye altına girmesi gerekir. Roma Hukuku girebilir, Umumi Hukuk Tarihi girebilir, Türk Hukuku iki haliyle girebilir, Kamu ve Özel Hukuk Tarihi olarak. Ama bu iki branşın aynı disiplin olması söz konusu değil. Roma Hukuku tamamen farklı bir hukuk branşıdır, Türk Hukuk Tarihi tamamen farklı bir hukuk branşıdır. Emin Bey'e de söyledim bunları aynı ders olarak birleştirmek fevkalade yanlış. Yani biz aynı şemsiye altında bulunabiliriz fakat biz Roma Hukuku okutamayız açıkçası. Özellikle duymamışsa, çalışmamışsa, Roma hukukçuları Türk Hukuk Tarihi okutamaz. Başka disiplinler de var. Yani ben biraz burada yüksek lisans seviyesinde mesela Kilise Hukuku okutmaya çalışıyorum. Kilise hukukçusu değilim ama Türkiye'de bu konuda yetişmiş kimse de yok. Bir sömestr Kilise Hukuku bir sömestr Yahudi Hukuku okutuyorum. Ama açıkçası bu branşlar biraz ilgiyi çekmek için, yoksa ben Yahudi Hukuku konusunda uzman değilim.

Doç. Dr. M. Macit Kenanoğlu: Ben de Zekeriya beyin bu interdisipliner yaklaşımla ilgili açıkladıklarına katılıyorum fakat önemli bir husus var. Açıkçası tarihçiler hukuki terminolojiyi kullanırken haddinden fazla cesur davranıyorlar Tarihçilerle evet ortak kaynaklarımız var ama bu ortak kaynaklar çok teknik alanlara inhisar etmiyor. Mesela bir satım sözleşmesiyle ilgili geçmişteki bir konuyu ele alırken tarihçilerin bunu yorumlamada zorlukla karşılaştıklarını yazdıklarından anlıyoruz zaten. O tür spesifik konular hariç ortak konular diyebileceğimiz şeyler biraz daha genel alana inhisar ediyor. Bu tabii Türkiye'deki eğitimle de ilgili olabilir. Hukuki niteliği ağır basan konularda tarihçilerin sağlıklı yorum yapabilmesi için hukuk eğitimi almış olmaları gerekiyor. Bu hususta İlber Ortaylı'nın tezine bir yönüyle katılıyorum, yani tarih okumak için önce bir başka sosyal disiplini tahsil etmek gerekebilir diye düşünüyorum. Kavga çıkarmak için söylemiyorum bu sadece bir fikir.

Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci: Efendim oturum başkanlarının konuşması adet değil ama, Sulhi bey hocamızın böyle bir adeti vardı, ben de ona

uyarak bir iki cümle söylemek istiyorum. Osmanlı geleneğinde de, zaten malmunuzdur, yüksek medrese tahsilinde mutlaka hukuk ağırlıklı bir tahsil veriliyor. Dolayısıyla yüksek tahsil yapan herkes, edebiyat kadar hukuk da tahsil ediyor. Bu insanın donanımı bakımından, entelektüel donanımı bakımından doğrusu faydalı oluyor, ama Türkiye'deki eğitim sistemi buna müsait değil. İkincisi de Hukuk Tarihi'nin yaşadığı problemlerin sebeplerinden bir tanesi de hukuk fakültelerinin Hukuk Tarihi dersine bakış açısıdır. Hukuk fakülteleri, hukuk fakültesi olarak görülmek istenmiyor. Hakimler, savcılar ve avukatlar yüksek okulu olarak görülmek isteniyor. Yani fırsat olsa, buradan Genel Kamu Hukuku, Hukuk Tarihi, Hukuk Felsefesi, Hukuk Sosyolojisi hatta Roma Hukuku gibi derslerin bir vesileyle ihraç edilmesi hatta seçmeli hale getirilmesi gibi bir fikir var.

Bu zaman zaman yapılan toplantılarda da dile getiriliyor. Biz bunları çok yetkili ağızlardan işittik. Yani bir kere hukukçuların zaten Hukuk Tarihi'ne bakış açısı çok müspet değil. Bunu bir de şuradan anlıyoruz: Çok sayıda özel hukuk fakültesi kuruldu. Devlet hukuk fakülteleri de var. Buradaki Hukuk Tarihi derslerini ilahiyattaki İslam Hukuku kürsüleri ya da yakınçağ ve yeniçağ tarihçileri deruhte ediyorlar ve hakikaten branş yakınlığı itibarıyla başka branşlardaki hukukçulardan çok daha iyi deruhte ediyorlar. Ama hukuk fakülteleri yönetimleri kasıtlı olarak Hukuk Tarihi derslerini hukuk tarihçilerine verdirmek istemiyor. Mesela İstanbul'da çok sayıda özel üniversite var. Biz buraya gönüllü olarak gitmeye, ders vermeye hazır olduğumuz halde, hiçbirisi bunu istemiyor. Bunun çok çeşitli sebepleri var. En başta mali sebebi var. Dışarıdan bir hocayı getirip de ayrıca bir ek mali külfet yüklenmek istemiyorlar. Fakülte içinde bunu halletmek istiyorlar. Ama bunlar Hukuk Tarihi disiplinine de, genel hukuk düşüncesine de zarar veriyor. Böyle bir problem var. Bunun da ele alınması lazım. Mecburi ders olduğu halde Hukuk Tarihi'nin hiç okutulmadığı Koç Üniversitesi gibi okullar var. İzmit bildiğim kadarıyla öyle. Bunun dışındakilerin çoğunda, o şehirde hukuk tarihçisi olduğu halde, hukuk tarihçilerine verdirilmiyor bu ders. Böyle kasıtlı bir tavır da olduğunu düşünüyorum. Özür dilerim, buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın: Ekrem bey, birkaç husustan bahsetmek isterim. Şöyle bir ikilem de yaşıyoruz aslında. Tarih bölümleri ve ilahiyat fakültelerinde öğrencilerin Hukuk Tarihi'ne yaklaşımı, bizim hukuk fakültelerindeki öğrencilerin yaklaşımından daha sıcak. Bizim hukuk fakültesi talebeleri, mezuniyet sonrası hakim, avukat, savcı, kaymakam, bu tür pozitif hukuk alanında çalışmak istiyorlar. Onlar içerisinde maddi bakımdan bence daha az cazip olan ama mesela Arapça Osmanlıca bilmek gibi ilave birikimler

isteyen, bu alana yönelme az oluyor. Öyle bir problemimiz var. Halbuki Hukuk Tarihi'ne tarih öğrencilerinin yönelmeleri daha fazla. Hukuk Tarihi onlara çok cazip geliyor gerçekten. Bu da sevinilecek bir şey. Aynı şey İlahiyat fakülteleri için söz konusu. İlahiyat fakültelerinde İslam Hukuku, fıkıh, en çok ilgi gören alanların başında geliyor. Bu yüzden de tezlerde de gittikçe Hukuk Tarihi ağırlıklı tezler önem kazanıyor. Fakat hakikaten bizim böyle bir talihsizliğimiz var. İşte siz diyorsunuz ki on yedi senedir kimse başvurmadı. Bu problemi nasıl çözeriz bilmiyorum. Böyle bir ikileme yaşıyoruz. Disiplin olarak önemli bir disiplin, ama pozitif hukukçular bir an evvel hayata atılıp avukat olup, hakim olup, yönetici olup daha çok para kazanmak istiyorlar. Bizim böyle bir problemimiz var. Mesela bizim kabiliyetli öğrencilerimiz var, pozitif hukuk branşlarına bile gelmiyorlar. Çağrılıyor, mesela dereceyle bitirmiş, “kusura bakmayın ben avukatlık yapacağım hocam” diyor. Çünkü İstanbul'da iyi bir avukat olursa, bir iki sene sonra bir hocanın bir yılda alacağını bir ayda kazanmış oluyor. Bu tabii handikap. İlahiyatçı ve tarihçilerin böyle bir para kazanma şansları olmadığından, onlar daha çok ilme yatkın olabiliyorlar açıkçası. Böyle bir problemi de yaşıyoruz.

Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt: Ben bir ilavede bulunmak istiyorum. Fakülte'deki öğrencilerimiz bu dersin pozitif hukuk için ne kadar önemli olduğunu farkında. Çünkü biz, burada da öyledir mutlaka, pozitif hukuka yardımcı olacak konuları çok ağırlıklı olarak işliyoruz. Toprak Hukuku, Vakıf Hukuku ve feraiz. Ben bana mahkemelerden gelen dosya sayısından biliyorum.

Pozitif hukuk uygulayıcılarında bu üç konuda büyük bir sıkıntı var. Bu konulardan kopmuşlar, yeterince merak etmemişler, bilememişler. Fakültemizin öğrencileri bu konuda çok bilinçli ve büyük bir heyecanla geliyorlar. Özellikle, Nevin hanım da çok iyi biliyor, aramızda da konuşuruz bu konuyu, bu üç dört konunun işleneceği zaman bin iki yüz kişilik amfilerde çocuklar yer bulamıyor, dolup taşıyorlar. Bu çok önemli. Bu anlamda Hukuk Tarihi'nin önemini biliyorlar. İlk geldikleri gün, “Aa, bu tarih dersi” diyorlar ama çok hızla fark ediyorlar, fark ettiriyoruz ki bu bir hukuk dersi. Yalnız şunu da söylemeden geçemeyeceğim biraz da esprili bir şey. Ben senenin en sonunda hukuk eğitimine değiniyorum. Perşembe günü verdiğim son derste de bunu yaptım. Anlatırken biraz önce sizlere okuduğum metni okudum, Hukuk Tarihi bu şekilde böyle kondu, 1937'de Hukuk Felsefesi dersi eklendi dedim. Hepsini birden “Aa işte bu olmadı” dediler. Hukuk Tarihi'ne bir itirazları yok ama felsefe daha çok itirazları var. Daha sıkıntılılar.

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun: İzninizle ben hocamı teyit eden bir hususu

açıklamak istiyorum. Zaten bilinen bir şey. Özellikle bu modern dönemde yeni dünyanın şekillenmesinin akabinde sınır sorunları ortaya çıktı ve ben şahsen uluslararası bir iki komisyonda bulundum. Bulduğumuz komisyonda avukatlardan çok tarihçiler bulunuyordu. Tarihçilerin bir kısmı hukuk tarihçisiydi ama ağırlıklı olarak da tarihçiler vardı ve tarihi verilerin yorumlanmasıyla ona göre sınır çizimlerinin yeniden şekillendirilmesi söz konusuydu. Şu anda Türkiye’de buna çok ciddi ihtiyaç var. Çünkü yaklaşık Osmanlıdan sonra otuz devlet oluştu ve her birinin neredeyse birbiriyle bir takım sınır sorunları var. Hukuk Tarihi anabilim dallarının bu anlamda kendilerini mutlak surette bir şekilde donatmaları gerekiyor. Yani uluslararası sınır sorunları ve bu sorunlarının tarihteki kaynakları nedir. Tarihte neler konuşulmuş, nasıl konuşulmuş şeklinde bu bir sorun olarak var. Arazi Hukuku’nun çok da ötesinde bizi gelecekte bekleyen çok sorunumuz var ve sanıyorum hukuk tarihçilerine orada çok fazla ihtiyaç olacaktır.

Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt: Azınlıklarla ilgili sorunlar var, işte Ermeni Sorunu bunların hepsi bizim konumuz.

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun: Evet, çok doğru.

Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt: Kiliseler ve topraklarıyla ilgili bana çok sık dosya geliyor. Bilmiyorum hocam size de geliyor mu.

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun: Yani şunu sonuç olarak söyleyelim. Belki pozitif hukukçuların bu meselenin farkında olmalarını sağlamak lazım bu anlamda.

Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci: Ali Bey buyurun efendim.

Prof. Dr. Ali Akyıldız: Bir kere alanım olması itibarıyla bu tarih mevzuuna girelim. Macit bey söyledi tabii bir kısmında haklı. Fakat benim esas üzerinde durmak istediğim, tarihi kompartımanlara ayırma meselesinin ne kadar doğru olduğudur. Belki yöntem olarak biraz bize bu konuları anlama açısından ve süreci biraz daha dikey olarak takip etme açısından biraz kolaylıklar sağlıyor. Fakat her şeyden önce Hukuk Tarihi, İktisat Tarihi, Sosyal Tarih, Siyasi Tarih filan diye ayırınca dolayısıyla geriye tarih kalmıyor. Yani biz neyle uğraşacağız? Ben işsizlik sorunuyla karşı karşıya olduğumuzu düşünüyorum. Tabii bu bir latife ama bu konunun ciddi olduğunu düşünüyorum Tarihin yaşanan bir gerçeklik hem bireysel manada hem toplumsal manada bütün ve yaşanan somut bir gerçeklik olarak baktığımızda, bir hukuk kısmını oradan soyutlayıp o genel bağlamdan onu çıkarttığınız zaman, her zaman vakıyı anlamayabilirsiniz. Dolayısıyla ben bu tür, interdisipliner çalışmalarla

esasında farkına varılmadan bu sorunu gidermeye çalışıyoruz. Yani kompartımanlara ayırarak, yaşanan toplumsal geçmişimizi anlamaya çalışırken, burada en ciddi sorun, bunu tarihi bağlamından soyutlamamız.

Geçenlerde Namık Kemal'le ilgili bir toplantıda, Tarık Zafer Tunaya'da edebiyatçılarla tarihçiler vardı. Bir oturum tarihçiler, bir oturum edebiyatçılar vardı. Orada da aynı sorunu yaşadım. Kitabı metinler üzerinden edebiyatçılar analiz yapıyor. Ama onlar hangi bağlamda yeşerdi, nasıl bir ortamda ortaya çıktı, Namık Kemal niye bunları haykırdı. Bunlar asla yok ortalıkta. Sadece bir şey söylenmiş, o köksüz metin üzerinden analiz yapılıyor. Ben kendilerine de söyledim. Yani metni o bağlamdan sıyırdığımız zaman Edebiyat Tarihi yapamayız. Veya mesela, işte tarihçilerin bu işe biraz cesur girdiklerini söyledi Macit bey, doğru. Şimdi tarihçi olarak ben mesela iktisatla ilgili de yazdım. Ama ne yapayım. İktisat tarihçisi Osmanlıca bilmiyor, tarih bilmiyor. Ben kağıt parayla ilgili kitabımı yazmadan önce bir makale yazıyordum. Bir baktım ki literatürde hiçbir şey yok. Fakat arşivde inanılmaz bir malzeme var. Bu sefer yazdığım makale kitabımın bir başlığı oldu. Ee, şimdi ben oraya nasılsa girmek zorundayım. Yani iktisat tarihçisine ben malzeme hazırlıyorum. Eczacılık tarihi hakkında eczacılar bir şey bilmiyor, yani böyle bir ikileme biz de karşı karşıyayız. Macit'in söylediği çok haklı. Çünkü kavramsal olarak bazı şeyleri biz es geçiyoruz, bilmiyoruz. Bu biraz tabii merakla alakalı. Sizin o eksikliğinizin farkında olup onu gidermeye çalışmanızla alakalı. Ama böyle de bir çıkmazımız var. Yani Sadullah Paşa'yı ben şimdi çalışıyorum biyografi olarak. Edebiyatçıların en baş aktörlerinden birisi. Ama Allah aşkına bakın Sadullah Paşa'yla ilgili ne var literatürde? Bu kadar önemsedikleri insanla ilgili ne yapmışlar edebiyat tarihçileri? Eee, o zaman iş tarihçiye düşüyor. Bir de benim, esasen bu kitabı metinler üzerinden gidilmesi, çok ağırımaya gidiyor.

Bunu zaman zaman böyle değişik, farklı branşlardan meslektaşlarla bir araya geldiğimizde de söylüyorum. Mesela ilahiyatçı meslektaşlarım. Tasavvuf çalışırken bir silsilenameyi veyahut da bir yazmayı alıp inceleyecek yerde, -onun somut gerçekliğine dair, yaşanmış problemlerine her şeyine dair arşivde bir sürü malzeme var- ne kadar uğraştımsa, ilahiyatçı meslektaşlarımı şuradan Sultanahmet'e götüremedim. Edebiyatçılar, aynı şekilde. Benim şimdi dönemin şiiriyle ilgili bir şey yazmam son derece abes olur değil mi? Ama ben şimdi başımdan geçen başka bir olayı söyleyeyim. Padişah çocukları doğduğunda malumunuzdur devrin şairleri bunlara tarihler düşer. Esasında İstanbul'daki bütün şiir camiası o dosyada mevcuttur ve bununla ilgili numaraları vereyim, fotokopilerini alıp getireyim size lütfen şunları çalışın dediğim halde, hiçbir eski Türk edebiyatçısı malzemeyi vereceğim halde kimse

ilgilenmiyor. O zaman orada da şey yapayım gidip edebiyatçı olayım. Doğru zaman zaman haddimizi aşıyoruz. Ama hakikaten de böyle ciddi bir sorun var. Kusura bakmayın uzattım ama, teşekkürler.

Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci: Hocam haklısınız. Tarihin ihtisaslaşmada çok kesin hatlarla birbirinden ayrılması mümkün değil. Bütün tarih branşları üç aşağı beş yukarı birbiriyle de bağlantılı. İktisat Tarihi olsun, Hukuk Tarihi olsun. Macit beyin demek istediği şeydu herhalde. Ben sırf Hukuk Tarihi için söylüyorum. Oradaki bir takım müesseselerin, kavramların değerlendirilmesinde tarihçilerin daha ihtiyatlı olması gerekir. İktisat Tarihi için de bu geçerli. Tasavvuf Tarihi için de bu geçerli. Yani tarihçi belki oraya kadar getirip, o kavramların içinin doldurulmasını o sahanın mütehasıslarına bırakacak. Belki bu bakımdan anlaşılabilir. Yoksa tarihi branşları birbirinden ayırmak mümkün değil zaten.

Doç. Dr. M. Macit Kenanoğlu: Ayrıca bir de sosyolojik yönü varmış gibi düşünmek, her zaman isabetli değil. Bu tür ayrımlar fazla işlevsel değil açkçası. Ali beyin dediğine katılıyorum.

Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci: Başka yorum var mı efendim? Buyurun.

Dr. Yılmaz Yurtseven: Hocam müsaadenizle tarih öğretimine yönelik olarak yaşadığım üzüntüyü belirtmek istiyorum. Az önce hocalarım ifade ettiler. Tarihçi olmaya kalktığınız zaman etraftan bir takım istihzalarla karşılaşılıyorsunuz. Özellikle genç arkadaşlarımız yakından bilirler; “efendim başka bölüm mü bulamadınız?” Bu tip sorularla karşılaşılıyoruz. Maalesef hukuk tarihçilerine yönelik üvey evlat muamelesi en fazla yine hukuk fakültesindeki diğer hukukçular gösteriyorlar. Müsaadenizle bir anımı paylaşmak istiyorum. İki üç yıl kadar önceydi. Almanya’nın Marburg şehrinde Philipps Üniversitesi diye bir üniversite var. Çok eski bir üniversite, on altıncı yüzyılın başlarında kurulmuş. Bu üniversiteye özel bir gezi için gitmiştik. Marburg sokaklarını dolaşırken bir kaç yüzyıllık tarihi bir binanın önüne geldim. Kapısında şu görkemli yazı yer alıyordu: *Hukuk Tarihi Enstitüsü*. Bu tabelayı gördüğümde kendi adıma çok üzölmüştüm. Ülkemin akademik camiasını Hukuk Tarihi’ne verdiği önem açısından çok üzölmüş ve hayıflanmıştım. Umarım burada yapmış olduğumuz bu çalışma, böyle bir enstitüsünün Türk akademik dünyasına kazandırılması bakımından bir adım olur diye düşünüyorum. Bunu paylaşmak istedim, teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci: Yapılan yorumlara çok teşekkür ediyorum ve müsaadenizle oturumu kapatıyorum.

İKİNCİ OTURUM

Prof. Dr. Yunus Apaydın (Oturum Başkanı) : Birinci Türk Hukuk Tarihi Çalıştayı'nın ikinci oturumunu izninizle açıyorum. Ben de öncelikle böyle bir çalıştayı düşünüp, düzenleyen hocalarımızı tebrik ediyorum. Hakikaten önce disiplinleri bölüyoruz, sonradan da nasıl olur da komşuluk ilişkileri kurarız diye uğraşyoruz. Esasında tarih olsun, ilahiyat olsun ve Türk Hukuk Tarihi alanı olsun, fıkıh olsun birbirileriyle çok yakından ilişkisi olan alanlardır. Özellikle Türk Hukuk Tarihi söz konusu olduğunda bu üç disiplinin çok yakın irtibatı olduğu görülüyor. Bu vesileyle ilk konuşmamızı Türk hukuk tarihçisi hocamız Gülnihal hanım yapmış oldular. İkinci olarak da ilahiyat temsilcisi Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez hocamızı tebliğini sunmak üzere, kürsüye davet ediyorum. Buyurun hocam.

Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez: Önce değerli topluluğumuzu hürmetle selamlıyorum. Ortak sorunları, hatta iç içelikleri olan disiplinlerin mensuplarını bir araya getiren Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı'nı ve toplantıyı tertipte emeği geçen herkese şükranlarımı ifade etmek istiyorum. Efendim birinci oturumda Gülnihal hocamız Türk Hukuk Tarihi'nin tarihçesine ışık tutan çok değerli açıklamalarda bulundular. Biz kendi eserlerinden de çok istifade ediyoruz. Özellikle bizim alanımızda hukuk resepsiyonu önemli bir konu olduğu için gerçekten derdimize derman olan bir kitap kaleme alarak bize büyük bir hizmet sunmuş oldular.

Bu toplantılarda hakikaten için biraz da dertleşme tarafı var. Çünkü kendileri ifade ettiler, pozitif hukukçulara kendimizi anlatmakta zorlanıyoruz diye. Aslında ortak derdimize tercüman oldular. Ama orada belki bizim farklı bir tarafımız şu: Bir öğrenci yolun başında tarih kulvarını seçmişse veya ilahiyat kulvarını seçmişse, zaten hukukta yaşanan sorunları fazla yaşamayacak demektir. Yani çok para getiren, çok aktif bir işten ziyade, fikri tarafı ağır basan bir işi kabullenerek başlamış oluyorlar. Ama hukuk fakültelerinde gerçekten bu sorun var. Yani Hukuk Tarihi'nin, hocamızın belirttiği gibi, çok çok önemli bir muhtevaya sahip olmasına rağmen, hukuka gelen öğrencilerin bu dalı seçmelerini sağlamak o kadar da kolay değil. Rahmetli Orhan Münir Çağıl hocanın ifadesiyle, hukuku pozitif hukuk dışında, yani teorik perspektiften inceleyen dallar bakımından bir üvey evlat muamelesi hep olagelmıştır. O, hukuk sosyolojisinin kenar mahallelere itilmesinden yani şehrin merkezine

bir türlü alınmamasından muzdarip idi. Hukuk Tarihi de bu bakımdan benzer bir pay almış oluyor.

Bu toplantılarda farklı disiplinlerin birbirine sunabileceği imkanlar konuşularak ve aynı zamanda kendimiz bakımından da bir özeleştiriy yaparak çok verimli sonuçlar çıkacağına inanıyorum. Mesela Ali Akyıldız hocamızın verdiği, edebiyatçılarla ilgili örnek çok dikkate değer bir şey. Bir tarihçi, bir edebiyatçının tahmin edemeyeceği kadar büyük bir hazineyi önüne sunuyor. En son konuşan arkadaşımız, Yılmaz beyin önerisi düşünülmeli diye aklımdan geçti. Yani bir Hukuk Tarihi Enstitüsü için şimdiden kollar sıvanırsa, toplantının semerelerinden biri olarak düşünülebilir sanıyorum. Efendim, ilahiyat fakültelerinde İslam Hukuku anabilim dalı var. Fakültelerde anabilim dalı düzeyinde ve sosyal bilimler enstitüsünde bilim dalı düzeyinde tanıtılmış. Çünkü enstitülerin akademik teşkilat yönetmeliğindeki yeri bakımından, anabilim dalları bilim dalına tekabül ediyor. Birçok üniversitede müstakil bir program olarak, bazılarında ise Temel İslam Bilimleri adlı bir program içerisinde, İslam Hukuku yüksek lisans ve doktora programları açılıyor.

Bu, özellikle hukuk tarihçileri bakımından bazı sualleri akla getirebilir. Yani bu kadar İlahiyat Fakültesi var. Bu kadar anabilim dalında lisans düzeyinde dersler okutuluyor, lisans üstü düzeyinde programlar açılıyor. Acaba Hukuk Tarihi'ne yeterince katkı sağlanabiliyor mu? Sağlanamıyorsa bu nasıl sağlanmalı? Bunların üzerinde biraz düşünmemize vesile olur diye düşündüm. Çünkü fıkıh incelemelerinin Türk Hukuk Tarihi bakımından çok önemli bir yere sahip olduğunu hepimiz zaten biliyoruz. Fakat bu, az önceki sorunun cevabı üzerinde biraz yoğunlaşınca, yani bu kadar İslam Hukuku kürsüsü anabilim dalı faaliyeti Hukuk Tarihi için fazla bir şey üretiyor mu? Değilse çözüm ne olabilir? Bunu objektif olarak değerlendirmek gerekiyor. Önce şunu arz etmek isterim; İslam Hukuku adıyla bir anabilim dalı bulunmakla birlikte, hepimizin malumu olduğu üzere, bu fıkha tekabül eden bir isimlendirme. Daha çok batılı terminolojiden Türkçeye bu şekilde, İslam Hukuku olarak geçtiği için, hemen hukuk hatıra geliyor. Yani yanında İslam'ın bulunduğu bir hukuk fikri hatıra geliyor, ama burada esas kastedilen fıkıhtır. İlahiyat fakültelerindeki İslam Hukuku anabilim dalının üstlendiği iş, fıkıh eğitim öğretim ve araştırmasıdır. Meseleye bu açıdan bakıldığında, fıkıh incelemelerinin anlamı konusunu analitik olarak ele almak gerekiyor.

Tabii tecrübeli hocalarımız için bunlar tekrar olabilir. Onları sıkılmış olabiliriz ama Murteza beyin talebi üzerine ben bu açıdan bir değerlendirme

yapmaya çalışacağım. Hatta neşir aşamasına gelmemiş bir makale denemem var. Yarar sağlayabileceği düşüncesiyle arz edeceğim. Böyle bir tarihi bakış yaparsak fikhın bir taraftan kişinin Allah'a karşı olan vecibelerini, diğer taraftan da hukuk ilişkileri düzenleyen kurallar ve kuralları inceleyen bir ilim dalı olduğunu önce hatırlamamız gerekiyor. Yani fikhın iki ana alanını ayırt etmek lazım. Birisi, dini hayatı düzenleme yönü, diğeri hukuki hayatı düzenleme yönü şeklinde. Sizleri sıkıkmamak için hukuki hayatı düzenleme kısmında sadece ana başlıklar ile yetinmek istiyorum. Ama dini hayatı düzenleme yönü, çok dar bir çerçeveye sığan bir iş gibi algılanıyor genellikle.

Onu daha analitik bir şekilde ele alma açısından sizlere bir iki şey arz etmek istiyorum. Dini hayatı düzenleme yönüyle fikhı ben üç başlık altında toplayabiliyorum. Birisi ibadet konuları, bu dar anlamıyla ibadettir, diğeri helal haram konuları, ama sırf dini içerikli olanlar. Üçüncüsü de helal haram konularının hem dini hem de hukuki içerikli olanları. İbadet konularında kişinin Allah'a karşı vecibeleri denince öncelikle dar anlamıyla ibadetlerin, yani belli biçimde yerine getirilmesi gereken veya tavsiye edilen kulluk davranışlarının hatıra geldiğini biliyoruz. İslam dininde bu görevlerin neler olduğu ve nasıl ifade edileceği fikhın konusu olduğuna göre, gerek Müslümanlar gerekse onlarla ilişki içinde bulunanlar veya İslam kültürüne ilgi gösteren kişiler bakımından fikh incelemelerinin önemi açıktır. Bu kapsamdaki fikh problemlerini çözmeye fikh bilgisine olan ihtiyacın hangi seviyede olduğunu gözlemleyebilmek için insanın dinle olan bağının hayatın hangi dönemlerinde yoğunlaştığını da dikkate almak gerekir. Özetle belirtmek gerekirse, özellikle İslami telakkide bu bağ, kişinin doğumundan ölümüne kadar uzanan zaman aralığının tamamını kapsamakta ve yoğun bir ilgiyi gerektirmektedir. Bir Müslüman'ın yükümlülük çağında bulunduğu süre içinde bizzat yerine getirmesi dinen gerekli görülen veya tavsiye edilen işler ve davranışlar yanında, onun doğumu ve ölümüne üzerine diğer Müslümanlarca yerine getirilecek dini vecibeler veya tavsiye niteliğindeki işler de kural olarak fikhın konusudur. Bu durumun tabii bir uzantısı, fikhın din eğitimi ve öğretiminin muhtevasında ağırlıklı bir yer tutmasıdır.

İkinci başlık, sırf dini içerikli olmak kaydıyla helal-haram konuları. Kişinin Allah'a karşı vecibeleri sadece yapması istenen muayyen ibadetlerden ibaret olmayıp, bunun yanında kulun günlük yaşantısında yapmaktan kaçınması istenen veya tavsiye edilenler de önemli bir yer tutar. Kaçınılması kesin olarak istenenler *harâm*, (bazı durumlarda Hanefilerin terminolojisinde *tahrîmen mekrûh*), kaçınılması tavsiye edilenler *mekrûh*, (Hanefilerin terminolojisinde *tenzîhen mekrûh*) terimiyle ifade edilir. Esasen hakkında yasak

bulunmayan hususlarda serbestlik (*ibâha*) ilkesi bulunmakla birlikte, ayet ve hadislerin ifadeleri veya genel fıkıh ilkeleri ışığında yasaklama veya sakındırmayla ilintili görülen fiiller, fakihler tarafından geniş biçimde incelenmiş; haram veya mekruh olduğu kanaatine ulaşılanlar bu terimlerle ifade edildiği gibi, böyle olmadığı belirlenenler için özel olarak helal terimi kullanılmıştır. Yeme, içme, giyim kuşam, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi, günlük hayatın vazgeçilmezleri olan konularda helaller, haramlar, mekruhlar hakkında fıkıh kitaplarında müstakil başlıklar açıldığı gibi, özel kitaplar, risaleler de kaleme alınmıştır. Bu gruba giren konulara örnek olarak değişik hayvanların et, deri vb. cüzlerinden yararlanma meseleleri zikredilebilir. Fakihler ilmi deliller ışığında bunların haram, mekruh veya helal olanlarını belirleyerek pratik hayatta sıkça karşılaşılan sorunlar için çözümler ortaya koymuşlardır. Yine bu konularda da gerek Müslümanlar gerekse onlarla ilişki içinde olanlar ve İslam kültürüne ilgisi bulunanlar bakımından fıkıh incelemelerinin önemi açıktır.

Üçüncü başlık olarak da, haram-helal konularının hem dini hem de hukuki içerikli olanlarına bakmak gerekir. Buradaki verdiğim örnekler bunu ifade ediyor. Ama aslında üçüncü başlığı bundan ayırt etmek gerekiyor, onu arz edeceğim. Hem dini hem hukuki içerikli olan bir bölüm var. Kişinin günlük yaşantısında yapmaktan kaçınması istenen ve tavsiye edilenler ile bu açıdan incelendikten sonra helal olduğu kanaatine varılanlar, yukarıda belirtilen bölümlerde veya kitaplarda, risalelerde müstakil olarak ele alınan konularla sınırlı değildir. Çünkü fıkıh eserlerinde hukuki ilişkiler bağlamında ele alınan pek çok konu aynı zamanda dini değerlendirmeler içerir. Haram veya mekruh terimleri yanında, gayr-i caiz terimi kullanılarak, Müslümanlar açısından yasaklanan veya yapılmaması tavsiye edilen fiillere yer verilir. Bu yönden incelendikten sonra, sakıncalı görülmeyenlere de caiz terimiyle açıklık getirilir.

Bu gruba giren bazı meselelerden hareketle, yani fıkıhın uzandığı alanları tasavvur edebilmemiz için şunları söyleyebilirim. Mesela evlenmesi yasak olanlar konusunda, diyelim ki Amerikan Hukuku'nda sıhri hısımlarla evlenme yasağı yok. Yani bir erkek kayın validesiyle, bir kadın kayın pederiyle evlenebiliyor. Amerikan Hukuku bunu yasaklamamış. Bildiğim kadarıyla İsviçre Medeni Kanunu'nda son yapılan değişikliklerle erkek, teyze veya halasıyla, kadın, amca veya dayısıyla evlenebiliyor. Mesela evlenme yasakları konusunda farklı bir yaklaşım gerek eski gerek yeni Türk Medeni Kanunu'nda, süt hısımlığı kavramına yer verilmediği için sütanesiyle evlenmesi hukuken bir engel teşkil etmiyor. İslam Hukuku'nda ise, bu evliliklerin hepsi yasaklanmıştır. Fıkıh eserleri bu konuyu, bir taraftan hukuk boyutuyla ele almış ve bu

hükümleri pozitif hukuk haline getiren toplumlar bakımından evlenilmesi kesin olarak yasak bireylerin evlenmeleri halinde bu evliliğin geçersiz olacağını hükme bağlamışlardır. Hukuk nizamının da bu evliliğe geçerli evlilik sonuçlarını bağlamayacağını, hatta bu tür evliliklere kamu otoritesinin müdahale edeceğini, diğer taraftan da Müslüman bireyin dindarlık duygusuna hitap ederek bunların haram olduğunu delilleriyle açıklar.

Yine akitlerin geçerliliği konusunda hemen hemen bütün hukuk sistemlerinde, kamu düzenine, ahlaka, adaba aykırı olmamak kaydıyla akitlerin serbest iradeyle düzenlenebilmesi prensibinin, İslam Hukuku'nda da benimsendiği söylenebilir. Fakat hukuk nizamınca konmuş bulunan bazı somut yasaklar açısından bu hukuk sisteminin kendine özgü kurallarının bulunduğu görülür. Mesela riba ve garar yasaklarının bu bağlamda pek çok hukuki muameleyi, özellikle ivazlı akitleri etkileyen sonuçları vardır. Fıkıh eserleri riba ve garar içeren işlemleri bir taraftan hukuk boyutuyla ele alarak bu hükümleri pozitif hukuk haline getiren toplumlar bakımından bu tür işlemlerin geçersiz olacağını, hukuk nizamının bunlara geçerli muamelelerin sonuçlarını bağlamayacağını, hatta bu tür işlemlere kamu otoritesinin müdahale edeceğini hükme bağlamışlar; diğer taraftan da Müslüman bireyin dindarlık duygusuna hitap ederek bunların haram veya bazı hallerde mekruh olduğunu delilleriyle açıklamışlardır. İşte bu çerçevedeki fıkıh hükümleri, bunları pozitif hukuk haline getiren toplumlar bakımından özel bir öneme sahiptir. Günümüzde birçok İslam ülkesinde, özellikle şahıs, aile ve miras hukuku dallarına ait düzenlemelerde, bazılarında Borçlar Hukuku kapsamındaki düzenlemelerde, fıkıh hükümlerinin esas alındığı bilinmektedir. Ama bu başlık altında dikkat çekilmek istenen nokta şudur: Halkının çoğunluğu Müslüman olmakla birlikte hukuk düzeni ile dini temele dayanan düzenlemeler arasında bağ kurmama yönünde tercih yapmış veya bu yönde kesin bir tercih yapmamakla birlikte hukuk düzenlerinde batılı kanunlara ağırlıklı yer vermiş ülkelerde ya da Müslümanların azınlıkta bulunduğu ülkelerde bu tür fıkıhi hükümler hukuk düzleminde dikkate alınmasa da Müslüman bireylerin dini hayatları bakımından önemini korumaktadır. Bu ülkelerdeki Müslüman bireylerin önemli bir kısmı kamu düzenini ilgilendiren hususlarda, vatandaşı oldukları veya vatandaşlık bağı olmaksızın içinde yaşadıkları ülkenin yürürlükteki hukuk kurallarına uymakla birlikte kişisel tercihe açık olan hususlarda, fıkıhta haram veya mekruh olarak nitelendirilen durumlardan kaçınma konusunda duyarlı davranmakta, kendi bilgilerine dayanarak veya fetva veren kişi yahut kuruluşlardan yardım alarak bireysel seçimlerini buna göre yapmaktadırlar.

Hatta bazı yerlerde şöyle bir ilginç durumla da karşılaşmaktadır: Özellikle Aile Hukuku dalında İslam Hukuku esas alınarak hazırlanmış yasaların yürürlükte olduğu ülkelerde, bazı konularda yürürlükteki kanunun dayandığı içtihat müftüler tarafından zayıf görüldüğü için bireyler yargı kararlarını tatmin edici bulmamakta ve imkan buldukları ölçüde fetva makamından aldıkları çözümü hayatlarına uygulama yönüne gitmektedir. Ürdün'deki uygulamalardan bu sonucu çıkardım. Orada, İslam Hukuku'na göre hazırlanmış bir kanun olsa bile, yargı bir şekilde bir karar verse bile, mesela bir evliliğin sona ermesi meselesinde veya başka bir konuda, fetva makamındakiler eğer bunu tatmin edici bulmuyorsa, bazı kişiler imkan buldukları ölçüde yine de müftülerin söylediği yolu izleyebilmektedir. Geniş anlamıyla, ibadet kavramı kapsamında bulunun bu gruptaki hususlarda da gerek Müslümanlar gerekse onlarla ilişki içinde olanlar veya İslam kültürüyle ilgisi bulunanlar bakımından fıkhi incelemeler özel bir öneme sahiptir.

Konuyla yakından ilgilenme fırsatı bulamayanlar bakımından fikhın bu yönü ve pratik hayattaki önemi hemen fark edilebilir bir durum olmasa da, bilimsel bir yaklaşımla incelendiğinde bu ihtiyacın ve yönelişin sosyolojik bir hakikat olduğu görülür. Yukarıda tasvir edilen ülke tiplerinin hemen hepsinde, bir başka anlatımla Müslümanların yaşadığı bütün toplumlarda, bu konuda ciddi manada bir bilgilenme ve aydınlanmaya ihtiyaç vardır. Mesela ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığı'na, bu konuda cami görevlilerine, dini bilgisine güvenilen veya bu konularda donanıma sahip olduğuna sanılan kişilere, bu sanılan kısmı özel vurguludur, yapılan yoğun başvurular bu gerçekliğin önemli bir göstergesi sayılabilir. Zira bu bilgilenme taleplerinin konuları incelendiğinde, bu gruptaki meselelerin ağırlıklı bir yer tuttuğu görülür. Son zamanlarda değişik medya organları ve özellikle internet yollarıyla gerçekleştirilen bilgi paylaşımı trafiği içinde bu konuların önemli bir paya sahip olduğu da gözden kaçmamaktadır. Ancak bu konular hayatın değişen icaplarıyla yakından ilgili olduğundan, ya yeni çözümler üretilmesi veya mevcut çözümlerin yeni hal ve şartlara göre gözden geçirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun ise bu sahada yetişmiş çok sayıda uzmanın bulunmasını ve güçlü bilimsel çalışmalar yapılmasını gerekli kılacağından kuşku yoktur. Esasen yukarıda zikrettiğimiz konularda da zamana ve toplumsal şartlara göre bazı hükümlerin gözden geçirilmesi veya yeni çözümler üretilmesi ihtiyacı söz konusudur. Mesela ibadet konuları arasında hac ve zekatla, sırf dini içerikli olan helal-haram konuları arasındaki helal gıda ile ilgili pek çok yeni fıkhi meseleyle karşılaşılabilir.

Yukarıda belirtilen her üç konu tipine giren meselelerdeki ihtiyacın bilgilenmeyle sınırlı olmayıp, bazı hususlarda bir takım düzenli faaliyetlerin ve

kurumların ortaya konması gerektiği de göz ardı edilmemelidir. Mesela, zekat ve hac ibadetlerinin mükelleflere kolaylık sağlayacak bir düzen içinde yerine getirilebilmesi için bazı organizasyonlar yapılmakta; helal gıda hususunda, bireylere kolaylık ve güven temin edecek düzenlemelere gidilebilmekte; faizsiz kazanç elde etme veya faizsiz kredi alıp vermeye ilgili olarak büyük ticari oluşumları ve banka düzeyinde kurumları ortaya çıkaran çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Bu tür faaliyet ve düzenlemelerin farklı eğilimleri, rekabet ruhunu ve özellikle ticari kazanç elde etme saikini bünyesinde barındırması tabii olduğundan fıkhi açıdan değerlendirmeye muhtaç meselelerin sayısı, dolayısıyla yukarıda değinilen sahayla ilgili uzman ihtiyacı gün geçtikçe daha da artmaktadır.

Son olarak şu değerlendirmeyi ifade etmek istiyorum: Öte yandan, birlikte yaşama kültürü yeni bir boyut kazandığından, Müslümanlarla ilişki içinde olanlar dendiğinde, sadece bir ortamı Müslümanlarla fiilen paylaşma durumunda olanlar değil, onların benimsedikleri veya ürettikleri çözümlerden yararlanmak isteyen insanlık ailesinin bütün topluluk ve bireyleri hatıra gelmelidir. Nitekim Batı'da birçok kurum bir yönüyle Müslüman nüfusun sahip olduğu sermayeyi çekebilme veya onlarla yapılan mal ve hizmet mübadelesinin düzeyini yükseltme hedefine yönelik olsa da, kendi sistemlerine fikri katkı sağlayıp çözüm alternatiflerini artırma amacıyla faizsiz bankacılık gibi konulara özel bir ilgi göstermektedir. Şimdi işin bu kısmını, böyle ayrıntılı bir şekilde sunmaktan maksadım da şudur: Gülnihal hocamızın kullandığı bir tabir vardır: Biz iğne ile kuyu kazıyoruz demişti. Fıkıh da bir yönüyle böyle olmakla beraber, fıkıhın Hukuk Tarihi'nden farklı olan şu anlattığım kısımları var. Yani, yaşanan hayatla iç içe olan ve pratik çözümler üretmek için de mesai sarf etmesi gereken bir potansiyel bekleniyor. O sebeple İslam Hukuku anabilim dallarının ve buralardaki lisansüstü programlarının niceliksel olarak fazlaca görünmesi, şayet sadece bunların teorik anlamda İslam Hukuku, tırnak içerisinde hukuk kısmını inceleyen bilimsel kurumlar veya birimler olduğu düşünülürse, hakikaten ne kadar fazla imkan tahsis ediliyor şeklinde düşünülebilir. Ama şurada da özetlemeye çalıştığım ihtiyaçlar karşısında, gerçekten, İslam Hukuku anabilim dalının üstlendiği iş yelpazesi biraz geniş. Ama bu arada tabii Hukuk Tarihi'ne de sunabileceği önemli imkanlar olması gerekir. Hukuki ilişkileri düzenleme yönüyle yani bir hukuk sistemi olarak fıkıh başlığında, önce mukayeseli hukuk araştırmacılarının hukuk sistemleriyle ilgili yaklaşımlarını özetlemeye çalışıyorum. Hepinizin malumu olduğu üzere farklı yaklaşımlar, kriterler olabilmekle beraber genellikle İslam Hukuku'nun başlı başına bir sistem olduğu fikri ağır basabiliyor. Buna göre

düşündüğümüzde de, yani fikhî bir hukuk sistemi olarak düşündüğümüz takdirde, o zaman “fıkıh incelemelerinin bu alandaki katkıları ne olabilir” sorusuna cevap gerekiyor.

Bunu da iki ana başlığa ayırmak gerekiyor. Birisi pozitif hukuk incelemeleri bakımından; diğeri de teorik hukuk incelemeleri bakımından. Pozitif hukuk incelemeleri bakımından bir defa dünyada, kendi pozitif hukukunu bütünüyle veya kısmen İslam Hukuku’na dayandırma yaklaşımı olduğunu biliyoruz. İslam Hukuku’na atıf yapan düzenlemeler de var. Mesela, ülkemizde, Pozitif Hukuk kapsamında hukuk tarihçilerinin kapısının niye çalındığını biliyoruz. Hali hazırda Medeni Kanun’un yaptığı atıf gereğince, İslam Hukuku’na göre çözülmesi gereken yargı sorunlarıyla karşılaşılabilenekte. İslam Hukuku’nun uygulanmasına imkan veren düzenlemeler var. Uluslararası hukuki ihtilaflarda yeri var. Bu işin pozitif hukuk tarafı. Teorik hukuk incelemeleri bakımından da ana başlık olarak, yani Hukuk Felsefesi ve Hukuk Metodolojisi incelemelerinde fikhin çok önemli bir paya sahip olabileceğini görüyoruz. İncelemeler bunu açıkça ortaya koyuyor. Hukuk Sosyolojisi çalışmalarında da eğer Müslüman toplumların hukuku ile toplum arasındaki ilişki inceleniyorsa bir şekilde yolunun fıkha uğraması ve Hukuk Tarihi’ne uğraması kaçınılmaz. Mukayeseli Hukuk, Hukuk Politikası ve Hukuk Tarihi çalışmalarında da, fikhin bu manada önemli katkılarının olması kaçınılmazdır.

Fıkıhın bu şekildeki geniş hizmet yelpazesini tasvir ettikten sonra, söylemek istediğim asıl amaç şu oluyor: Hukuk Tarihi için fıkıh incelemelerinin önemi açıktır, vazgeçilmezdir diyoruz ama şayet hukuk tarihçisi hocalarımız “bize çok fazla bir şey veremiyorlar” diyorlarsa, bir manada anabilim dalımızın savunusu anlamında, işte “çok yere hizmet veriyor” gibi bir açıklama yapmış oluruz. Ama bu, daha iyi hizmet vermesi gerektiği daha iyi üretim yapması gerektiği tezini ortadan kaldırmaz. İşte şimdi esas masaya yatırılması gereken kısmı burası. Ama unutmadan bir şeye daha işaret etmek istiyorum. O da, fıkıh incelemelerinde bir hukuk tarihçisi için veya Hukuk Sosyolojisi ve İslam toplumlarının hukukları üzerinde çalışan bir hukuk sosyoloğu için ana hatlarıyla bilinmesi yeterli olsa bile fıkıh araştırmacısı için biraz derinlemesine inilmesi kaçınılmaz olan bir dal var. O da Fıkıh Usulü. Yani, bizim bir başka mazeretimiz de, İslam Hukuku anabilim dalı olarak, Fıkıh Usulü’ne çokça yer ayırmak zorundayız. Eğer Fıkıh Usulü iyi verilmiyorsa, Fıkıh Usulü iyi bilinmiyorsa çalışan kişiler çalıştıkları konunun mantalitesini iyi kavrayamamış oluyorlar. Dolayısıyla bizim anabilim dalımızı epeyce meşgul etmek durumunda kalan çalışmaların bir kısmı da Fıkıh Usulü’yle alakalıdır.

Sonuç olarak Hukuk Tarihi hocalarının “peki bu mazeretlerinizi kabul ettik” dediğini düşünelim. “Ama yine de biz sizlerden şunları şunları yapmanızı bekliyoruz” derlerse bu bizim için çok aydınlatıcı olur. Buradan alınan mesajı biz de meslektaşlarımıza ulaştırmaya çalışırız. Mesela Hukuk Tarihi’nde yapılan tez konularıyla alakalı fazla bir koordinasyon gerekmiyor olabilir. Çünkü, sayı o kadar kabarık değil. Ama mesela, hukuk fakülteleri genelinde durum nedir bilmiyorum, iktisat fakülteleri genelinde nedir bilmiyorum. Buradaki bazı arkadaşlarımız, genç arkadaşlar muttali olmamış olabilir: İSAM’da, İsmail Erünsal hoca ve ekibinin büyük gayretiyle ve Akif beyin bilhassa özel ilgi ve desteğiyle ilahiyat fakültelerinde yapılan yüksek lisans-doktora tezleri ile ilgili bir tespit çalışması gerçekleştirildi. Şu anda, yıllara ayrılarak günümüze kadar getirildi. İki kitap olarak yayımlandı. Hal-i hazırda da internet üzerinden, devam eden tezlerle ilgili oraya veri desteği sağlanmak suretiyle bu iş yürütülüyor. Neden? Çünkü çok tez var. Sayın Gülnihal hocamızın belirttiği gibi hukukçu olmayan araştırmacıların zaman zaman hakikaten kavram ve kurumların kullanılmasında, değerlendirilmesinde önemli sorunları olduğu, sıkıntıları olduğu buralarda da görülüyor. Hem bunları tespit etme bakımından, hem tekrarları önleme bakımından bu tür merkezi bir çalışmada yarar görüldü. Diğer dallarda bu var mı bilmiyorum. Mesela, bu çalışmalardan hareketle, biz Hukuk Tarihi’ne ne verebiliyoruz? Şu söylediğim yelpaze içerisinde Hukuk Tarihi’ne düşen payı, onlara verebileceğimiz hizmetin gerçekten olması gereken noktada verilip verilmediğini, belki şimdi yeni yeni masaya yatırmaya başlıyoruz. Ama bu manada sizlerin ışık tutucu açıklamaları, eleştirileri sanıyorum bizim için önemli bir başlangıç noktası oluşturur ve anabilim dalı toplantılarımızda bunları değerlendirip Hukuk Tarihi’ne daha fazla yönelmemizi sağlar. Ama biraz yol göstermenize ihtiyacımız var.

Metot olarak ne yapmalıyız meselesinde sorularımız var elimizde. Ama fıkıh veya İslam Hukuku dendiği zaman hep böyle hukuk tarafı ve teorik hukuk incelemeleri hatıra gelince, “bu kadar da fıkıh çalışılır mı? Zaten yürürlükte olmayan bir hukuk sistemini konuşuyoruz. Bu kadar da emeğe değer mi?” sorusu zihinden geçebiliyor. Ama işin içinde bulunan bir kişi olarak bu gözlemlerimi sizlere sunmak istedim. Sabırla dinlediğiniz için hepinize teşekkür ederim. Sayın başkan size de teşekkür ederim.

Prof. Dr. Yunus Apyaydın: Sayın İbrahim Kafi Dönmez hocamıza hem bir fıkıh müdafaası sayılan hem de hukuk tarihçilerine ve Hukuk Tarihi alanına yönelik olarak açık bir daveti içeren tebliğinden dolayı teşekkür ediyoruz. Hakikaten her alanın kendi uzmanları olmalı, çok doğru. Fakat fıkıh ve Türk Hukuk Tarihi denilince kesişen, örtüşen çok noktaları var. İbrahim Kafi

hocamız neleri yaptığımızı, fikhın neden ibaret olduğunu, fikhın alanını takdim etti ve burada da çok içtenlikle, açık yüreklilikle bir davet sundu. Biz elimizden geleni yapıyoruz. Daha doğrusu çok şeyler yapıyoruz. Ama sizin bizden özel olarak istediğiniz bir şeyler varsa, konu başlıkları varsa veya yönlendirmeniz varsa, onları da bize lütfedin dedi. Son derece önemli bir nokta.

Ben Sosyal Bilimler Enstitüsü müdürlüğünü de yürütüyorum ve enstitünün işleyişiyle ilgili mevzuata da biraz vakıf olduk ister istemez. Orada şöyle bir sistem var, iki danışmanlı ya da ikinci danışman falan gibi. Ben bilemiyorum tabii, hocalarımız arzu ederse bizim taraftan herhangi bir sorun olmaz. Bunu zevkle yaparız. Mesela İslam hukukçuları olarak bizim Hukuk Tarihini ilgilendiren konularda verdiğimiz tezlerde hukuk tarihçilerinden ikinci bir danışman atama yapılmasına mevzuat müsaade etmektedir. Hukuk tarihçileri de, gene fikhı çok yakından ilgilendiren herhangi bir tez yön ettikleri vakit, ilahiyattaki fikhıçılardan ikinci bir danışman tayin etmeyi düşünürlerse veya böyle bir prensip kararı veya tavsiye kararı alındığı zaman, şahsen benim aklımdan geçen, bu ilişkileri yakınlaştırmak ve sıkılaştırmak için lisansüstü düzeyinde böyle bir yol belki izlenebilir ve bunun faydalı olabileceğini şahsen ben düşünüyorum. Belki ilerleyen zamanda tekrar söz alma imkan olabilir ama İbrahim beyin bahsettiği şeylerle ilgili de tamamlayıcı mahiyette bir iki şey söylememe izin verin. Hocam tabii sistematik, analitik bir ayırım yapmış ama orada bazı sıkıntılar olabilir belki. İslam Hukuku'nu dini hayatı düzenleyen, hukuki hayatı düzenleyen bölüm diye ikiye ayırdı. Bu sıkıntı yaratabilir. Şu anlamda, hocam onu kastetmemiştir muhtemelen ama, bu Müslüman hukukunda dini hayatın hukuki hayattan ne kadar ayrıldığı veya ayrılmadığı gibi bir izlenim de dinleyicilerin zihninde oluşabilir. İbrahim beyin dikkat çektiği önemli bir nokta da şu bence: Hukuk tarihçileri meslekleri gereği, daha çok sonuçlar, yapılar ve kurumlar üzerinde duruyorlar. Ama İslam Hukuku söz konusu olduğu vakit bu yapıların, hükümlerin, sonuçların arka planı, hukuk mantığı, dayandığı hukuki kurallar ve yöntem de hakikaten çok önemli bir konu olarak karşımızda duruyor.

Hukuk Fakültesi'nde, Gülnihal hocamız bahsetti, "Hukuk Tarihi dersini anlattığımız vakit mesleki formasyonlarına katkı sağlayacak noktaları da anlatmaya çalışıyoruz" dedi. Fakat, Hukuk Tarihi'nin Hukuk Fakültesi içerisindeki yerine baktığımız zaman, bir evvelki oturumda o da gündeme getirilmiş oldu aslında, mesleki açıdan çok fazla önemsenen bir alan gibi de gözüküyor. Eğer öğrenci "mesleki hayatımda ne işime yarayacak?" sorusuyla yaklaşıyorsa, sıkıntı var. Dolayısıyla Hukuk Tarihi dersinin mesleki olmasa bile, bir hukuk formasyonu almaları açısından hukuk öğrencilerine

katacağı şeyler üzerinde durulmasının da ben çok yararlı olacağını düşünüyorum. Türk Hukuk Tarihi dersinin bir hukuk mantığı, hukuk formasyonu alımında öğrencilere neler katabilir ve bu açıdan İslam Hukuku'nun ve İbrahim Bey'in bahsettiği Fıkıh Usulü'nün ne gibi katkıları olabilir konusu üzerinde de bence ciddiyetle durulması lazım. Ben bu kadarıyla iktifa edeyim, müsaadenizle. Şimdi söz almak isteyen hocalarımıza söz vereyim. Buyurun İpşirli hocam.

Prof. Dr. Mehmet İpşirli: Teşekkür ederim. Kafi hocamın önerilerini de unutmadan, en sondan başlayarak bir öneride bulunmak istiyorum. Osmanlı dönemi, bizim tarihimizin çok önemli bir kısmı. Bu konuda yapılan çalışmalar bizim için bir lüks değil, bir zaruret teşkil ediyor. Fakat maalesef büyük de bir suçlama var. Osmanlı dönemindeki ilim hayatının durakladığı, hatta gerilediği iddiaları yaygın şekilde tekrarlanıyor. Buna mukabil de hala kütüphanelerimizde risale şeklinde veya kitapçık şeklinde binlerce bizim bugün makale diyebileceğimiz türde eserler mevcut. İsmi bilinen ama muhtevası hakkında bir fikrimiz olmadığı çok sayıda eser var. Malum, medresede okutulan beş temel ders var: Tefsir, hadis, fıkıh, kelim, akaid dersleri. Bu risaleler bu konularla ilgili. Bunlara biz tarihçi olarak fazla yaklaşmıyoruz. Çünkü çoğu Arapçadır. Bunu verebileceğimiz bir öğrenci bulmakta zorlanıyoruz. Hukuk Tarihi kürsülerinde de bunların içerisine girilmesi mümkün olmuyor. Orada da Arapça problemi var. Öğrenci, hukuk öğrencisi Hukuk Tarihi'ne bile biraz mesafeli duruyor. Arapça öğrenecek ve o eserlere çalışacak. Bunun en önemli çözümü ilahiyat fakülteleri.

Türkiye'de şu anda yirmi beş civarında ilahiyat fakültemiz var ve buralarda Arapçası iyi olan çok sayıda hocalarımız var, öğrenciler var. Bunlar gerçekten şevkle böyle çalışmalarını yapmak istiyorlar. Bunu daha önce arkadaşlarımıza ifade ettiğimizde onların da kanaati maalesef, "Osmanlı döneminde çok fazla bir şey yok, o gerileme dönemidir" şeklindedir. Belki içimizden pek gönlümüz razı olmuyor ama kafamızda bu yer etmiş. Böyle bir çıkmanın içerisindeyiz. Halbuki, tarih alanında daima temel bir metinle işe başlamak tavsiye edilir. Bir vakayiname veya bir fetihname ile işe başlaması öğrencinin metne vukufu açısından çok önemlidir, İlahiyat öğrencilerinin de bu nevi metinlere girmeleri son derece faydalıdır. Diyelim ki, kelim konusu. Bunu sadece Osmanlı'nın başından sonuna değil, belki kısımlar halinde, on beşinci yüzyılda kelim, on altıncı yüzyılda kelim şeklinde o vücudun parça parça, tek tek incelenmesi lazım. Halbuki benim gördüğüm kadarıyla parmakla sayılacak kadar azdır onlar. Mesela İbrahim Kafi hocamız, galiba Recep Cici'ye bir tez yaptırdı ve bir boşluğu doldurdu. Murteza beyin bu şekilde

çalışmaları var, başkalarını yönlendirdi. Tahsin Özcan bu şekilde bazı çalışmalar yaptı.

Ama bunlar, Osmanlının uzun ömrünü ve yerleştiği geniş coğrafyayı düşünürsek, yeterli değil. Araplar nazarında da biz mahkum durumdayız. Arap Edebiyatı Tarihi'nde, Brockelmann veya Philip Hitti gibi araştırmacıların önderliğinde, Arap Edebiyatı Tarihi çalışanların hepsi Osmanlı dönemi hakkında suçlamalar yöneltiyorlar. Bunların açığa kavuşturulması da yine bizim görevimiz. Kütüphanelerde bulunup da muhtevası hakkında fikir sahibi olmadığımız bu binlerce eserin değerlendirilmesi lazım. Çünkü Osmanlı medreselerinde, talebenin, danışmendin vesairenin yükselmesi sırasında genellikle kendisinden bir metin isteniyordu. Bu gördüklerimizin birçoğu da onların böyle bir deneme mahiyetinde yazdığı şeyler. İmtihana girdiklerinde öğrencilerden ayetlerin tefsirleri hakkında bir risale isteniyor, bunu yazıp veriyorlar. Bunun tek çözümü İlahiyat fakültelerinin öğrenciyi böyle metinlere yönlendirmesidir. Ancak başlangıçta kendilerinden metinleri yorumlamaları istenmemelidir. Hani bir tabir vardır: “Gör zahidi kim sahib-i irşad olayım der / Dün tekkeye gelmiş bugün mürşid olayım der” . Yani, öğrencinin mutlaka metne aşına olması lazım. Bu konuda da bir eksiklik var. Dolayısıyla İlahiyat Fakültesi'ndeki hocalarımız çok ağır bir mesuliyet altındadır.

Prof. Dr. Yunus Apaydın: Hizmet alanımız çok geniş.

Prof. Dr. Mehmet İpşirli: Ama bu sahanın önemli olduğunun kabul edilmesi lazım. İlahiyat Fakültesinde görev yapan birkaç arkadaşım bana “Biz Osmanlı'yı önemsemeyiz” dediler. Açık açık bunu söylediler. Böyle bir kanaat bizde yerleşmiş. Varsa yoksa işte o eski Memlûklu dönemi, Eyyûbî dönemi vesaire. Bilmiyorum bu konuda katılımcılar ne düşünürler?

Prof. Dr. Yunus Apaydın: Teşekkür ederim. Kısaca şöyle söyleyeyim ben. Osmanlıda bir şey olmadığını söylemek için süreklilik içerisinde bu bilimlerdeki gelişmelerin, ne tür fikirlerin ortaya çıktığının hakikaten ortaya konulması lazım ve çok orijinal katkıları olduğunu biz bilmekteyiz. Dolayısıyla Osmanlı'da bir şey yok şeklindeki değerlendirme hakikaten çok açıklayıcı değil. Hocam bizden metin neşri istiyor anladığım kadarıyla. Gülnihal hocam buyrun.

Prof. Dr. Mehmet İpşirli: Metinden neşrinden ziyade metnin tabii değerlendirilmesi anlamında.

Prof. Dr. Yunus Apaydın: Anladım hocam. Buyurunuz efendim.

Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt: Evet, şimdi Türk Hukuk Tarihi'nin hukuk

formasyonuna katkısı konusunu siz dile getirdiniz. Biz bunu öğrencilerimize anlatıyoruz. Yani öğrencilerimizin ikinci sınıfın ilk dersine kadar Hukuk Tarihi dersini tarihten bir ders olarak düşünüyor olması mümkündür. Ama biz bunu ilk derste ortaya koyuyoruz. Hiçbir hukuk fakültesi ikinci sınıf öğrencisi bu ders benim işime neden yarayacak demez, birinci dersten itibaren demez. Biz bunu çok ciddi biçimde anlatıyoruz. Çünkü çeşitli hukuk kural ve kurumları ne zaman ortaya çıktı, nasıl gelişti, neden bir kısmı ortadan kalktı, neden bir kısmı hala devam ediyor? Birbirinden bu kadar farklı hukuk sistemi tarih boyunca olmuş, bugün de var. Ama neden bazı temel kurumlar hep-sinde ortak? Hukuk Tarihi'nin ana görevi bunu ortaya koymak ve bizim fakülte mezunlarımız ileride yaşamada yer aldıklarında neden bazı kurumlara artık dönülmemesi gerektiğini, neden bazılarında dönülemeyeceğini ve ileride bunların teklif olarak getirilmemesi gerektiğini zaten gayet iyi öğreniyorlar.

Öte yandan, daha önce söylediğim konularda biz pozitif hukuka son derece yardımcıyız. Bu da son derece önemli. Mesela artık kölelik kurumunu geri getirelim diye kimse bir talepte bulunamaz. Tabii bu çok çarpıcı bir örnek ama bunun gibi benzer pek çok kurum var. Tarihsel anlamda bu formasyon veriliyor zaten öğrencilerimize. Yani, "biz bunu neden okuyoruz" diye bir kavram karmaşası asla yoktur. Bir de tabii, laik hukuk sistemimiz açısından da her birinin yerleri farklıdır. Hukuk tarihimiz içerisinde yer alan hukuk sistemleri vardır ve pozitif hukuk sistemimiz vardır. Ben de Osmanlı Hukuku'na çok önem verilmesi kanısındayım. Bazı Hukuk Tarihi araştırmalarında, yazılarında görüyorum, bir özel hukuk konusu, bir akit türü, çok uzun uzadıya tabii işlenebilir, belki bu İslam Hukuku'nda çok da önemli olur bize göre ama Osmanlı Hukuku tabii ki bizim ana tarihimiz, hukuk tarihimiz. Ben ona gerçekten çok önem veriyorum ve daha fazla çalışma yapılmasını çok önemsiyorum. Dediğim gibi bir örnek veriyorum sadece, bir akit türünün nasıl kullanıldığını uzun uzadıya bir kitapta, bir makalede anlatılabilir, o da lazımdır ama Osmanlı Hukuku çok daha gereklidir diye düşünüyorum.

Ben yurt dışı konferanslarımda sürekli Türkiye'den gelen bir hoca olarak, sırf tabiiyetim nedeniyle çok saldırıya maruz kalmış bir hoca olarak da bu konuda çok fazla araştırma yapılması gerektiğini savunuyorum. Bu tür çalışmalar olursa hepimiz birbirimizden destek alacağız, güç alacağız. Bir de Hukuk Tarihi jürilerinde İslam Hukuku hocalarının yer alması konusuna, doğrusu ben çok sıcak bakmam.

Prof. Dr. Yunus Apaydın: İkinci danışman hocam, jüride değil de, ikinci danışman.

Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt: Pardon, danışman olarak. Jüride olmaz ama danışman olabilir. Yoksa hukuk formasyonu almayan kişilerin, tabii ki jüride olması mümkün değil.

Prof. Dr. Yunus Apaydın: Oy hakkı da olmuyor hocam. Ama tezin işlenmesi sırasında danışmanlık yapmasını söylüyorum.

Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt: Tabii, o olabilir. Öğrenciye mutlaka çok yardımı olur, konuyla ilgili olarak tabii ki. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Yunus Apaydın: Teşekkür ederim hocam. İsminizi de bağışlar mısınız?

Yrd. Doç. Dr. Cihan Osmanağaoğlu: İsmim Cihan Osmanağaoğlu. Hocam şimdi İslam Hukuku'nun Türk Hukuk Tarihi'ne katkısı bağlamında klasik dönem Osmanlı Hukuku açısından yeni çalıştığım bir konu var. Ben sizin katkınızı istiyorum. "Klasik Dönem Osmanlı Hukuku'nda Zina Suçu ve Cezası"nı çalıştım. Buradaki problem, özellikle geleneksel fıkıh bağlamında soruyorum bunu. Mezhep kurucusu imamlar, özellikle Hanefî ekolü, zinayı değerlendirirken ayrı bir ırza geçme suçundan bahsetmiyor. Irza geçme vakası zina eyleminin içerisinde değerlendiriliyor. Şimdi burada saldırgan erkek, ırza geçen *zâni* olarak değerlendiriliyor, ırza geçen kişi ve onun fiili, karşısındaki kadının rızası olmasa bile zina fiili olarak değerlendiriliyor. Mağdurun rızası yok. Mağdurun rızası olmadığı için o *zâniye* olmuyor, zina fiilini işlemiş olmuyor. Şimdi zaten kadının zina fiilini işlemiş olması erkeğin fiiline izafet ediyor. Burada kadının mutlaka rızası gerekmiyor, erkeğin zina fiilini işlemiş olması için. Burada ispat unsurunda ben düğümlendim mesela. Bildiğiniz gibi klasik geleneksel fıkıh bağlamında, İslam Hukuku demiyorum, sizin belirttiğiniz kapsam bağlamında. Dört tanığa ihtiyaç var ve o tanıkların belirli niteliklere sahip olması gerekiyor. Irza geçme suçunda diyelim ki tanık yok, böyle bir durumda her zaman tanık bulamayız. Ben Ömer Nasuhi Bilmen, *Mültekâ, Fetâvâ-yı Hindiyye* ve bir takım günümüzdeki geleneksel fikhî anlatan kitaplara baktım. Burada çözümsüz kaldım mesela, cevap yok. Diyelim ki, bu ırza geçmedir, tazir olarak nitelendiremez bana göre klasik İslam fikhî. Ben İslam hukukçusu değilim. Bilgi yetersizliğim olabilir. Sonradan bir takım şeyleri okuyarak öğrenmeye çalışıyorum. Bu noktada ırza geçen failin, ırza geçme fiili nasıl kanıtlanacak?

Osmanlı uygulamasına baktım, sakk mecmualarına baktım, kararlar var. Haddi gerektiren bir suç olduğunu söylüyor. Normal İslam Hukuku'nun

ibaresiyle yazılmış zaten kavli yetmez, diyor, söz yetmez, diyor, nesne gerekir diyor. Yani, şahit arıyor orada ve kadın, şahit bulamadığı için fiil ispatlanmamış oluyor ve fail cezalandırılmıyor. Şimdi burada kadının amacı da, aslında o kişinin cezalandırılmasından ziyade bir maddi talepte bulunmak; mehir, evlilik,, mehire benzetilen bir maddi talep. Fıkıh kitaplarında ben bir şey bulamadım. Her zaman yaptığım gibi diğer hocalarıma da başvurdum. Öğrencilerle de konuştuk hocam, öğrenciler de benim söylediklerimden tatmin olmamışlar. İlber Ortaylı'nın bir toplantısında aynı soruyu İlber hocaya yöneltmişler. O sadece şunu demekle yetinmiş: İki tanıkla adam öldürülüyor dersiniz ya, işte iki tanık sanki yeterli olabilirmiş gibi bir yorumda bulunmuş. Şimdi hocam burada tanık olmadığını farz edelim. Erkek ırza geçiyor, kadın suçsuz. Onun fiili zina. Burada zina fiili nasıl ispatlanacak ve bir sorun daha var. Birisine zina isnat eden kişi o zinayı ispatlayamadığı takdirde zina iftirasının, yani kazf suçunun mağduru haline gelebilecek durumda. Burada İmber diyor ki mesela, kadın ırza geçme suçu nedeniyle, kadının da orada suçlu konuma geldiğini söylüyor. Tabii ki bu marjinal bir yorum ve doğru bir yorum değil. Kadın orada mağdur. Zina suçunun faili asla değil. Fakat kazf suçunun mağduru olabilir.

Prof. Dr. Yunus Apaydın: Maksat anlaşıldı hocam. Mehmet Akif hocam size yanıt versin.

Yrd. Doç. Dr. Cihan Osmanağaoğlu: Aynı soruyu size daha önce sormuştum hocam. Teorik olduğunu söyleyip bana yanıt vermemiştiniz.

Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın: Sevgili hocam biz bu birinci toplantıda daha çok Hukuk Tarihi'nin genel problemlerini konuşuyoruz. Burada spesifik bir konuya vakit kalırsa, sohbetlerde veya toplantının sonunda girebiliriz ama, şimdi bu konuyu tartışmaya açarsak, siz bir koyundan iki post çıkarma hevesine düştünüz, bu defa asıl tartışmamız gereken konuları ikinci plana itmiş oluruz. Bence bunu bundan sonraki toplantılarda atölye çalışması olarak, sempozyum olarak, kongre olarak spesifik konuların tartışıldığı toplantılarda yapmamız gerekiyor. Bu problem önemli, fakat bunun tartışılma yeri burası değil, aksi halde rol çalmış oluruz.

Yrd. Doç. Dr. Cihan Osmanağaoğlu: Hocam, o zaman bir şey söyleyeyim, bitirmek istiyorum müsaade edin. Bu konuda İslam Hukukçularının yardımını talep ediyorum.

Prof. Dr. Yunus Apaydın: Yardım için söz verdi İbrahim Kafi hocamız zaten.

Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez: Bazı toplantılarda Akif bey benim katkılarımı Türk doktrini olarak niteler de ben aynı rolü oynayayım isterseniz. Şimdi aslında Cihan hanımın ortaya koyduğu problemin spesifik mesele, tabii ki burada tartışamayız. Akif bey bahsetti. Ama ben o yapılan çağrının netice verdiğini şimdi görüyorum. Bir örnek üzerinden Cihan hanım hukuk tarihçilerinin ihtiyaç duyduğu bazı noktalara işaret etmiş oluyor. Bunu prensibe dönüştürürsek herhalde şöyle soyutlayabiliriz. Hukuk Tarihi çalışan değerli meslektaşlarımız bir yere gelip de tıkanıp fıkıhta bunun yeteri kadar bir araştırmaya konu olmadığını veya özellikle Türkçe bir yayına konu olmadığını dile getirirlerse bu işte bizim çağrımıza bir karşılık olur. Diğer kendi çalışmalarında, yayınlarında bunu belirtebilirler veya mesleki haberleşme ağı içerisinde bu halledilebilir. Yani, Türk hukuk tarihçilerine şu meselede fıkıhta bir araştırma ihtiyacı var diye bunu dillendirmeleri büyük bir katkıdır. Yani böyle bir yol izleyebiliriz.

Yrd. Doç. Dr. Cihan Osmanağaoğlu: Ben hocam, örnek olarak verdim, kendi çalışmam bağlamında.

Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez: Siz örnek olarak verdiniz, bunu diğerlerine de uygulayabiliriz. Yani, diğer bütün karşılaşılan meselelerde hukuk tarihçilerinin, yani “biz tam işte Osmanlı’yı çalışırken tıklandık, bunun fıkıhta yeteri kadar araştırılmış bir şeyini göremedik, bu araştırılrsa ne kadar iyi olur” diye bir örnek olarak bunu iletirlerse bizim için çok büyük bir kazanç olur, zaten bazen öğrencilere tez vermekte zorlanıyoruz. Bunu çalışma olarak verebiliriz.

Prof. Dr. Yunus Apaydın: Efendim katkılarınızdan dolayı teşekkür ederiz.

Muharrem Kılıç: Burada bir problem var. Mehmet bey hocamızın da ifade ettiği gibi, aslında Osmanlı Tarihi’ne ilişkin fıkıh boyutunda, oryantalistik bakış açısının da etkisiyle mühmel bir alan var. Bu klasik Fıkıh Tarihi kitaplarında da var modern dönemde yazılmış fıkıh tarihi kitaplarında da. Klasik sınıflama belli, taklit dönemi hemen üçüncü yüzyılın akabinde başlıyor ve Tanzimat’a kadar devam eden bir süreç. Bu tabii ilk elden hem öğrencinin zihninde hem işe yeni başlayan açısından baktığımız zaman, o alan girilmemesi gereken, boşa çaba harcanmaması gereken bir alan olarak tasarlanıyor. Bu ciddi bir problem.

İkincisi, yine yapılan tezlerde, ders malzemelerine baktığımızda bir problematik ortaya çıkıyor. O da kavram hukukçuluğu meselesi, yani verilen

tezlerde, pozitif hukuka öykünerek kavram hukukçuluğu yapılmaya çalışılıyor. Ortaya çıkan tezler ve ders kitapları maalesef bu ekseninde hareket ettiği için tarih üstü metinler olarak karşımıza çıkıyor. Sanki homojen bir İslam Hukuku tasarımı var, hiçbir tarihsel bağlama oturmuyor. Hukuk kavramları ve kurumları, bu tarihsizlik ve tarih bilinci yoksunluğu çerçevesinde ortaya çıkıyor. Ben mesela Akif Aydın hocamızın kitabını, İslam Hukuku derslerimde takip ediyorum. Çünkü Osmanlı Hukuk uygulaması açısından en azından o boyuta dikkat çekmesi, en azından pratik olarak uygulanmış bir hukuk, İslam Hukuku'nun tezahürü şeklinde, yani bunun homojen bir yapı olmadığına dair kanaatin öğrencilerin zihninde oluşması açısından, tavsiye ediyorum. Bu anlamda, yapılan çalışmaların bu yöne kaydırılması tez çalışmalarının, ondan sonra yapılacak ders kitabı çalışmalarının buna yönlendirilmesi önem arz ediyor. Son bir nokta, Mehmet İpşirli bey hocamız da ifade ettiler. Aslında yine bizim disiplin içi bir kritik bu. İlgi duyduğumuz alan klasik oryantalistlerde olduğu gibi genelde teorik. Usul-i Fıkıh kitapları ya da Furu-ı Fıkıh kitapları. Bunun dışında tarihçilerin, bu noktada belki fıkıh çalışanlara katkısı olabilecek bir nokta belki bu. Üzerinde çalıştığımız malzeme çeşitliliğinin arttırılması gerekiyor. Modern dönem oryantalist kuşakta da bu ilgi artmış vaziyette. Bu nedenle *sakk* metinleri, *siyâset-i şer'iyye* kitapları gibi metin türlerinde de zenginleşmenin sağlanarak, akademik ilginin bu yönde yoğunlaşmasının daha işlevsel bir malzeme sunacağını düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Yunus Apaydın: Teşekkür ediyorum Muharrem Bey. Fethi hocam buyrun.

Prof. Dr. Fethi Gedikli: Ben de birkaç şeye kısaca değinmek istiyorum. Bu ikinci danışman fikrine katılıyorum. Zaten böyle bir ihtiyaç var. Çok istifiade ediyoruz tarih çalışanlarından. Bu nasıl mümkün olabilir, bunları aslında konuşmak lazım. İkincisi, Osmanlı hukukçularının metinlerinin mümkün olduğu kadar araştırma alanına getirilmesi gerçekten bir ihtiyaç. Bunların da birçoğu Arapça yazılmış ve tabii sayıca çok kalabalık değiliz hukuk tarihçileri olarak. O yüzden İslam hukukçusu olan arkadaşlarımızın bu konuda yardımcı olmaları lazım. Mesela Şeyh Bedreddin gibi önemli bir İslam hukukçusunun da çalışılması lazım. O konuda araştırma yapan kimseyi ben hatırlamıyorum.

Prof. Dr. Yunus Apaydın: Çalışan kimse yok hocam.

Prof. Dr. Fethi Gedikli: Benim böyle bir arzum var. Fıkıh edebiyatının veya İslam Hukuku edebiyatının Osmanlı dönemindeki durumunu da

göz önünde tutmak gerekir diye düşünüyorum. Hukuk Tarihi biliminin önemi konusunda aslında siz söylediniz, Gülnihal hanım söyledi, biz de söyleyelim. Bu alan modern dönemde sadece iyi bir hukukçu olmak için değil aslında Türkiye’de aydın bir hukukçu olmak için ya da biraz önce Gülnihal hanımın da belirttiği gibi bir hukukçu olmak için de çok gerekli bir şey. Çünkü Türkiye’de İslam Hukuku ya da Hukuk Tarihi’nin ilgilendiği konular hep tartışılan konular, canlı konular. Bunlar son derece önemli.

Bunun başka bir boyutu da var. Bizim hukuk sistemimiz, pozitif hukukumuz değişmiş olmasına rağmen, iktibas yapmış olmamıza rağmen, kullandığımız dil, aslında çok yetkin bir dil; her şeyi farklı ifade etme imkânını veriyor bize gerçekten. Eski dil olması bakımından bazen eleştirilmiş olsa bile, son derece yetkin bir dil ve her şeyi ifade imkânı var; bu da aslında hukuk tarihimizin özelliklerinden biri. Bununla irtibatı da düşünülebilir. Mehmet Akif Ersoy’u anlayabilmek için biraz Hukuk Tarihi bilmek son derece önemli. Onun dışında İslam Hukuku veya fıkıhta yapılan tezlerin sadece teorik olarak kalmaması, Osmanlı uygulamasıyla da bir şekilde irtibatının kurulmasının çok yararlı olacağını düşünüyorum. İster akitler sahasında olsun, ister ceza hukuku sahasında, yapılan birçok tez var. Onun dışında sizlerin şu konuda görüşlerinizi sormak istiyorum: Batı Trakya’da Türk azınlık bildiğim kadarıyla İslam Hukuku uyguluyor. Oradan size öğrenciler de geliyor, bu konularda bir tez yapılmış mı, karşılaşılan sorunlar nedir? Eski dönemle yeni dönem arasında, yani modern dönemde bir farklılık oluyor mu? Ne tür eğilimler var? Aslında çok ilginç bir tez olabilir diye düşünüyorum. Böyle bir imkan olabilir mi? Bir de son zamanlarda İngiltere’de bazı alanlarda İslam Hukuku’nun pozitif hukuk alanına getirilmesi gibi bir şey var. Bu hangi ihtiyaçlardan dolayı kaynaklanıyor, acaba bu konuda bir bilginiz var mı?

Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın: Bu konular tabii ki birbiriyle çok irtibatlı. Zaten bizim ele aldığımız konular birbirinden çok kopuk değil; öğleden sonra da bu konuları tartışmaya devam edebiliriz. Öğleden sonra sayın Mehmet İpşirli hocam konuşacaklar. İbrahim Kafi beyin konuşmasıyla ilgili olarak tartışmalara devam edebiliriz. Şayet uygunsuzsa burada bir ara verelim yani çünkü bu konu biraz uzayacak gibi görünüyor. Güzel konulara temas ediliyor. Öğleden sonra aynı sıcaklıkta, canlılıkta devam ederiz.

Prof. Dr. Yunus Apaydın: Ev sahibi hocamızın dileğiyle, talebiyle bu sohbeti burada kesmek zorundayız, öğleden sonra inşallah kaldığımız yerden devam etmek üzere hepinize teşekkür ediyorum, sağolun

❁ ÜÇÜNCÜ OTURUM ❁

Prof. Dr. Ali Akyıldız: Değerli hocalarım! Birinci Türk Hukuk Tarihi Çalıştayı'nın üçüncü oturumunu açıyorum. Hakikaten burada olmaktan son derece mutlu olduğumu, dinlediğim tebliğlerden çok faydalandığımı ifade etmek istiyorum. Bu tür toplantılar ülkemizde maalesef çok fazla yapılmıyor. Yönteme dair toplantılar yapılmasını çok istedik. Esasında yöntem, bilimde temeldir. Sık sık bir araya gelmemiz gerekiyor ki yaptığımız çalışmaların zaafı ortaya çıkarılsın. Burada esasında hepimiz özeleştiriyoruz. Bu özeleştirimler şüphesiz bizi zenginleştirmede çok büyük aşamalar kaydetmemize vesile olacaktır. Kendi alanımla ilgili bir örnek vermem gerekirse, 1999 yılı Osmanlı'nın kuruluşunun yedi yüzüncü yılı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun yetmiş beşinci yıldönümlerine rastladı ve her kurum inanılmaz bir performansla sempozyumlar düzenlemeye gayret etti. Oysa bu türden büyük yıldönümlerinde yapılması gereken, benim kanaatimce, neler yaptık, yaptıklarımızın sorunları nelerdir, problemleri nelerdir, hedeflediklerimizin ne kadarına ulaşabildik ve ileriye matuf ne tür yaklaşımlarımız olmalı, öngörülerimiz olmalı. Esas tartışılması gereken budur, fakat o dönem İSAM başkanı olan Fatih Üniversitesi Tarih Bölümü başkanı Tufan Buzpınar'a fikrimi açtığımda o da çok beğendi, teşvik etti, destekledi. Biz, 2001 yılında böyle bir toplantı yaptık: Osmanlı Araştırmaları. Daha sonra sağ olsun Akif bey himmet gösterdi, biraz gecikmeli de olsa bunlar basıldı. Yani biz yaptığımız işin mahiyetini tartışmalıyız öncelikli olarak. Yani yaptığımız işin "ne"liğine dair burada fikir teatisinde bulunacağız. Bu oturumun konuşmacısı değerli hocam, büyüğümüz ve hem tarihin hem geleneksel kültürün hem de ulum-ı diniyyeyi kendisinde toplayan değerli bir hocamız. Ben daha fazla zamanınızı almadan hocama sözü vermek istiyorum. Buyurun hocam.

Prof. Dr. Mehmet İpşirli: Evet hakikaten çok teşekkür ederim sayın başkanım. Bu çalıştay iyi düşünülmüş bir toplantı ama gönül arzu eder ki bu faaliyet münferit kalmasın, ikincisi, üçüncüsü, beşincisi derken bir gelenek oluşsun. Böylece de birbirimizi böyle daha iyi tanımak, eleştirmek, bir takım sağlıklı sonuçlara varma imkanı olsun. Sabahki oturumda Gülnihal hocamız Hukuk Tarihi'nin öneminden bahsetti. Daha sonra İbrahim Kafi hocamız, fık- hın öneminden bahsetti. Benim aklıma bir hikaye geldi. Kayseri'de tıp fakül- tesinde bir öğretim üyesi Yunus hoca hatırlayacaktır, aynı zamanda birinci

sınıf da dağcı. Dağcılığa çok önem veren, Erciyes'e teklifsizce tırmanan birisi. Ciddi bir uluslararası toplantıda, "Türkiye'nin geri kalmasının en başta gelen sebebi dağcılığa gerekli önemi vermemesidir" demiş. Etrafındakiler gülüşünce "siz gülüşün ama göreceksiniz, doğru olanı budur" demiş. Biraz o aklıma geldi. Ama herhalde işte biz de aynı şeyi söylüyoruz, tarih de olmazsa olmaz diye, söze başlamak gerekiyor.

Evet Şimdi bunun tarihi formasyonunu, Hukuk Tarihi açısından önemi konusunu biraz önce Ali hocayla da konuştuk. Şahsen çok tanınmış hocaların önünde diz çökme fırsatım oldu. Ama hiç birisi formasyon şudur veya şunu yapmanız lazımdır, bunu yapmanız lazımdır şeklinde tavsiyelerde bulunmazlardı. Genellikle söylenen, vakayinamelerin okunması, arşivlere önem verilmesi vesaire şeklinde bir tarzda yetişiyor idik. Geleneksel bir yapı İstanbul Üniversitesi'nde mevcuttu, ben yirmi beş yirmi altı sene orada bulundum. Öyle bir atmosfer içerisinde vaktimizi değerlendirmeye çalıştık. Genellikle tarih müfredatına bakıldığı zaman, tabii birçok ana ve alt programlardan bahsedilir ama, görüldüğü kadarıyla iki önemli görüş hakim oluyor. Birisi İstanbul Üniversitesi'nde uzun yıllardan beri ta Darulfünun döneminden beri uygulanan klasik bir tarih müfredatı. Burada, kaynaklara önem veriliyor, belgelere çok önem veriliyor.

Bir de, bizde Boğaziçi Üniversitesi'nin önemli ölçüde temsil ettiği, biraz Anglo-Sakson diyebileceğimiz gelenek. Orada ise yorum ve bir takım ekoller, bir takım teorilerden hareketle, çoğu kere zihinde bir şablon oluşuyor. Daha sonra o şablona mümkün olduğu kadar olaylar benzetilmeye çalışılıyor. Tarih programında bazı arkadaşlarımıza, bölüm başkanı arkadaşlarımıza bakıyorum, tarihte şu da olması lazım bu da olması lazım diye bütün dersleri oraya doldurduklarını görüyoruz ve böylece de bir kargaşa bir karmaşa söz konusu oluyor. Klasik tarzdan bahsediyorum. Halbuki son zamanlarda birkaç meslektaşımızla yaptığımız değerlendirmede, tarihte olmazsa olmaz dersler nelerdir diye, bunu biz kendi aramızda tartışmaya açtık. Siyasi Tarih tabii ki önemli. Onun beraberinde Askeri Tarihle ilgili bilgiler, yüzyıllardan beri kaynaklarımızda en ince teferruatına kadar ele alınmış müfredatı verilmiş. O yüzden o başta geliyor. Arkasından Teşkilat Tarihi son derece önemli. Üçüncü olarak ise tarihyografi, tarihyazıcılığı olmazsa olmaz bir ders. Ama bunun içeriğini nasıl doldurmak gerekir, bu tabii ayrı bir problem. Çünkü tarihyazıcılığı pek çok konuyu aynı zamanda kapsamına alıyor; metodoloji bunun içerisine giriyor, belki bir ölçüde formasyon içerisine giriyor. Maalesef bu perspektif bir takım bölümlerde yer alır ama tam anlamıyla değerlendirildiğini söylemek zor.

Onun dışında özellikle ülkemiz dolayısıyla önemli olan paleografi ve diplomatiktir. Çünkü arşivlerimizde yüz elli - iki yüz milyon belge bulunuyor. Çok zengin bir vakayiname koleksiyonu var. Dolayısıyla bizde mutlaka bu dersin sadece belge okumak şeklinde değil, Osmanlıcaya vakıf olmak anlamında ele alınması gerekir. İnsan kaligrafıyı yani değişik harfleri tanıdıktan sonra, belge okunabiliyor ama önemli olan Osmanlıcaya vukufiyettir. Nitekim bazı Japon veya başka ülkelerden gelen yabancıları görüyoruz. Gerçekten arşiv belgelerini çok iyi okuyorlar ama Osmanlıcaya geldiği zaman metni anlamada zorlanıyorlar. Bir Osmanlı vakayinamesinin ne demek istediğini, oradaki vurgunun ne olduğunu anıyamıyorlar. Dolayısıyla paleografi ve diplomatik bu anlamda önemli. Arşivi tanıma yanında mutlaka kitabi kaynakların tanınması da son derece büyük önem taşımaktadır. Bu Hukuk Tarihi açısından da bilhassa önemli bir husustur. Ama maalesef, ben kendi öğrencilerimizden hareketle söylüyorum, bu konuda bir başarı sağlamak, bir merhale kat etmek oldukça zor görünüyor. Bütün ısrarlara rağmen talebeyle bunu benimsetmek mümkün olmuyor.

Eskiden genellikle tarih bölümlerine imam-hatip okulu mezunları gelir idi. Onların İslam Hukuku anlamında biraz alt yapısı vardı, ama alt yapıdan ziyade onun lüzumuna inanıyor idiler. Yani böyle bir ders önemlidir, zevklidir diye düşünüyorlardı. İşin asıl temel püf noktası burada; yani bir dersi bilmekten ziyade lüzumuna inanmak, ondan zevk almak. Böyle bir öğrenci kitlemiz var idi. Şu anda onların birçoğu arşivlerde uzman olarak çalışıyorlar. Yüz elli iki yüz kadarı Başbakanlık Arşivi'ne alındı. Orada hakikaten çok iyi yetiştiler orada. Çünkü başlangıçta bu işi benimsemişler idi. Ben onlardan bazılarının sordukları soruları şimdi hatırlıyorum. Çeşitli konularda, hukuk vesaire konularında, cevap vermekte aciz kaldığımız dönemler oluyor idi. Şimdiki durumda ise öğrencilerin bu manada eksik olduğunu, daha çok hemen yoruma sapmayı tercih ettiklerini, ağır konulara girmekten kaçındıklarını görüyoruz. Siz her ne kadar “bunlar önemlidir, olmazsa olmaz” deseniz de onlara bunu benimsetmek mümkün olmuyor, böyle bir tespitim var. Marmara'daki durum nasıl, bilemiyorum. Ben son on yıldır Fatih Üniversitesi'nde bulunuyorum. Oradaki gözlemimi aktarıyorum. Bir de bunların yanında, tabii bu programa temel olarak aldığımız Teşkilat Tarihi, Siyasi Tarih, tarihyazıcılığı, paleografi ve diplomatik yanında bir takım dersler, ilave dersler de almaktadırlar. Bunlar Sosyal ve Ekonomik Tarih, Avrupa Tarihi, İslam Tarihi gibi dersler. Bütün lüzumuna rağmen hiçbir programda bir Hukuk Tarihi dersi yer almıyor. Ama incelediğimiz konular itibariyle baktığımızda, sabahtan da çok güzel bunlara vurgu yapıldı, ister istemez ele aldığımız konuların hemen hemen ya başında

ya sonunda ya çevresinde, siyasi olayın mutlaka hukuka taalluk eden bir noktasını görüyoruz. Burada da bizim bir eksikliğimiz, zaafımız ortaya çıkmış oluyor.

Hukukçular açısından konuya bakıldığında, hukukta tabii metinler var, ama hukuk metinleri, genellikle kuru metinlerdir, kanunnameler, bir takım temel belgeler, bunlar hem şahıstan hem de mekandan uzak, münezzeh, umumi kavramları vermektedir. O metinlere baktığımızda, diyelim ki iktisat kanunnameleri, sancak kanunnameleri hatta en belli başlı kanunnameler olarak Fatih, Süleyman kanunnamelerine baktığımız zaman orada umumi ilkeleri görüyoruz. Bunların gerçek manada yerine oturabilmesi için tarih ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Özellikle Siyasi Tarih ve Teşkilat Tarihi hakikaten önemli bir konu. Burada mesela bir örnek vermek gerekir ise, maalesef bugün burada bulunamadı ama Ahmet Mumcu hocamızın doktorası, doçentliği ve profesörlüğü, üçü de bizim hakikaten gerek sistematiği gerek muhteva zenginliği gerekse yorumları ile örnek aldığımız, birçok yerde de örnek gösterilen, örnek aldığımız metinlerdir. Tenkit edilen noktalar vardır elbette. Baktığımız zaman içerisine, gerek *Siyaseten Katil* kitabı gerek *Rüşvet* kitabı gerekse *Divan-ı Hümayun* kitabı tamamen Osmanlı Tarihi'ndeki şahıslarla, siyasi olaylarla bir takım vukuatla doludur. Bunları ele alarak hoca, bir sistematiğe gidiyor orada. Bana sorulursa asıl başarısı da buradan geliyor. Tabii kendisi de bunu gayet samimi bir şekilde söylüyor yani, arşive gidip bunları tek tek arşivden bulmadığını zaten dipnotları gösteriyor. Uzunçarşılı'yı, Hammer'i ve bazı Alman seyahatnamelerini dikkatlice okumuş, oradaki olayları bir hukukçu mantığı ile tespit etmiş, sonra da o olayları, oradaki siyasi olayları bizim tarihi olaylar olarak gördüğümüz olayları bakıyorsunuz bir tasnife tabi tutuyor; mesela sadrazamların idamı veyahut da ulemadan üç şeyhülislamın idamını, hepsinin hukuktaki bazen kendi indi yorumuna göre bazen de genel kavramlarla yorumunu yapıyor. Bence çok başarılı bu anlamda. Ama hata yaptığı noktalar da oluyor. Ne derece doğru, ben bu manada kendisiyle konuşmadım ama İslam Hukuku'yla ilgili yerlerde çoğu kere Alman oryantalistleri kullanıyor. Herhalde yabancı dili Almanca mıdır, bilemiyorum. Öyle gözüküyor. Juynboll başta olmak üzere Alman müsteşriklerini kullanıyor. Tabii o bir eksiklik. Ecnabilerin çok büyük emek sarf etmiş olmakla birlikte, yaklaşımları, değerlendirmeleri çoğu kere gerçek mantaliteyi yansıtmıyor. Onun dışında yine *Rüşvet* kitabında, konunun tabiatı icabı peş peşe rüşvet olayları arka arkaya sıralanınca şöyle bir şey ortaya çıkıyor. Osmanlı'da padişahından sade vatandaşına kadar herkes rüşvet alıyor rüşvet veriyor. Başka bir şey yok. Bu tabii onun

önyargısından değil, konunun icabı, biri kalksa da Osmanlı'da yapılan hayır hasenattan bahsetse bunları peş peşe sıralasa üç yüz beş yüz olayın sonunda Osmanlı gökten zembille inmiş, akşama kadar hayır hasenat yapan, hiç başka bir kötülüğü olmayan bir toplum gibi görülür. Bunu her konuya, zina suçuna, livataya ve benzeri şeylere bile teşmil edebilirsiniz. Ayrıca Osmanlı'da resmi olarak yerleşmiş olan hediye, caize, pişkeş gibi kurumları da bir ölçüde rüşvete dahil etmesi bu tür sonuçlar doğuruyor, ki bunu ilk defa Ahmet Mumcu hoca değil Osmanlı tarihçilerinden de böyle tespitler yapanlar var. Mesela Selânikî diyor ki, hediye ve caize almak adı altında rüşvet alenen toplumumuzda alınıp verilir oldu. Dolayısıyla, onu doğrudan doğruya rüşvet kategorisine de sokmak caiz değil.

Hulasa söylemek istediğim husus, bir hukukçu, siyasi olayları teşkilat tarihi'ni dikkate alarak konulara yaklaştığı takdirde çok daha sağlıklı bir sonuca varmış olacaktır. Bizde tarihle hukuku en iyi uzlaştıran şahıs olarak, Ömer Lütfi Barkan ve Halil İnalçık bilinir. Tabii her ikisinin de üstadı Fuad Köprülü'dür. Fuad Köprülü bir allame eski tabiriyle. Edebiyatı, tarihi, hukuku mezcedebilmiş, kendi kendisinin hocası olmuş, birisinden feyz almıştır diyemeyeceğimiz, müstesna bir insan. Birçok konularda çığır açmış, çok da hataları olmuş, özellikle içinde bulunduğu yirmili otuzlu yılların düşünce tarzı, o dönemde bazı resmi ideoloji sonucu yerleşmiş görüşler veya bazı görüşlerin prim yapması dolayısıyla çok hatalı tespitleri olmuştur. Bunların bir kısmını daha sonra düzeltme imkanı oldu. Her ne kadar Osmanlı müesseselerine Bizans müesseselerinin tesiri meselesinde 1931'de *Türk Hukuk Mecmuası*'nda yazdığı makalede bu tesiri tamamen reddediyor. Ama daha sonra 1945'li yıllarda yazmış olduğu yazılarında böyle bir tesirin de kabul edilebileceğini ifade ederek bir ölçüde o hatasını düzeltmiş oluyor. Ama çığır açan bir önder durumunda.

Ondan feyz almış olan Ömer Lütfi Barkan da iktisat tahsil etmiş, hukuka çok önem vermiş, tarihin içerisinde bulunmuş. Dolayısıyla yazdıkları bugün hala bizim için çığır açıcı rehber niteliğindeki çalışmalar. Günümüzde ise biz Halil İnalçık'ın bu çerçevedeki yazılarını çok rahat takip edebiliyoruz. Osmanlı Tarihi'ni çok iyi biliyor. Batıdaki bir takım teorileri, ekolleri, vesairleri iyi kavramış, hukuka da bazı hataları olsa bile oldukça vakıftır. Eğer toparlamak gerekir ise biz tarihçiler olarak ister istemez hukuk metinleri içerisine giriyoruz ama buna girerken çoğumuz hasbelkader arşivde bulduğumuz kıymetli bir belge dolayısıyla veya bir hocamızın "şu konu çalışılrsa iyi olur" demesi şeklinde giriyoruz. Hukuk nosyonundan, hukuk metodolojisinden mahrum olduğumuz için kendimize göre bazı yorumlar yapmaya çalışıyoruz.

Fakat bu yorumlar eksik kalıyor. Elbette ki bir tarihçi olarak da okumamız gereken, dikkate almamız gereken bir kitabın, bir metodolojinin olması gerekir. Aslında bu manada ben kendi açımdan bakacak olursam, İslam Hukuku ile belki dolaylı bir şekilde de olsa ilgilendim daha Kayseri’de bulunduğum sırada mahallemizde bulunan bazı hocalardan ders alıyordum. Medrese usulü dersler okutuyorlardı. Yıllarca orada dersler aldım. Fıkıh alanında *Kudûrî ve Mülteka’l-Ebhur* gibi kitapları okutulardı. Bu nevi dersleri hatırlıyorum. Ondan sonra İstanbul’a geldiğimde İslam Enstitüsü’nde bulunduğum yıllarda Ömer Nasuhi efendi hem kelam dersimize geliyordu hem de fıkıh konularında kendisine sorular sormak imkanı oluyordu. Ama bunlar öyle sistematik bir çalışmadan ziyade şahsi bir hevesten kaynaklanıyor idi.

Geriye dönüp şöyle baktığım zaman, keşke mümkün olsaydı da bu manada bir hocamızın tavsiyesiyle bir hukuk formasyonu alacak bazı kitapları ciddi olarak okusa idim. Belki üzerinde çalıştığımız konularda farklı yorumlar yapma imkanı olabilir idi. Şimdi biz genç meslektaşlarımıza bunu tavsiye ediyoruz. Hukuk tarihçileri açısından bakıldığında öyle anlaşılıyor ki, sadece bu toplantı için demiyorum bundan öncesinde de, tarihin lüzumuna inanmayan bir hukuk tarihçisi yok. Bu çok önemli, en azından karşılıklı olarak bir eksikliği anlama söz konusu, ki bu bile son derece önemli bir husustur.

Sonuç itibariyle söylemek gerekir ise, ülkemizde bu formasyon meselesi hem hukuk alanında hem tarih alanında bir problemdir. Bu formasyon hususu tarihçilikte historiyoğrafi yani tarihyazıcılığının iyi okutulmaması olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bunu sadece vakayiname okuma anlamına almak veyahut da Boğaziçi üniversitesinde olduğu gibi sadece batıdaki bazı ekolleri teorileri aktarmak şeklinde düşünülmesi Çünkü bunun içerisine metodoloji de giriyor. Tarih bölümlerinde sadece birinci sınıfta bibliyografya ve bir metot dersi verilir. Birinci sınıftaki öğrencinin ihata edeceği, istifade edeceği bir ders değil. Hulasa bu metodoloji konusunun ve formasyon konusunun belki bundan sonra daha fazla dikkate alınması son derece faydalı olacaktır. Umarım bu toplantının ikincisi, üçüncüsü yapılarak bir gelenek oluşur ve bu sayede birbirlerini tanıyan, birbirleriyle beraber olan, aynı kaynaktan beslenen kişilerin, her ne kadar formasyonları işgal alanları farklı da olsa daha verimli bir çalışma imkanı ortaya çıkmış olur. Saygılarımı sunarım.

Prof. Dr. Ali Akyıldız: Evet İpşirli hocaya teşekkür ediyorum. Sonrasında katkı yapmak isteyenlere söz vereyim. Buyurun hocam.

Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt: Ben de teşekkür ederim. Hocamıza iki küçük konuda, hocam Profesör Ahmet Mumcu’yla ilgili olarak açıklama yapmak

istiyorum. Hocam arşivde de çok çalıştı kitaplar için, siz de biliyorsunuzdur.

Prof. Dr. Mehmet İpşirli: Evet çok çalıştı. Rahmetli Cengiz Orhonlu'yla çok iyi ahbaptı.

Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt: Sadece Alman yazarları kullanarak yazdığı ifadesi doğru değil, Hoca arşiv malzemesini de çok kullanır. Bir de, caizeye rüşvet demiyor, sadece zamanla rüşvete dönüştüğünü belirtiyor.

Prof. Dr. Mehmet İpşirli: Evet. Çok teşekkür ederim. Doğrudur. Caize Osmanlıda resmi bir müessesedir.

Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt: Tabii tabii ona rüşvet demez, sadece rüşvete dönüştü der.

Prof. Dr. Mehmet İpşirli: Doğrudur, fakat caizeyi alan kişi zaten onu kendisi için normal bir gelir olarak görüyor. Bunun dışında siz ne verirsiniz, o zaman caize ikiye üçe katlanıyor. İşte bu durum sizinde dedeğiniz gibi caizenin rüşvete dönüşmesi durumunu ortaya çıkarıyor.

Prof. Dr. Ali Akyıldız: Zekeriya Bey buyrun.

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun: Teşekkür ederim. Ben bir iki görüşümü paylaşmak istiyorum. Önce hocam tarih bölümlerinde Hukuk Tarihi gibi dersler var mı yok mu dediği zaman, bizde seçmeli de olsa Osmanlı'daki kadılık ve yargı, Tanzimat sürecinde ve sonrasında adli uygulamalar diye iki ders programımızda mevcut. 2004'ten beri bunu uygulamaya çalışıyoruz. Biz de birazcık hukuk tarihçilerinin yolundan gidiyoruz. Şimdi başka bir konuya geçmek istiyorum. Aslında bir önceki oturumun devamı olarak belki İbrahim Kafi hocam da burada konuya açıklık getirebilir. Sosyal sorunları çok olan bir toplumda sosyal bilimle uğraşmak çok sorunlu bir iştir. Metodolojinin gelişmemesindeki temel sorunlarımızdan bir tanesi bu.

Bizim tarihçilerimiz arasında Osmanlı dönemi çalışanlar bugünkü sorunlara tarihten cevap bulma gayretiyle tarihi idealleştiriyorlar, yargılanmayan bir alan haline de dönüştürebiliyorlar. Bizim tarihçilerin böyle bir sorunu var. Benzeri bir durumu fıkıhta da görmek mümkün gibi geliyor. Fıkıhla fıkının ana kaynağı olan naslar aynileştirildiğinde fikhî tartışmasız bir alan gibi gösterme ihtimali de doğmuyor mu acaba? Bunu soru olarak söyledim, kendi kanaatimi belirtmek açısından değil. Bizim tarih alanında yaşadığımız sıkıntı orada da yaşanıyor. Burada aslında üçüncü bir kesim daha var. Hukuk tarihçileri bizden biraz daha şanslı sanıyorum. Fıkıhçılardan ve tarihçilerden daha objektif bir değerlendirme yapabilirler. Ama onlarda da hemen hemen bütün

konuşmacıların vurguladığı oryantalist bir bakış var maalesef. Siz de söylediniz, Ali bey de vurguladı, kitaptaki teoriden hareketle genellemeler yapıyorlar. Sözelimi zimmi hukukunu ele alalım. Zimmi hukuku neredeyse ilk dönem İslam Hukuku'nun tedvininden itibaren Osmanlı'nın sonuna kadar kitaplarda tekrarlanan hukuk bir yapıdır. Oradan hareketle şarkiyatçılar zimmi hukukunu anlatıyorlar. Biz de aynı şeyi yapıyoruz. Halbuki uygulama çok farklı. Dolayısıyla uygulamaya dönüp, uygulamayı önce öğrenip sonra teoriler üretme konusunda bir şans var ama bunun değerlendirilmediğini görüyorum.

Bunu daha farklı bir alana taşıyacağım izin verirseniz. İbrahim Kafi bey hocam bir hususa vurgu yaptı günlük hayatta karşılaşılan problemlere cevap verme ihtiyacından söz etti. İşte fıkıhçılar bugün bir takım sorulara cevap vermek zorunda, çok haklı. Yirmi beş yıl emek verdikten sonra vatan-
daş diyor ki, hoca efendi benim sigortadan emekli olmam caiz mi? Kendisine hukuken bri hak tanınmış ama onun dışında bir de işin dini yönünün araştırma ihtiyacı hissediyor. Dolayısıyla fıkıhçılar bir de bunlara cevap vermek zorunda. Biz bunu Hukuk Tarihi'nde uyguladığımızda şöyle bir sorunla karşı karşıya kalıyoruz. Özellikle Türk Hukuk Tarihi deyince çoğunlukla Osmanlı Hukuku biraz da Selçuklu uygulaması anlaşılıyor. Ama bundan önce hocam konuşmasında ifade etti, Orta Asya'yla ilgili elimizde zaten çok fazla bir şey yok. Dolayısıyla Osmanlı hukuk uygulamalarında büyük ölçüde Hanefî fık-
hının içerisine sıkıştırılmış durumdayız. Beni mazur görsünler, hocalarımı-
zın mevcut kitaplarından çok istifade ediyoruz ama onlarda ağırlıklı olarak gene Hanefî fıkıhını esas alıyor. Halbuki baktığımızda Osmanlı döneminde Mekke ve Medine'de dört tane müftü var. Anadolu'da da çok sayıda Şâfiî müf-
tü ile karşılaşıyor. Bunlar ne iş yapıyorlar? Kaldı ki bir başka husus, benim çok yakinen ilgilendiğim ve zaman zaman bazı hukuk tarihçisi arkadaşlar-
la da konuştuğum bir husustur, Osmanlı nüfusunun çok önemli bir bölümü Şii. Şii bölgelerdeki hukuk uygulamaları yine hiçbir zaman kitapların içine girmiyor. Bu da hukuk tarihçileri için ciddi anlamda araştırılması, üzerinde durulması gereken hususlardan bir tanesi. Hanefî fıkıhı ile diğer mezhepler, Sünnî fıkıhı ile Şii ve belki daha heterodoks ya da mesela Yemen'deki Zeydîlik gibi, Şiiliğin de içinde daha farklı grupların nasıl genişlediği konusunda cid-
di anlamda sorunlarımız var. Dolayısıyla benim burada özetle vurgulamak istediğim husus, önce uygulamaları tespit etmemiz gerektiğidir. Bunu herhal-
de tarihçiler iyi yapıyor aslında. O uygulamalardan sonra, hukuk formasyonu olan değerli hocalarımız belki teori de oluşturabilirler. Böylece fıkıhla pozitif hukuk arasında da bir takım ilişkilerin, ilintilerin bulunmasıyla yeni bir

hukuk metodolojisi, tarih metodolojisi de ortaya çıkabilir diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ali Akyıldız: Evet. Zekeriya bey esasında vurgu yaptı. Öğlen-den önceki tartışmalarda söylemeye çalıştığım gibi mesela kölelik ile ilgili, köleliğin fıkhi teorisinin bir problemi olarak mı ele alacağız? Yoksa tarihte yaşanmış bir gerçeklik ve fıkıh teorisiyle gerçekliğin bir muhassalası olarak mı ele alacağız? Baktığımız zaman ilahiyatlarda genelde teorik bir düzlemde ve kitabi açıdan meseleye yaklaşıyor. Tarih ise başka şeyler söylüyor. Bunları bir araya getirmemiz bir noktaya toplamamız lazım. Veya hanımefendinin sabahki oturumunda zina ile ilgili söylediklerini dikkate alırsak sadece teorisinin ya da pratiğin yalnız başına ele alınamayacağı gerçeği ortaya çıkıyor. Başka bir örnek vermek gerekirse, cizyenin yani şeriatın koyduğu bir verginin kaldırılması problemi de böyle bir duruma örnek gösterilebilir. Şeriatın koyduğu bir vergiyi Osmanlı Devleti kaldırıyor. Osmanlı bir şekilde onu tevil etmiştir. Mehmet Yıldız meslektaşımızın yayınladığı metinde bu çok açık bir biçimde görülüyor. Ta Şeybânî'nin *Sîretü'l-kebîr* eserinden zaruret prensibini buluyor, böyle büyük bir problemi çözebilmek için gidip oradan bir referans bulması gerekiyor. İşte burada, yani pratiğin esasında çok önemli bir yere sahip olduğu anlaşılıyor.

Prof. Dr. Mehmet İpşirli: Evet o dediğiniz doğru. Çoğu kere hukuki metinler bir çerçeve gibi oluyor. Çerçevenin içerisinin doldurulması uygulamayla oluyor. Sokollu Mehmet Paşa'nın çok meşhur bir sözü vardır. Venedik elçisini çağırır, Venedik'le bir sulh anlaşma yapılmıştır. Onun verdiği bir güvenceyle Venedik Cumhuriyeti bazı korsanlık faaliyetlerine biraz göz yumar. Onun üzerine Sokollu Mehmet Paşa elçiyi çağırır ve şöyle der: “Unutma ki, anlaşmalar içerisi boş bir çerçevedir, onu milletlerin güç ve iradesi doldurur. Aklınızı başınıza alın”. Bu şekilde, bir kural bazen boş bir çerçeve oluyor, onun içerisi ancak fiili durumla doldurulmuş oluyor.

Prof. Dr. Ali Akyıldız: Evet, Zekai bey buyrun

Yrd. Doç. Dr. Zekai Mete: Ben bu pratikle teori hususunda aslında çok net somut bazı örnekler vermek istiyorum. Ben bir tarihçiyim, hocamızın öğrencisi olmakla da övünürüm. Aslında Hukuk Tarihi'yle ilgilenmemiz kendilerinin beyan ettiği gibi bazen tesadüfen oluyor. Bazen de hukuk tarihçileri ile zaman zaman bazı meseleleri tartışıyoruz. Fethi hocamla uzun süredir tanışıyoruz. Ondam çok yardım aldık bu konuda. Bir belgenin değerlendirilmesi, okunması dolayısıyla bize müracaat olmuştu. Baktım ki sadece o belgeyi okumakla veya içindekini şöyle şöyle yazıyor diye değerlendirmekle

olmayacak. Çünkü o belgenin içinde en azından elli tane yere atıf var. O atıfları görmeden, arşivde onları bulmadan doğru bir sonuca ulaşamayacağı ortaya çıktı. Neticede şunu gördüm, hukuk tarihçisi çok hocamızı, arkadaşımızı tanıyoruz, onlarla birçok toplantılara da katıldık. Biraz önce de ifade ettiğimiz gibi, Osmanlı arşivlerindeki o belgeler, kayıtlar, mahkeme kayıtlarının hepsi aslında havuzun içi, denizin içi. Ancak içine girdiğiniz zaman kavrayabiliyorsunuz. Mesela, Hukuk Tarihi ile ilgili Türk mahkemelerinde şu anda da halen kullanılan vakıflarla ilgili olarak Hatemi hocadan, Giritlioğlu'ndan, Sungurbey'den Haluk Burcuoğlu'na kadar ne kadar hukuk tarihçisi, medeni hukukçu varsa bu çalışmalarını bir göreyim dedim. Çoğunlukla nazari, yani teoriye dayalı şeylerden bahsedildiğini kendilerin bu konuda Osmanlı arşivlerinde bir şey olup olmadığı konusunda araştırma yaparak bir sonuca ulaşmalarını istenmesine rağmen ısrarla "bu konuda, Osmanlı arşivlerinde araştırılacak hiçbir şey yoktur, olay şöyle şöyledir diye" cevap verildiğini gördüm. Ama benim araştırmamın sonucunda ortaya en az dört yüz, beş yüz sayfalık bir doküman ortaya çıkınca, mevcut düşünceleri ve kanaatleri tamamen değiştirecek bir mahiyet aldı. Osmanlı hukukunun arazi, vakıf vb birkaç meseledeki düzenlemelerinin günümüzde nasıl uygulanacağı konusunda, pratik uygulamaları dikkate almadan karar vermek kolay değildir. Örneğin Ebülula Mardin'in teorik olarak yer verdiği ve çoğunlukla bugüne kadar değişmeden gelmiş ama pratik uygulamalarla desteklenmeyen açıklamaları bunun somut örneğidir. Bugünkü sahih, gayri sahih vakıf uygulamaları, işte mülknameyle temliknamenin tanımları bugünkü uygulamayı da etkileyecek ölçekte. Mesela metindeki "bundan sonra bütün vakıf ve miri, bütün gayrimenkul gelirlerini de muhassıl-ı emvaller zapt edecek" ifadesindeki zabıt kelimesini tamamen mülkiyetin karşılığı olarak algılayıp ona göre hükümler verildiği görülmektedir. Bu tür yanlış tespitler kişilerin haklarını önemli derecede etkilemekte ve birçok haksızlığa neden olmaktadır.

Prof. Dr. Ali Akyıldız: Teşekkür ederim. Yunus Bey buyrun, affederseniz Gülnihal hanım bir şey söyleyecek.

Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt: Beyefendinin hangi konudan bahsettiğini ben anlayamadım, benim ismimi de verdiniz. Bu konuda isim vermek istemiyorum dediniz...

Yrd. Doç. Dr. Zekai Mete: Yok hocam, sizinle ilgili değil.

Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt: Yani "bu konuda arşivde de bir şey yoktur deniyor" dediniz...

Yrd. Doç. Dr. Zekai Mete: Sizin yazınız demedim, başka hocalarımızın yazılarında bu ifadeler var.

Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt: Akli başında bir hukuk tarihçisi ki hepimizin böyle olduğunu biliyorum, böyle bir şey yazmaz. Biz arşivde çalışmış insanlarız, bunun bir derin dipsiz kuyu olduğunu biliyoruz. Yani bu yazılacak bir şey değil bu.

Yrd. Doç. Dr. Zekai Mete: Maalesef yazılmış, ben de şaşırđım görünce.

Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt: Ben bu konuyu tabii tavzih etmek zorunda hissettim kendimi.

Yrd. Doç. Dr. Zekai Mete: Sizin yazılarınızda değil hocam. Sizin yazılarınızın hepsini okudum. Onlara tamamen katılıyorum. Sizin verdiğiniz bilgilerin aksini söyleyenler için ifade etmiştim onları.

Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt: Evet çok ciddi hata yapan insanlar da vardır her zaman olduğu gibi. Ben öğrencilerime söylüyorum, genelleme yapmanız olayları tek tek belirtmeniz gerekiyor diye.

Yrd. Doç. Dr. Zekai Mete: Doğru diyorsunuz hocam. Bu konuyu Fethi hocamla sık sık tartışıyoruz, mütalaa ediyoruz doğru yolu bulmak için.

Prof. Dr. Ali Akyıldız: Teşekkür ederim. Yunus bey buyrun.

Prof. Dr. Yunus Apaydın: Çok teşekkür ederim. Az önceki mütalaaalarda uygulamanın ve uygulamanın bilinmesinin ne kadar önemli olduğuna vurgu yapıldı. Tabii katılmamak mümkün değil. Burada uygulamanın değeri konusunda yapılan bazı değerlendirmeler oldu, Zekeriya hocamız oryantalistik bakış açısı diye bazı yaklaşımları eleştirdi yaptığı değerlendirmede. Osmanlı uygulaması örneğini ele alalım mesela, yani teoriye sıkışıp kalmayalım, bir zimmi hukuku dediğimiz vakit ta en baştan, sahabilerden alın veya mezheplerin kurulduğu dönemden itibaren alın, Osmanlı'nın sonuna kadar teorisi aynı kalmıştır ama uygulama farklı yönde cereyan etmiştir gibi, bir mütalaa oldu.

Burada söyleyeceğim iki nokta var. Birincisi şu; teorik olarak İslam Hukuku'na bağlı olduğunu kabul eden toplumlar, devletler, kişiler bir şekilde o teorik çerçevenin içerisinde kalma ihtiyacını hissederler. O teoriye ilave getireceklerse yine ana çerçevenin içerisinde kalmak suretiyle bazı farklılıklar yapabilirler. Dolayısıyla Zekeriya hocamın en son söylediği, uygulamadan hareketle bir teori oluşturmak bile mümkün olabilir dediğimiz vakit, bu bizi çok farklı yerlere götürebilir. Bence yapılması gereken şey bu uygulamanın,

mevcut uygulamanın hatta sapma, ayrılma, farklılaşma olarak dahi değerlendirileceğimiz bazı uygulamaların, nasıl olup da İslam Hukuku'nun teorik genel çerçevesinin içinden çıkabildiğini veya oraya hangi yolla bağlandığını, refer edildiğini tespit için de uğraşmamız gerektiğini düşünüyorum. *Siyâset-i şer'îyye maddesi*yle ilgilendim ben, orada yazarken şunu tespit ettim: Hakkaten sıkıntılı bir durum var. Mesela şöyle tespitler de okudum. Osmanlı'da İslam Hukuku'na aykırı falanca uygulamalar şeklindeki ifadeler biraz aceleci yaklaşımlar gibi geliyor bana, Osmanlı'daki örfi hukuk dediğimiz şey de yine hukukun içerisinde olan, genel adıyla siyaset, özel adıyla *siyâset-i şer'îyye* diye bilinen bir müessesenin altına yerleştirilmeye çalışılıyor. Dolayısıyla bir şeyin İslam Hukuku'na aykırı olduğunun kriteri nedir? Yani İslam hukuku deyince, siz sadece kitap ve sünneti, ayetleri, hadisleri alıyorsanız bu tabii ki çok sığ bir bakış açısı olur. O bakımdan birçok uygulamayı tarih içinde İslam Hukuku'na aykırı görebilirsiniz. Ama İslam Hukuku'nun kendi sistematüğünü bu uygulamalarla nasıl örtüştürebiliyoruz, bunun teorisi nedir diye, bağlan-tıların tespit edilmesi bence daha öncelikli. Yoksa uygulamadan hareketle...

Prof. Dr. Ali Akyıldız: İşte Kafi hocanın söylediği Usul-i Fıkıh o kendi başına...

Prof. Dr. Yunus Apaydın: O da yetmiyor bazen hocam. Bu *siyâset-i şer'îyyenin* bence Usul-i Fıkıh'ı da aşan bir boyut var. Aslında usulün yetmediği yerlerde belki toplumsal, siyasal ihtiyaçlar nedeniyle hukukçular böyle bir müessese ihdas etmek zorunda bile kalmış olabilirler. Dolayısıyla çok geniş bir perspektiften bakıp uygulamaların teorideki yerlerini tespit etmek gerekir. Yoksa uygulamaya bakarak teori oluşturduğunuz zaman sıkıntılı durumlar ortaya çıkabilir.

Prof. Dr. Ali Akyıldız: Yani o izahı yaparken Zekeriya bey de onu kastetti orda.

Prof. Dr. Yunus Apaydın: Ben belki yanlış anladım.

Prof. Dr. Ali Akyıldız: Zekeriya Bey buyrun.

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun: İzninizle, ben Yunus beye cevap vermek için söylemiyorum. O, konunun uzmanı, yani biz hariçten gazel okumuş olabiliriz.

Prof. Dr. Yunus Apaydın: Rica ederim, hocam.

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun: Yalnız, bir şey söyledim. Herhalde fazla konuştuğum için o arada kaybolmuş olabilir. Benim söylediğim de aslında son

sözünüzle ortaya çıkıyor. Yani bizim tarihte düştüğümüz hatayı fıkıhçılar da tekrarlıyor mu diyorum? Teori ya da çerçeve hiç mi tartışılmaz ya da bizim tarafımızdan mutlak doğru olarak anlaşıldığını mı kabul ediyoruz.?

Prof. Dr. Yunus Apaydın: O farklı bir şey hocam, o ayrı bir konu.

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun: Böyle bir şeye doğru gidiş varsa sıkıntımız var diyorum. Uygulamalara bakarsak, çerçeveyi daha doğru anlayabileceğimiz kanaatini taşıyoruz. Çünkü geleceğe dönük varsayım yapmıyoruz. Bitmiş bir şeyin üzerinden hareket ediyoruz. O yüzden de hukuk tarihçilerinin bizden daha kolay bu işi yapabileceğini özellikle varsayıyoruz. Hakikaten ciddi bir sorun bu. Yani bir takım alanların cerh ve tadiline gidilmesi konusunda bir şey var yani bir duruşumuz var. Yani bu fıkıh alanıdır, burada konuşamayız, bu işte tarih, zaten Selânikî söyledi, bunun ötesine geçemeyiz. İşte bunu da falanca kişi de belirlemiştir, gibi bir yaklaşımla hareket edersek o zaman şöyle bir çelişkiyle de karşı karşıya oluruz: Ya onu anlayamıyoruz ya da uygulamayla ilgili sorun çıkıyor. Neticede belki biz yanlış ifade ediyoruz onu, İslam Hukuku'yla bak ters düşer, bunu nasıl izah ediyorsun diye, biraz da uygun olmayan bir biçimde yani bir hukuk veya tarih formasyonuna uygun olmayan sorularla ortaya çıkıyoruz. Ben o konuya özellikle dikkati çekmek istedim. Yoksa ısrarla, uygulamadan hareket edelim ve ona göre teori üretelim demiyorum. Ama gene şu kanaatim de var, geçmişe doğru biz teori üretebiliriz. Yani biz var olan teorileri de değiştirebilecek farklı şeyler söyleyebiliriz diye düşünüyorum.

Prof. Dr. Ali Akyıldız: Murteza bey buyurun.

Doç. Dr. Murteza Bedir: Bu tartışmayla ilgili sanıyorum birkaç noktanın altının çizilmesi lazım. Bunlardan birisi, oryantalizm. Bunu önemsememiz lazım hakikaten. Bir kere dini hukuk, dini hukuk değil. Ya da seküler hukuk, dini hukuk gibi, ayrımların kafamızda yerleşik bir takım kavramsal problemlere yol açtığını bilmemiz gerekiyor, birincisi bu. Bir de yine oryantalizmle bağlantılı olarak, bu sadece oryantalizm değil aslında, modernizmin de getirdiği problemlerden birisi. Genellikle batı dışı toplumların teorik altyapılarının çok zayıf olduğuna dair batı akademiasında, özellikle modernizmin çok baskın olduğu yıllarda batı akademiasının, felsefesinin temelinde böyle bir baskın görüş var. Teori diye bir şey bu toplumlarda yoktur, bu toplumlar pratiğin rüzgarının savurduğu yöne doğru yönelirler, gibi bir şey vardı. Ve bu düşüncenin bizi de çokça etkilediğini zannediyorum ve bizim özellikle Türk modernleşmesinde de batıdan gelen bu kavramların üniversal hayatta çokça etkili olduğunu düşünüyorum. Mesela bu tartışma ile ilgili olarak şimdi sanki

İslam Hukuku diye soyut bir şey var, üstte bir yerlerde duruyor. Ona dokunulmuyor. Öbür tarafta da bir tarihi uygulama varmış gibi bakıyoruz. Halbuki bunlar aslında iki ayrı şey her ikisi de tarihin içerisinde olup biten şeyler bunlar. İslam Hukuku dediğimiz şeyler aslında tarihin içerisinde.

Prof. Dr. Ali Akyıldız: Bizatihi kendisi tarih.

Doç. Dr. Murteza Bedir: Tarihte şekillenmiş şeyler yani. İşte Roma'da da *bey'*, icap ve kabulle oluyordu, İstanbul'da da icap ve kabulle oluyordu iki bin yıl sonra. Ama bunun arka planında o icap-kabulün nasıl uygulandığı çok farklı bir şeydir. Hukuk Tarihi araştırması yapacaksak, o arka plan aslında icap ve kabulün nasıl anlaşıldığını bize gösterecektir. O yüzden de mesela sadece tarihi belgeye gitmek yetmez, o tarihi belgenin on sekizinci yüzyılda, bin yedi yüz doksan tarihli bir tarihi belge bulduğumuz zaman İbn Âbidîn'e de bakmak zorundasınız. Eğer İbn Âbidîn'e ki, bin yedi yüz doksanlarda yaşamış birisidir, ona bakmazsanız bu sefer sanki İslam Hukuku diye soyut bir şey kafamızda teşekkül etmiş, diğer tarafta da bir tarihi belge var, ikisi birbiriyle uyuşmuyor gibi bir sonuca yol açıyor. Ama genellikle, mesela İpsirli hocam çok güzel vurguladığı gibi binlerce risale var ve bu risalelerin birçoğunun da adı, *bey'* risaleleri, Bu konuda yazılmış yüzlerce risale var ve bu risalelerde doğrudan doğruya bu teorik konular ele alınmış. Yani sadece arşiv değil, aynı zamanda Süleymaniye'deki o yazmayı da görmek zorundasınız. O da aslında bir belgedir. Birisi teorik yönünü birisi de pratik yönünü yansıtıyordur. Yani fıkıhın da sanki değişmeyen bir şey olduğu şeklindeki bir varsayım zihinlerimize yerleşmiş gibi.

Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez: Zekeriya hocamızın temas ettiği problemler aslında bendenizin sabah işaret etmeye çalıştığı yani fıkıhın üzerindeki ağır yükü teyit edici açıklamalar aslında. Ben Fıkıh Usulü'nün öneminden söz etmiştim ama açılımlarına Yunus bey hocamız hakikaten biraz ilavede bulundular. Güzel katkılarda bulundular, fıkıh düşüncesinin ve fıkıh muhakemesinin ne olduğu, mantığı, metodolojisi, bunlar fıkıh öğretiminde önemli şeyler. Bunlar iyi gerçekleştirilebilirse, iyi yapılabilirse, o zaman Zekeriya beyin soruları zaten cevaplanmış oluyor. Fıkıh düşüncesinin yahut bu düşüncenin ürünü olan sonuçların, içtihadın ürünü olan sonuçların kutsallaştırılıp kutsallaştırılamayacağı meseleleri zaten kendiliğinden hallolmuş oluyor. Sanıyorum bu, mezhebin mahiyetiyle de ilgili. Mezhep niçin vardır, ne işe yarar, ne zamana kadar işe yarar bunların iyi verilmesi gerekiyor. Bu tabii dediğim gibi Fıkıh Tarihi'nin ve Fıkıh Usulü'nün gerçekten iyi bir şekilde ele alınmasına, araştırılıp sunulmasına bağlı. Ama sanıyorum, burada esas sorun,

Gülnihal hocamızın sabah söylediği, duygusal vurgular meselesidir. Yani orada, kendisinin “bu konuda bir azalma olduğunu görüyorum” şeklindeki müşahedesi benim için önemli. Demek ki zamanla bilimsel anlayış, akademik bakış geliştikçe bunların ele alınış ve sunumunda da artık bilimsel ölçüler hakim olmaya başlayacak demektir. Zekeriya hocamızın söylediği hususlar, daha çok meselenin iç bünyeyle alakalı sorunları. Ama diğeri, hemen her alan için söz konusu olabilecek temel bir problemdir. Onu da büyük ölçüde aşmak üzere olduğumuzu görüyoruz. Bu yönü de sevindirici. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ali Akyıldız: Ekrem Bey buyurun.

Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci: Teoriyle pratiğin birbirinden ayrı olması zaten Hukuk Tarihi'nin ve eşyanın tabiatına aykırı. Hukuk Tarihi denildiği zaman, Hukuk Tarihi zaten, isminden de anlaşılıyor. Önce ortaya teorik bir boyut konuyor. Osmanlı Hukuku'ysa bu, öncelikle fıkıh ve Osmanlı Hukuku'ndaki bir takım pozitif uygulamalardır, kanunnameler ve buna bağlı metinlerdir. Hukuk tarihçisi önce bunları işin teorik yönünü değerlendirmek durumundadır. Tek başına fıkıh kitabı değil, fıkıhın delilleri, masadırı, ondan sonra o fıkıhın çeşitli kitaplara, devirlere göre ve mezheplere göre gelişimi dikkate alınacaktır. Bununla iş bitmiyor ondan sonra bunun fetva yönündeki tatbikatına bakılıyor yani o zamanki akademik çevredeki tatbikatına bakılıyor. Bu da yetmiyor ondan sonra sosyal hayattaki tatbikatı karşımıza çıkıyor; işte birinci kısım fıkıh, ilahiyattaki fıkıh disiplininin sahasıdır.

İkinci kısım, yani Hukuk Tarihi kelimesinin “Tarihi” kısmı da tarihten istifadeyi gerektiriyor. Tek başına tatbikat tarihçilerin, tek başına hukuk kısmını fıkıhçıların, ikisi birden olduğu zaman bu hukuk tarihçilerinin vazifesi oluyor. Sadece tatbikata ehemmiyet verse, nazariyat eksik kalsa, o zaman bu, Hukuk Tarihi çalışması olmaz veya aksi söz konusu olduğunda, sadece Osmanlı Hukuku'nun o zamanki pozitif külliyatı, mevzuatı tespit edilmiş olsa, ama nasıl tatbik edildiği tespit edilmemiş olsa, yine Hukuk Tarihi bakımından eksiktir. Mesela cizyeyi misal verdiniz. Cizyenin ta Hazret-i peygamberden, hatta Hazret-i Peygamberden önceki devirlerden kalma bir tatbikatı var. Bir kere bunun ortaya konulması lazım. Kimlerden alınır, niçin alınır, neyin karşılığıdır? Peki bu vergi Osmanlı'da uygulanmış mı, uygulanmışsa hangi isimlerle ne zamana kadar, nasıl uygulanmış? Bunların ikisi zaten bir bütün. Böyle olursa zaten Hukuk Tarihi araştırması oluyor. Ya da Osmanlı Hukuku dediğimiz zaman biz ekseriyet itibariyle fıkıhın Hanefî telakkilerini, Hanefî bakış açısını anlıyoruz. Çünkü istisnalar bir tarafa bir resmi mezhep tatbikatı var. Kanunnameler zaten daha başka bir saha. Ama tatbikatta Osmanlı

ülkesinde farklı mezhep uygulamalarına ilişkin örnekler var. İşin içine bu sefer her mezhebin ihtilafları kendi arasında hakem vasıtasıyla halletme imkanı giriyor. İşte bu, işin tatbikat kısmına giriyor. İkisi bir araya geldiği zaman Hukuk Tarihi'ni oluşturuyor. Onun için de Hukuk Tarihi'nde teoriyle tatbikatın zaten birbirinden ayrı olması mümkün değildir. Eşyanın tabiatına aykırıdır. Öyleyse, o zaten Hukuk Tarihi değildir. Ya birinci kısma girer, bu bir fıkıh çalışmasıdır veya ikinci kısma girer, o da bir tarih çalışmasıdır. Tek başına zaten ele alınması mümkün değil. Hukuk Tarihi'nde bu, olmazsa olmaz bir şeydir. Hem nazari kısmın hem pratik kısmın nazar-ı itibara alınması gerekir. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ali Akyıldız: Evet, Buğra bey sütün kaymağını yedi. Buyurun Ayhan Bey.

Doç. Dr. Ayhan Ceylan: Ben ifade edilenleri desteklemek maksadıyla bir iki şey söylemek istiyorum. Hukuk Tarihi alanı tabii çok geniş bir alan. Gülnihal hocamın da yazarları arasında bulunduğu kitapta Hukuk Tarihi'ni tanımlarken, düşünce, kural ve kurumlar diye başlar. Onların tarih içerisindeki doğuşu, gelişimi, değişimi, zaman içerisinde değişimin, gelişimin farklılaşması, bunların ne tür ihtiyaçları karşıladığı gibi oldukça geniş bir tanım vardır. Bu tanım içerisinde baktığımızda Hukuk Tarihi'nin çok geniş bir alanı kuşatabildiğini, bir noktada tarihle, hukukla, tabii ki zaman içerisinde ilahiyatla da ilişkili ve diğer sosyal bilim dallarıyla da ilişkili olduğunu görmekteyiz. Mesela bir belgeyi hukuk alanında incelerken sadece o belgenin varlığı bizatihi bir şey ifade etmez, hocamızın dediği gibi kuru metinlerdir. Mesela diyelim 1876 Kânûn-ı Esâsî'si. Şimdi Kânûn-ı Esâsî'yi tek başına aldığımızda, ondan bir takım sonuçlar çıkardığımızda, maddeler yan yana bir şekilde çok güzel şeyler ifade edebilirler. Ama bu ifadelerin anlaşılması onu doğuran sebeplerle de çok yakından alakalıdır. Yani *nüzul sebebi* dedikleri veya gerekçe dedikleri şey, onu doğuran şartlarla çok alakalıdır. Hukukta bu şartlar çerçevesinde o metinler bazen anlaşılabilir. Onun öncesinde, doğuran sebep ve şartları görmeden, ortaya çıktığı sosyal, siyasi şartları görmeden o metinleri algılayamazsınız. Sadece metinden bir şeyler çıkaramayız. Metnin anlaşılması öncesine bağlı, aynı zamanda metnin gerçek manada ne tür ihtiyaçları karşıladığı biraz da uygulamasıyla alakalıdır. Metin çok güzel şeyler ifade edebilir ama uygulamada gerçek anlamda uygulanmış mı uygulanmamış mı? Farklılaşmalar, sapmalar söz konusu mu? Hocamlar bilir mesela *ehlü'l-hall ve'l-akdın* kaç kişi olacağı meselesi, halifeyi kaç kişinin seçeceği konusunda, ilginç sonuçlar var. Eğer siz bunu bir teorik çerçeve olarak algılıyorsanız, olması gereken olarak algılıyorsanız bunu, çıktıkları zemindeki siyasi şartları

gözetmezseniz yanlış sonuçlara varabilirsiniz. Yani uygulama sizi halifenin bir kişi tarafından seçilebileceği gibi, üç kişi beş kişi tarafından da seçilebileceği gibi bir noktaya taşıyabilir.

Prof. Dr. Ali Akyıldız: Evet, teşekkür ediyorum. Çok teşekkür ederim, çok zevkli, çok güzel bir oturum oldu. Dördüncü oturumda görüşmek üzere.

❁ DÖRDÜNCÜ OTURUM ❁

Prof Dr. Mehmet Akman: Diliyorum ve temenni ediyorum ki bugünkü bilimsel toplantı gelecek yılki uluslararası bir kongrenin nüvesini oluşturur. Bu potansiyeli görüyorum. Çok uzun olmayan bir gelecekte bunu da başarırız. Son konuşmacımız, hocamız Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın. Çok şey söylememize hacet yok. Osmanlı şeriyeye sicillerinde biliyorsunuz bir menzilin hududu belirlenirken hudut tespit edilirken bazı ibareler geçer; der ki orada “*şarken şunun mülküyle mahdûd, garben falancanın mülküyle mahdûd*”, bazı binalar için de mesela Ahmed Paşa'nın evi söz konusuysa, “*müstağniyyün ani't-tahdîd bi-şöhretihi*” vesaire böyle ibareler vardır. Şimdi çok söze hacet yok. Müstağniyyü't-takdir deyip sözü hocamıza bırakıyorum buyurun efendim.

Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın: Estağfirullah. Teşekkür ederim sayın başkan. Efendim gerçekten ben bugün çok mutluyum. Çok güzel tartışmalar oldu. Bu toplantıyı tertiplemekte belki biraz geç bile kaldık diyeceğim ama Hukuk tarihçileri olarak yeni toparlanıyorduk biz, dolayısıyla daha önce olması da belki mümkün de değildi. Bugün hayli genç hukuk tarihçileri var aramızda. İnşallah önümüzdeki toplantılarda ilahiyatçı hocalarımızı, tarihçi hocalarımızı daha geniş katılımımla çağırarak gerektiğini düşünüyorum. Madem ki bu multidisipliner bir alan, bu alanın çıtasını yükseltmek için hep birlikte gayret gösterme mecburiyetimiz var. Hakikaten bu tür çalıştaylar, diğer tür ilmi toplantılardan daha verimli oluyor. Biz bunu kayıt altına da alıyoruz belki bunun bir özetini veya metnini dergimizde çalıştay sunuşları veya müzakereleri olarak yayımlarız.

Tabii gerçekten Hukuk Tarihi alanı çok geniş bir alan, problemleri bir alan, zor bir alan. Bir defa konu olarak çok geniş. Problem oradan kaynaklanıyor. Bugün hukuk fakültelerinde dört senede okuduğumuz, okuttuğumuz bir alanın tamamını, bir ilmi disiplinin geçmişi olarak inceliyoruz. Yani her alanda

yetişmiş olmak gibi bir iddiayı taşıyor. Dolayısıyla mesela zaman zaman bize bir öğrenci bir tez yapmak için geldiğinde, bizim önceden çalıştığımız alan değilse, Hukuk Tarihi deyip hemen kabul edemiyoruz. Konunun genişliğinden kaynaklanan bir zorluğu var gerçekten. Şimdi biz burada hepimiz Türkiye'deki hukuk fakültelerinde çalışan hukuk tarihçileri olarak yirmi kadar meslektaşız. Hepsisi bu kadar Türkiye'de bu alanın çalışanları. Bunlara üç beş kişi ancak eklenebilir. Bu sınırlı sayının bu kadar geniş bir alanı ihata edebilmesi mümkün değil. İnşallah bu sayı on misline yirmi misline çıkarsa, incelediğimiz, araştırdığımız alanlar sayı olarak, derinlik olarak ona göre artacak.

Zaman olarak çok geniş bir alanı inceliyoruz gerçekten. Asgari, iki bin yıllık, üç bin yıla da çıkarabilirsiniz bunu. İki bin yıllık bir zaman dilimi içerisindeki bir hukuk uygulamasını inceleme alanı olarak seçmişiz. Bu bakımdan, yani sadece Osmanlı Hukuk Tarihi desek bile bir insanın ömrüne yetebilir. Altı yüz sene içerisinde farklı tatbikatlar karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla böyle bir zorluğu da taşıyoruz. Coğrafi olarak çok geniş bir bölge gerçekten. Osmanlı bile çok geniş bir bölge ama aslında Türk Hukuk Tarihi Osmanlı'dan ibaret değil, Selçuklu'dan ibaret değil. Belki biz Türkiye'yi kuran bir damar olarak Osmanlı'yı, Selçuklu'yu hukuk fakültelerinde veya tarih fakültelerinde inceliyoruz ama aslında Türk Hukuk Tarihi çok geniş bir alanı inceliyor, içine alıyor ve maalesef biz bu bakımdan çok gerideyiz. Bizim Hint dünyasında çok geniş bir medeniyetimiz ve kültürümüz, hukuk tarihimiz var. Türkiye'de mesela Babürlü veya Delhi Sultanlığı veya Hint alt kıtasında kurulan diğer Türk devletlerinin hukuk tarihleriyle ilgili ciddi hiçbir çalışma yok. Bu fevkalade önemli bir alan. Ben Hindistan Tarih Kurumu'nun bir toplantısına bizim Türk Tarih Kurumunu temsilen katılmak için Âlemgîr'in ceza kanunnamesi üzerine çalışmak istediğimde, uzun bir çabadan ve zamandan sonra ceza kanunnamesinin metnine ulaşabildim Türkiye'de. Yani böyle bir problem var. Hakikaten o dünyanın, o Hukuk Tarihi birikiminin Anadolu'daki Hukuk Tarihi birikimiyle paralellikleri var. Bunun sebepleri, sonuçları, uygulamalarının karşılaştırılması üzerine derinlemesine çalışmak zarureti var. Bu da gerçekten bizim alanımızdaki çalışmaları zorlaştırıcı bir problem. Bir de Maverâünnehir'de çok büyük bir hukuk birikimi var. Bu konuda da Türkiye'de çalışma hemen hemen çok sınırlı. Dolayısıyla, Hukuk Tarihi deyince coğrafi alan olarak da çok geniş bir alanı içine alıyor. Yavaş yavaş belki bu alanlara yönelik çalışmaları geliştirme ve dikkatimizi buraya yoğunlaştırma zarureti var.

Hukuk Tarihi deyince sadece Osmanlı Hukuk Tarihi'ni yapmamız doğru da olmaz. Bu bakımdan inşallah yavaş yavaş biz tarihçiler olarak, hukuk

tarihçileri olarak Hint alt kıtası ve Maveraünnehir'e yönelmemiz ve bunun birikimini sağlamamız gerekiyor. Çünkü orada lisanlar farklı oluyor. Urduca bileceksiniz, Çağatay Türkçesini bileceksiniz, Farsça bileceksiniz. Yani modern araştırmalarda, ilim dillerinin yanı sıra, Arapçanın yanı sıra bunları bilmek zarureti var. Bu da bizim alanın zorluklarından birisi. İnşallah ileriki dönemlerde bu zorlukların kısmen aşılması mümkün olabilir. Multidisipliner bir alan olması gerçekten çok önemli bir imkan ve problem. Gerçekten burada bizim hukukçular olaya daha çok tek bir düzlemde bakmaya alışmışlar; yani son yürürlükteki mevzuat hukukçu için önemlidir. Bu yüzden Hukuk tezlerinde son baskı kitap kullanılmamışsa, çok ciddi bir problemdir bu. "Bak bunun altıncı baskısı çıktı, kullanmadın" derler. Çünkü altıncı baskısında yeni bir yönetmelik değişmiştir veya Yargıtay'ın bir içtihadı değişmiştir, onu görmemişseniz bir kusurdur. Bu bakımdan biz hukukçu olarak tek bir zaman dilimini en son *d* zamanı veya *z* zamanını dikkate almaya alışmış bir akademik birikimi temsil ediyoruz. Halbuki Hukuk Tarihi, tarihi bakışı, süreci dikkate almayı gerektiriyor. Bunu sağlayan da bu bakımdan, tarih formasyonu. Bu bakımdan tarihçilerle hakikaten işbirliği içinde olmamız gerekiyor. Ben tarihi yönü ağırlıklı olan bir hukuk tarihi tezinin tez izleme komitesine bir tarihçi hocanın katılmasının fevkalade yararlı olacağını düşünüyorum doğrusu. Çünkü tez izleme komitesi tezi baştan sona kadar takip ettiğinden tezin hazırlanması sırasında bu tarihi formasyon eksikliğinin bir tarihçi hoca tarafından giderilmesi fevkalade önemli bir noktadır. Bu eksiklik aslında tarih bölümleri için de söz konusu. Gerçi Zekeriya bey biz Hukuk Tarihi derslerini veriyoruz dedi ama yani mesela Hukuk Tarihi derslerinin bir hukuk tarihçisi tarafından verilmesinin ben yararlı olduğuna inanıyorum. Biz nasıl tarih formasyonunda tarihçilerden istifade etmeliyse, Hukuk Tarihi noktasından da katkıda bulunmalıyız. En azından yüksek lisans ve doktora derslerinde tarih bölümlerinde mutlaka Hukuk Tarihi'yle ilgili bir ders, bir disiplin olması ve bir hukuk tarihçisi orada yer almalı. Bu önemli bir nokta. Bu bakımdan zaman zaman tezlerde hakikaten bir problem yaşıyoruz. Gülnihal hanım bilir, bu sebeple reddettiğimiz tezler oldu, doçentlik çalışmaları oldu. Hukukçu arkadaşlar da bunu anlayamıyorlar. Yani onların gözünde 1300'le 1600, 1900 aynı zaman dilimi gibi. Halbuki çok büyük bir fark var.

Fıkıh ilminin Hukuk Tarihi araştırmalarında gerçekten son derece önemli bir yeri var. Çünkü biz, hukuk tarihçileri, yani hukuk fakültesi kökenli hukuk tarihçileri olarak belirtmek gerekir ki, İslami ilimlere ve Arapçaya, ilahiyatçılar kadar vakıf değiliz. Bu bakımdan ilahiyat fakültesinde yapılan teorik fıkıh çalışmaları bizim hukuk tarihçileri için çok yardım edici bir kaynak.

Bu teorik fıkıh çalışmaları, tarihçiler için de önemli bir kaynak. Tarihçilerde zaman zaman şöyle bir yanlış anlama karşımıza çıkıyor. Mesela bir fetvayı veya mahkeme kaydını alıyor, oradan normatif bir yorum çıkarıyor. Halbuki eğer onunla ilgili hukuk kuralını, fıkıh kuralını bilmezseniz o örnekten doğru yorum çıkmayabiliyor. İşte fıkıhçılar bize bu malzemeyi sağlıyorlar, bu bakımdan gerçekten büyük destek bizim için. Çünkü belli bir hukuki işlemin veya kurumun veya bir suçun Osmanlı Hukuku'ndaki uygulamasını doğru bir zemine oturtabilmek için onun İslam Hukuku'nda nasıl ele alınıp uygulandığını, unsurlarını, şartlarını bilmek gerekiyor. Bu bakımdan ilahiyat fakültesinde yapılan tezler bizim için son derece yararlı. Çünkü bu yapılmayınca bizler nereye başvurmak zorunda kalıyoruz? Klasik eserlerin tercümelerine veya *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu* gibi, o minval üzerine yazılmış fıkıh kitaplarına başvurmak zorunda kalıyoruz. Oradan da zaman zaman doğru neticeyi çıkaramayabiliyoruz.

Modern bir anlayışla ve üslupla yazılmış fıkıh tezleri bizim için son derece önemli. İbrahim bey bahsetti İslam Araştırmaları Merkezi iki cilt *İlahiyat Fakültesi Tezleri* yayınladı. Şu anda hazırlanan tezler için de internet sayfamızda bir bölüm var. Hangi tezlerin geçmişte yapıldığını, bugün hangi tezlerin çalışıldığını bizim internet sayfamızdan gözlemek mümkün. Bu bakımdan mükerrer çalışmaların önüne geçmek mümkün. Tabii fıkıh çalışanların şöyle bir katkısı da söz konusu olmalı. Fıkıhta da tarihi bir düzlem olarak, tek bir zaman dilimi söz konusu değil. Bir fıkıh kuralının veya kurumunun uygulanmasının tarih içerisindeki tekamülünü ancak Hukuk Tarihi çalışması yaparak veya o metotla ortaya koymak mümkün. Bu yapılmadığı zaman birincisi bir eksiklik oluyor. İkincisi, tabiatıyla her zaman fıkıh kitabındaki kural, o kitapta yazıldığı gibi uygulanmıyor veya şöyle söyleyeyim, o uygulama sosyal hayatın ihtiyacına cevap vermiyor. O zaman kadı veya müftü, yine o teorik çerçeve içerisinde, bazen onu zorlayarak bir çözüm buluyor, bir çözüm üretmeye çalışıyor. Bu çözümün ne olduğunu ve hangi hukuk kuralının normal uygulamasının sosyal ihtiyaca cevap vermediğini ve yeni çözümler aramak zorunda kalındığını bize Hukuk Tarihi çalışmaları ortaya koyuyor.

Mesela ben bir örnek vereyim izninizle. Hanefilerde bildiğiniz gibi kadınların boşanma hakkı ancak sınırlı sebeplerle mümkündür. Mesela geçimsizlik sebebiyle bir evli kadının Hanefilerde boşanması mümkün değildir. Veya kocasının fiili tacizine maruz kalan bir kadının boşanması mümkün değildir. Osmanlılar on altıncı asırdan sonra da Hanefi mezhebini daha sık, en azından Anadolu ve Rumeli'de uyguladıklarından, bu bir problem olarak karşımıza çıkıyor. Kadı efendi buna çözümler üretiyor. Geliyor, biraz zorluyor,

“eşime fiili bir tecavüzde bulunursam karım boş olsun” diyor. Bu tamamen Hanefi Hukuku içerisinde bulunan bir çözümdür, bir şartlı boşamadır. Bu hangi problemi ortaya koyuyor? O teorik uygulamanın sosyal ihtiyacı tam çözümediğini ortaya koyuyor. Sosyal hayatla paralel gitmek mecburiyetindedir hukuk kuralları. Sosyal realiteye cevap vermeyen hukuk kuralları terk edilmeye mahkumdur. Bu bakımdan aslında Hukuk Tarihi çalışmaları fıkıhçılar bakımından önemli. Bizim için de şöyle bir faydası var. Biz sayı olarak çok azız. Fıkıhçılarsa çok fazla. Onların biraz Hukuk Tarihi çalışmaları bizim işimizi kolaylaştırıyor. Biz biraz hazır malzeme bulmuş oluyoruz. Yani İbrahim bey kolaycılığa saptığımızı düşünmesin ama madem ki bir işbirliği yapıyoruz, gerçekten böyle bir yardımlaşmaya şiddetle ihtiyaç var. Sübjektivite problemi hep bir problem, onun üzerinde durduk. Memnuniyetle müşahede ediliyor ki, Gülnihal hanım da onu söyledi, bu problem gittikçe azalıyor. Yani geçmiş hukuku kutsamak veya bugünkü hukuku kutsamak gibi hukuk tarihçisinin bir rolü ve görevi yoktur. Biz bir fotoğraf çekiyoruz. Şimdi Ahmet bey sağ olsun Ahmet Akman, bizim İSAM’ın fotoğrafçısı, kamerayı kurdu. Burada bütün renklerimizle, bütün şeklimizle ortaya çıkıyor. Bir rötuş yapmadan, herkes ne kadar yakışıklıysa, ne kadar güzelse, ne kadar gençse, orta yaşlıysa ortaya çıkıyor. Hukuk tarihçiliğinin görevi bu. Yani modern vasıtalarla geçmişin objektif resmini çıkarmak. İnşallah bundan sonraki çalışmalar da bu yönde gelişir. Ben bu konuda taraf tutmanın ne insanın dindarlığını artıracığını, ne de laikliğini artıracığını düşünmüyorum. Bu bakımdan inşallah gittikçe daha sübjektif değil de daha objektif çalışmalar karşımıza çıkar.

Bir de karşılaştırmalı çalışma yapmanın lüzumu üzerinde de biraz durmak istiyorum. Gerçekten Hukuk Tarihi’nde, bizim kültürümüzün ortaya koyduğu, tarihimizin ortaya koyduğu hukuki birikimin doğru anlaşılabilmesi için, çağdaşı başka toplumlar ve uygarlıklardaki hukuki birikimle karşılaştırmak gerekir. Bu çok aydınlatıcı olur. Yani ne isek onu ortaya koyuyor ve biraz da anakronizmi önlüyor. Çünkü bunu yapmadığınız zaman okuyucu on altıncı asırdaki bir uygulamayla bugünkü uygulamayı karşılaştırıyor. Halbuki bu mümkün değil. Nasıl Fatih’in İstanbul’u alırken kullanmış olduğu şahı toplu bugünkü teknoloji karşısında hiçbir anlam taşıyor, fakat biz o günün şartlarını dikkate alarak o teknolojiyi methede ede bitiremiyoruz. Bu bakımdan anakronizme düşmemizi önleyen bir metot olması bakımından da bizim Hukuk Tarihi’nin gerçek konumunu çağdaşı ülkeler karşısındaki konumunu ortaya koyması bakımından da, bence çok yararlı bir çalışma. Karşılaştırmalı çalışmalar pek yapılmıyor. Bunu yapmakta büyük yarar var. Bu konuya da dikkati çekmek istiyorum.

Bir başka zorluk, tabiatıyla bizim birinci el kaynaklarımızın çok çeşitli olması, sayısının fazla olması. Hakikaten vesikalara dayanmak gerekiyor tabiatıyla onu teorik bir zemine oturtmak gerekiyor. Bizim sadece Osmanlı dönemine ait, Anadolu ve İstanbul'a ait yirmi bin mahkeme defteri. Buna arşivde bulunan milyonlarca belgeyi, mühimme defterini, şikayet defterini, ahkam defterini de eklerseniz, çok büyük bir belge yığını karşımıza çıkıyor. Bunların belli bir kısmını görmeden Hukuk Tarihi yapmak, sadece kroniklere veya sadece ikinci el kaynaklara dayanarak yapmak daima problemlidir. Biz şimdi, ifade ettiğim gibi Osmanlı mahkeme defterlerinin kırk tanesini yayınlıyoruz. İnşallah bu proje hayırlısıyla sürer. Bu arada yavaş yavaş ahkam defterleri, şikayet defterleri, mühimme defterleri üzerine çalışmalar çoğalıyor. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin tasnifi ilerliyor. Her ne kadar bir takım problemleri içeriyorsa da Kanunnameler ve fetva mecmualarının önemli bir kısmını yayınlanıyor. Yani bir iki istisna dışında tenkitli bir kanunname neşri pek görülüyor. Müellifin yani yayınlayanın seçtiği bir metin yayınlanıyor. Halbuki aynı çağdaki farklı nüshaların yayınlanması Hukuk Tarihi bakımından fevkalade önemli. Hatta o kanunname kenarına düşülen notlar bile, o dönemde o metnin nasıl anlaşıldığını ortaya konulması bakımından fevkalade ufuk açıcı bir şey. Bütün bunlar da işte tarihçileri, hukuk tarihçilerini, fıkıhçıları bekliyor. Ben Hukuk Tarihi'nin geleceğinden ümitliyim. Mesela Uriel Heyd böyle bir çalışma yaptı, Abdulkadir Özcan bey yaptı, çok yararlandık. Özellikle Uriel Heyd ceza kanunnamesindeki çok nüshayı karşılaştırdı ve yanlarındaki notları da yayınladı. O notlar mesela Osmanlı ceza kanunnamesinin nasıl uygulandığını göstermesi bakımından fevkalade açıklayıcı. Yani hadd cezaları uygulanmadığı zaman niye uygulanmamış, o notlardan çıkarabiliyorsunuz bunu. Evet netice itibariyle bir çok şeyler söylendi, ben onları tekrar etmeyeceğim. Şimdi sizlerin değerli katkılarınızı alalım. Daha sonra da gelecek dönemde neler yapalım biraz onun üzerinde, bu katkılardan sonra bir yarım saat kadar duralım ve gelecek yol haritamızı hep birlikte belirleyelim. Böyle bir atölye çalışması mı yapacağız, kongre mi yapacağız, sempozyum mu yapacağız, neyi ne zaman nasıl yapacağız bunun üzerinde, sizin benim konuşmam üzerine yapacağınız katkılardan sonra konuşalım. Evet bu kadar efendim, teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mehmet Akman: Teşekkür ederim sayın hocam. Buyurun.

Doç. Dr. Ahmet Özel: Efendim bendeniz, İSAM'da yirmi beşinci yılın içindeyim. Akif beyin de ansiklopediden sorumlu yardımcısıyım. Birçoklarınız biliyor bizim ansiklopedide on yedi bin madde var. Şimdiye kadar on dört bin beş yüz madde yayınlandı. İki bin, iki bin beş yüz maddemiz kaldı,

inşallah bir kaç yıla kadar onları da bitireceğiz. Bu ansiklopedide bizim karşılaştığımız bir iki problemden hareketle, bu toplantının ne kadar önemli olduğuna işaret etmek istiyorum. Karşılaştığımız problemlerden biri şuydu: Özellikle ilk yıllarda, İslam ülkeleri hakkında madde yazdıracak araştırmacı bulamıyorduk. Yani bir Tunus, bir Cezayir, bir Fas, Mısır, Suriye, Irak, Ürdün. Bir imparatorluk dağılmış, dağıldıktan sonra ondan çıkan birçok ülkeler var. Bizim okumuşlarımız “Araplar şöyle pis adamlar”, “Zaten arkadan vurdular bizi” demişiz. Onlar da, “bu Türkler gelmiş bizi sömürmüşler” demişler. “Zaten devrim de yapmışlar laik olmuşlar dinden de çıkmışlar”. Birbirimize böyle bakmışız. Bu çok önemli bir eksiklik. Bu ülkelerimizi nasıl böyle bıraktık? Yirmi, yirmi beş yıl geçti, bugün dahi bu ülkelerin her biriyle alakalı bir iki uzmanımız ya var ya yok. Zekeriya bey bilir, Hicaz’la ilgili o sahaları çalıştılar eksiklerimizi gideriyorlar sağ olsunlar.

İkinci bir husus, karşılaştığımız zorluklardan birisi de Bilim Tarihi. Gerek İslam Bilim Tarihi. Bunun içinde Osmanlı Bilim Tarihi kaynaklarının yüzde yetmiş, sekseni, belki doksanı Arapçadır. Geriye kalanların da, bir kısmı Farsça bir kısmı Türkçe. Bizdeki bilim tarihçileri Arapça bilmiyorlar. Daha çok yabancıların Arapçadan yaptıkları tercümelere hareketle ortaya konulan çalışmalara bakıyoruz. Şahıs isimleri yanlış, kitap isimleri yanlış oluyor, yer isimleri yanlış oluyor, biyografik bilgiler yok. Falan zatla ilgili “hiçbir bilgi yok” diyor. Osmanlı alimi mesela, gidip *Şakâ-yık* zeyillerine bakmamış, diyelim. Arapça zaten hiç bilmiyor. Bilim Tarihi için bir kere Arapça şart. Biz bu eksikleri gördük ve telafi de edilmedi. Ben hasbelkader bu maddelerin hepsiyle çeşitli merhalelerde hemhal oldum. Katkıda bulunmadığım, geliştirmedğim İlimler Tarihi maddesi neredeyse yok. Ben ilahiyatçıyım aslında. Ama mecbur karşısında müdahale etmek zorunda kalıyorum. Hukuk meselesine gelince, bizde bir devrim olmuş. Bir hukuk sisteminden başka bir hukuk sistemine geçilmiş. Bu biraz da devrim şeklinde olduğu için bu ilk dönemlerde yıkılan şeyi veya ortadan kaldırılan şeyi kötülemek, belki olumsuz yönlerini ön plana çıkarıp sürekli tekrarlamak normal karşılanabilir. Ama üzerinden yarım asır, bir asır geçmişse, artık bir özrümüz olmaması lazım. O yüzden bugünkü toplantıyı ben büyük bir heyecanla karşıladım. Bu üç disiplin, yani hukuk, ilahiyat ve tarih disiplinleri birbirlerinin eksikliklerini nasıl giderirler, şu anda ferdi çabalarla. Yani bir dalda yetişen, başka dalın kaynaklarıyla da ünsiyet peyda ederek kendisini geliştirebilir. Ama böyle olmaması lazım artık. Kurumsal bir hüviyet kazandırmak lazım. Hukuk Tarihi Enstitüsü lafı da geçti. Yani ona da ben çok heyecanlandım. Herhalde orada bu disiplinleri müfredata alarak bu eksiklikleri gidermek gerekiyor. Fıkıh bilmek sadece

Hukuk Tarihi yahut İktisat Tarihi yahut Sosyal Tarih açısından değil, Siyasi Tarih açısından da çok önemli bence. Bir örnek vereceğim. Sayın başkan kendini övdün demezse, bendenizin doktora tezi İslam Hukuku'nda ülke kavramıydı; bu *dâru'l-İslâm*, *dâru'l-harb* meselesi. Bundan yirmi yıl önce, ansiklopedide gezerken kütüphane müdürümü bir yabancı misafirle beni tanıştırdı. “A o siz misiniz?” dedi. Hayrola, dedim. Viorel Panaite, nasıl okunuyorsa bilemiyorum, Romanyalı bir zat. Ben Osmanlı-Romanya ilişkilerini çalışıyorum dedi. Romanya tabii kendi içinde serbest, dışta Osmanlı'ya bağlı. Kaynakları okuyorum “dünya ikiye ayrılıyor, *dâru'l-İslâm*, *dâru'l-harb*” diyor. “Şimdi Romanya'ya bakıyorum ne *dâru'l-İslâm*'a giriyor ne *dâru'l-harbe*. Osmanlı bir hukuki temele dayandırdı bu ilişkiyi, neye dayandırdı diye aylardır yıllardır uğraşıyorum bir türlü zihnimde canlanmadı” diyor. Sizin kitapta “*dâru's-sulh*” diye bir bölüm buldum, hatta onun altında bir de Hanefîlerin ayırımı var, şifa buldum, her şey zihnimde yerli yerine oturdu yoksa bu problemi ben çözemeyecektim” dedi. O yüzden İslami ilimler, özellikle fıkıh, Siyasi Tarih açısından da önemlidir. Hele Hukuk Tarihi açısından çok önemli. Ben bu toplantıların devam etmesi dileğiyle, hepinizi saygıyla selamlıyorum. Hayırlı günler.

Prof. Dr. Mehmet Akman: Saygıdeğer hocama teşekkür ediyorum. Katkıda bulunmak isteyen varsa söz alabilir.

Doç. Dr. Murteza Bedir: Hocam, karşılaştırmalı hukuk noktasına vurgu yapmanız gerçekten çok önemliydi Özellikle sabahki oturumda da geçti, ben biraz da şaşırılmışım hatta hukuk tarihçisi arkadaşlarla da konuştum. Roma Hukuku'na karşı sanki böyle bir tepki vardı, niye dedim acaba bizim hukuk tarihçileri Roma Hukuku'na karşı böyle mesafeli duruyorlar diye aklımdan geçirmiştim. Sonradan konuştuk, mesele anlaşıldı. Karşılaştırmalı hukuk derken, Umumi Hukuk Tarihi altında Roma Hukuku olsun, Türk Hukuk Tarihi olsun, başka hukuk tarihleri olsun, bunların tümünü kuşatan bir perspektife de, teorik bir perspektife de ihtiyaç var. İşte bu Karşılaştırmalı Hukuk ve Karşılaştırmalı Hukuk Tarihi alanında yazan bugün dünyada pek çok insan var ve bu alanlarda geliştirilmiş teoriler de var. Bu teorileri de dikkate almak gerekir diye düşünüyorum. Mesela bunlardan birisi Alan Watson. Onun hukuk, aşılama yöntemiyle büyür, gelişir gibi bir teorisi vardı. İşte bu tür teorilerin de Hukuk Tarihi çalışmalarımızda bir zemin oluşturacak şekilde üzerinde durulması gerekir diye düşünüyorum. Bir de bu toplantıda dikkatimi çeken bir şey var. Üç disiplin olduğu için ve bunlar da sanki ilk defa bir araya geldikleri için, sanki diyorum, tabii mutlaka geliyorlar, fakat herkes şöyle konuşuyor. “Biz hukuk tarihçiler”, “biz ilahiyatçılar”, biz tarihçiler” diye. Halbuki bence çalışılan konu belirlenmeli ve üç değil beş tane disiplin

de gerektiriyorsa hepsini öğrenmeliyiz. Yoksa o konuyu çalışmamamız gerekir diye düşünüyorum, öyle bakmamak gerekir. Ben zihnimizdeki bu kompar-tımanlaştırıcı yaklaşımın, doğru bir yaklaşım olmadığını düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mehmet Akman: Tabii bu artık bizim işimizi kolaylaştırıyor. Kimden duyduğumu hatırlamıyorum; Tarihçilerin nasıl işte işiniz zor değil mi, hem hukukçu hem tarihçi sorusuna, İşte hukukçuların yanında tarihten bahsediyoruz, tarihçilerin yanında da hukuktan bahsediyoruz, idare edip gidiyoruz diye cevap vermiş bir büyüğümüz. Tabii yani haklısınız anlamında. Fethi beyin sorduğu sualler vardı bundan önceki oturumda. Onlar cevapsız kaldı. Bilmiyorum tazelemek isterseniz buyrun.

Prof. Dr. Fethi Gedikli: Bir husus vardı sadece hocam. İngiltere'deki İslam Hukuku'nun belli sahalardaki uygulanışı konusundaki yorumunuzu ben merak etmiştim. Ötekiler sadece değiniler biçimindeydi.

Doç. Dr. Murteza Bedir: İngiltere'deki mesele bu İngiliz nüfusunun, azınlık Müslüman nüfusunun Pakistan Hindistan kökenli olmasından kaynaklanan bir problem. Pakistan ve Hindistan'da İslam Hukuku özellikle Aile Hukuku alanında Müslümanlar arasında hakim olduğu için bu ciddi bir problem teşkil ediyordu. Mesela İngiliz kadın veya bir İngiliz vatandaşı olan bir Hint kökenli, Pakistan kökenli bir kadın veya erkek Pakistanda evleniyordu. Sonra geliyor İngiltere'ye yerleşiyordu ve ciddi anlamda hukuki problemler ortaya çıkıyordu. O bağlamda İngiliz devleti "biz bu azınlığımızın başka ülkelerde uygulanan hukuk yapılarını dikkate almamız" şeklinde bir yaklaşım benimsedi. Doğrudan İslam Hukuku veya şeriatı dikkate alma şeklinde değil, Pakistan'da uygulanan şekliyle hukuku dikkate almamız gibi bir yaklaşımın ürünü o.

Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci: Benzer bir uygulama Yahudiler için de öteden beri vardır. Benzeri bir uygulama Kanada'da hem Yahudi hem Müslümanlar için başladı.

Arş. Gör. Abdullah İslamoğlu: Hocam bu Hukuk Tarihi'ni karşılaştırmalı olarak yapma düşüncesi bende öncelerde hasıl olmuş bir düşüncedydi. Yalnız ben burada şunu merak ediyorum: Bizim bugünkü anlamda yani şu anki statüde Hukuk Tarihi dersi buna müsait mi? Örneğin İstanbul Üniversitesi'nde Hukuk Tarihi Anabilim Dalı olarak geçiyor dersin adı, Türk Hukuk Tarihi değil, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı olarak geçiyor, bilmiyorum Marmara Üniversitesi'nde nasıl geliştiğini.

Prof. Dr. Mehmet Akman: Aslında Türk Hukuk Tarihi ama ana bilim dalı olarak Hukuk Tarihi.

Arş. Gör. Abdullah İslamoğlu: Yani kapsam olarak bizim alanımız buna müsait mi?

Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın: Ben onu araştırma olarak söyledim. Ders olarak değil. Hukuk Tarihi araştırmaları karşılaştırmalı olarak yapılmalıdır. Belki yüksek lisans, doktora seviyesinde Murteza beyin söylediği karşılaştırmalı bir Umumi Hukuk Tarihi dersi olabilir, yoksa lisans dersi olarak değil. Anabilim dalı Hukuk Tarihi, bilim dalı Türk Hukuk Tarihi o mecburi bir ders. Umumi Hukuk Tarihi var o da bir bilim dalı.

Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt: O seçimlik.

Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın: Bizde de seçimlik olarak var. Evet.

Prof. Dr. Mehmet Akman: Buyurun hocam.

Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez: Teşekkür ederim sayın başkan. Ben aslında genç arkadaşlarımızın katılma imkanı olsun diye çok söz almamak istiyordum ama ses çıkmadığı için aldım. İki şey söyleyeceğim. Önce Akif beye çok teşekkür ediyoruz bu güzel sunumu için. Atıfta bulundu, İslam hukukçularının çalışmalarına hazır konmuş gibi oluyor muyuz gibi, esprili bir atıfta bulundu. Aslında keşke olsun, yani temennimiz bu. Acaba bunu sistematik hale getirebilir miyiz? Yani Hukuk Tarihi'ndeki değerli meslektaşlarımız biz Hukuk Tarihi'nde şöyle bir konuyu aldık ama İslam Hukuku bakımından sadece mesela Ömer Nasuhi Bilmen merhumun kitabı elimizde var, başka bir şey bulamıyoruz. Keşke buna bir tez yapılsa dedikleri durumları, taleplerini iletecek bir merkez olabilir mi? Bu merkez kelimesinden hareketle de Ahmet bey tekrar telaffuz etti o enstitü konusunu. Ben şu anda kendi kendime düşündüm. Yüksek öğretim akademik teşkilatlanması içinde şu anda enstitü işi çok kolay görünmüyor. Ama Hukuk Tarihi Araştırmaları Merkezi'ni hemen bugünkü toplantının bir semeresi olarak eğer siz de sahiplenirsiniz, kolayca çözebiliriz. Bunu böyle sadece anabilim dalının faaliyeti olmaktan öte bir örgütlenme, bilimsel örgütlenme haline getirmek için ilk atılacak adım bu olsa gerek. Yani Hukuk Tarihi Araştırmaları Merkezi şeklinde bir kuruluş olursa sizin bu yükünüz de hafifleyebilir, bir müdür tayin ederseniz hocam başına, pekala o, işi çeker çevirir. Ondan sonra bu tür yardımlaşmalar, eşgüdüm çalışmalarını nasıl olur, onların planı, programı yapılır. Böyle bir faydası olacağını düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın: Hocam böylece sonuca da geçmiş olduk

sanki. Yani bundan sonra ne yapacağız, nasıl bir yol haritası çizelim? Gerçekten böyle bir merkeze ihtiyaç var. Şimdi biz dergi çıkarıyoruz ama derginin hukuki durumu ortada, Zaten dergimiz parayla satılan bir dergi değil. Bütün ilgililere gönderiyoruz. Böyle bir merkez olursa bu tür faaliyetler daha iyi olur. Bunu düşünelim. Yani bunu uygulamaya koymaya çalışalım. Merkez daha kolay organize olur, daha kolay kurulur. Genç akademisyen arkadaşlarımızdan birisi bir elektronik posta ağı kursak da, problemlerimizi, düşüncelerimizi bu ağ vasıtasıyla bütün hukuk tarihçilerine ve konuyla ilgilenen diğer akademisyenlere iletsek diyor. Ben bunu çok yararlı görüyorum. Başka bir vesileyle bir tıbbi yardım istedim bir doktordan, bana şunu söyledi: “Hocam bununla hiç ilgilenmedim ama bizim bir haberleşme ağımız var. Ben oraya bir mesaj atayım böyle bir şey gördünüz mü duydunuz mu diye. Bir iki güne kadar cevap gelir” dedi. Hakikaten iki gün sonra, gelen cevaplardan bir sonuç çıkarak bana yazdı. Herkesin yani, zaman zaman karşılaştığımız problemler var. Okuyamadığımız kelimeler çıkıyor, anlamlandıramadığımız, rayına oturamadığımız şeyler çıkıyor. Mesela ben hatırlıyorum bir yabancı sormuştu; bu vakıflar kuruluyor, onlar vakıf senetlerinde vardır biliyorsunuz vakfı kuran kimse sonradan vazgeçer vakfından. Bunu bir araştırmacı, ismi lazım değil, bunu vazgeçiyorlar diye yorumlamış. Halbuki bu tamamen bir hukuki ihtilaf konusu yapıp da vakfın dönülmezliğini sağlamaya yönelik bir hukuki işlem. Bunu öyle yazmış. Başka yabancı bir araştırmacı bir mektup gönderip bunu sormuştu. Mesela bu tip problemler, özellikle akademik hayatın her safhasında ama özellikle ilk safhalarda daha çok karşımıza çıkıyor, böyle bir ağ kuralım. Zaman zaman haberleşelim. Yeni çıkmış kitaptan haberimiz olur, makaleden haberimiz olur problem den haberimiz olur. Bunun ben çok yararlı olacağına inanıyorum.

Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt: İşte bu anlamda mesela ben şu konuda çalışıyorum acaba İslam Hukuku’nda öyle bir çalışma var mı, tarihçilerde.

Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın: Çok çok güzel olur. Bunu biz mutlaka kuralım. Zaman içerisinde bu ağa katılanlar da artar. Tabii o bir kontrollü katılım biliyorsunuz bu tür şeyler. İlgilenenler, katılanlar artar ve çok zengin bir tartışma ortamı ortaya çıkar. Onu inşallah, bu merkezi kurarsak merkezin bir faaliyeti olarak yürütelim. Bundan sonraki toplantıları yine böyle bir çalıştay olarak mı yapalım, kongre olarak mı, sempozyum olarak mı, bu tür çalıştaylar çok verimli sonuçlar çıkarıyor. Ne dersiniz efendim bu konuda görüşlerinizi alalım.

Doç. Dr. Macit Kenanoğlu: Belirli konular üzerine olursa daha isabetli olur diye düşünüyorum. Bu ilk tanışma toplantısı genel olabilir ama bundan

sonrakiler en azından tebliğ sunma şeklinde olursa daha faydalı olur diye düşünüyorum.

Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın: Sempozyum gibi filan veya kongre gibi, öyle mi?

Doç .Dr. Macit Kenanoğlu: Evet.

Doç. Dr. Ayhan Ceylan: Hocam temel metodolojik tartışmalar, problemler, sorunların da olabileceği veya o konuların da ele alınabileceği bir sempozyum şeklinde olabilirse daha yararlı olacağını düşünüyorum.

Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın: Başka ne olabilir? Buyurun

Prof. Dr. Fethi Gedikli: Kongre yapılabilir hocam yani bundan sonra bir kongre şeklinde, hukuk tarihçilerinin uluslararası katılımını sağlayacak bir Hukuk Tarihi Kongresi olabilir. Yani burada tema verilmez herkes çalıştığı alanda bildiri sunar.

Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın: Bir sene ulusal, bir sene uluslararası. Veya iki senede bir ulusal, iki senede bir uluslararası olabilir. Genç akademisyenleri hem tanımak hem onları cesaretlendirmek adına belki kongre olabilir hakikaten. Evet, başka, buyurun Zekeriya bey.

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun: Kongre fikri başlangıç itibariyle çok cazip çünkü bu konularda sağda solda farklı disiplinlerdeki çalışanları cezbedecektir ve en azından var olan birikimi bir kerede görmek sonra onu daha alt tematik toplantılara dönüştürmek herhalde çok daha faydalı olur. Yani şu anda ne var henüz herhalde bilmiyoruz. Tarihçi, ilahiyatçı, hukukçu, sosyolog vesaire, diğer disiplinlerden Fethi beyin de söylediği gibi herkes bir şey çalışıyor. Belki bu birikimin gözükmemesi açısından bir kongrenin yapılmasının çok yararlı olduğunu düşünüyorum. Ama ardından da mutlaka onu tematik hale dönüştürmek lazım. Belki çağrılı bir sempozyuma dönüştürmek lazım. Çünkü o, artık birbirini tekrarlayan sempozyumlara dönüşmemesi lazım.

Doç. Dr. Ayhan Ceylan: Aynı zamanda yapılacak kongrede Osmanlı coğrafyası içerisinden belki farklı alanların veya mukayeseli çalışmalar içerisinde konunun tartışılması ve öyle başlanması yarar sağlayabilir. Yani uluslararası bir boyut itibariyle.

Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın: İnşallah yani uluslararasının biliyorsunuz bir mali boyutu var. Maalesef üniversitelerimiz, bu bakımdan imkanları çok sınırlı. Ama düşünülmesi gerekir. Ali bey buyurun.

Prof. Dr. Ali Akyıldız: Hocam ben sempozyum veya kongrenin yararlı olduğuna inanmıyorum. Burada, şundan dolayı inanmıyorum. Herkes kendi üslubu üzere üretmiş olduğu bilgileri takdim ediyor. Çoğu kere de konunun çok aşınası olmayan kişiler tarafından takdir görerek gidiyor. Hepimiz bunları yaşadık. Ben biraz daha bizim kendimizi inşa etmemiz gerektiğini düşünüyorum. Yani bugünkü toplantı genel oldu ama, bu bize yaradı. Ben bizim kendimizi inşa etmemiz gerektiğini düşünüyorum. Ben şahsen artık sempozyumlar ve kongrelere çok mecbur kalmadıkça katılmıyorum. Ama atelye çalışmalarının ve böyle çalıştayların ama Macit'in söylediği gibi, bir tema etrafında gelen tebliğle ama daha samimi, insanların içindekileri ortaya koyabileceği çalışmaların yapılması gerektiğine inanıyorum. Bu bizi inşa eder. Ama öbür türlü, “eh ilginç bir konu işte, onu öğrendik” deyip geçeriz. Ben çok yanlış bir şey söylendiğinde de artık, eskiden hani Molla Kasımlık rolünü üstlenecek tecrübeli hocalarımız da artık yavaş yavaş çekiliyor, bu sefer kürsüden hakikati vaz eden vaizleri dinlemeye başlıyoruz. Bu bence çok makbul değil.

Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın: Hocam tecrübeli hocalar çekiliyor yeni hocalar tecrübe kazanıyor. Zaman yürüyor.

Prof. Dr. Ali Akyıldız: Zaman yürüyor ama burada mahiyeti biraz bence geliştirmek gerekiyor.

Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın: Evet, doğru. Efendim farklı bir şey var mı acaba?

Doç. Dr. Mustafa Şentop: Hocam ben bu ikisi arasında veya mevcutlar arasında bir tercih yapmak zorunda değilim diye düşünüyorum. Bir ulusal veya uluslararası kongre, iki yıllık üç yıllık periyotlarla belki yapılabilir. Ama bu tür toplantıların daha konulu olarak, daha önceden tebliğler hazırlanarak tartışılmalı olarak bu şekilde yapılmasında fayda var. Belli bir konu tespit edilerek yapılması mümkün. Yalnız bir şey yapabiliriz, belki bu ilahiyat tezleri için yapılan şeyin benzerini Hukuk Tarihi alanında da yapmamız gerekir. Gerçi bir kitap olmaz belki bu ama bir makale olabilir. Dergide yayınlanacak şekilde. Türk Hukuk Tarihi alanında yapılan tezler, yüksek lisans ve doktora tezleri derlenebilir. Belki bu Türk Hukuk Tarihi alanında yapılanların yanında, Türk Hukuk Tarihi'yle ilişkili olan ilahiyat veya tarih veya işte varsa Hukuk Sosyolojisi tezlerini de toplayan bir çalışmaya ihtiyaç var. Bir de ben zaman zaman takip ediyorum Almanya'daki Max Planck Enstitüsü'nün içerisinde onunla bağlantılı bir Genç Hukuk Tarihçileri Forumu var. Bu her yıl toplantı yapıyor, uluslararası bir toplantı yapıyor. Gerçi oraya giden bazı çalışmalarını gördüm ben, o kadar çok içerikli çalışmalar değil ama bununla bir

temas kurmaya çalışıyoruz ve teması olan arkadaşlar varsa, buradan bir ilişkiyle bir uluslararası toplantı organizasyonu olabilir.

Doç. Dr. Murteza Bedir: Kongre ve atölye çalışması ya da sempozyum, bunlar ayrı ayrı şeyler. Ayrı ayrı amaçları var her birinin. O yüzden neyi hedefliyorsak ona göre, kongre de olabilir, atölye çalışması da olabilir. Mesela Osmanlı Hukuku çalışmalarını derli toplu bir şekilde çeşitli yönleriyle araştırırsak bununla ilgili birkaç atölye çalışması yapılabilir. Ya da mesela Hindistan'ın Türk Hukuk Tarihi açısından önemi açık ama ortada bir çalışma yok bildiğiniz gibi. Şimdi biz bu alanda bir yönlendirme yaparak bir atölye çalışmasıyla bilgi birikimi, çeşitli kişilerin o alana ilgisinin artırılması gibi bir çağrılı toplantı yapabiliriz. Ya da Orta Asya'yla ilgili, konulu olan çalışmalar da yapılabilir. O açıdan yani nasıl bir hedef güdüyorsak ona göre bir şey yapılması gerekir diye düşünüyorum.

Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın: Şimdi efendim isterseniz şöyle bir şey yapalım. Bir defa biz Marmara Hukuk Tarihi Kürsüsü olarak burada bir araştırma merkezi için bir adım atalım. Hepinizin bu merkeze katkısını bekleyelim. Bundan sonra da, şartlara göre atölye çalışmasına da hepimiz sıcak bakıyoruz. Belki belli dönemlerde kongre de olabilir gerçekten. O birikimi hem ortaya koymak hem de genç akademisyenleri cesaretlendirmek adına veya onlara yol göstermek adına farklı ihtiyaçları karşılar bu tür toplantılar. Onu yapalım. Bu arada haberleşme ağını kuralım. Başka teklif varsa yani bu türe yönelik değil de bu Hukuk Tarihi'nin Türkiye'de gelişmesine yönelik. Mehmet Bey buyurun.

Prof. Dr. Mehmet İpşirli: Biz vaktiyle uzman arkadaşlarla bir araya gelmiştik. Bir daire çizelim, büyükçe bir daire yani bir araya gelsin uzman arkadaşlar. Bu daire hem uzun bir zamanı hem geniş bir coğrafyayı temsil eden bir daire olsa, nerelerde boşluklar var, bunları bilsek. Yani zaman zaman hepimizin eline yetenekli gençler düşüyor. Altyapısı fena değil dil konusunda alt yapısı var, ufku açık vesaire. Nadiren de olsa düşüyor, sizlere daha çok denk geliyordur. İlahiyatta böyle çok daha iyi kimseler olduğunu biliyoruz ve bu geniş daire içerisinde hukuk, tarih ve bizim fıkıh alanı İslam Hukuku'nun bazı alanları hakikaten tamamen boş durumda. Bazı alanlarında belki üst üste birikmeler vesaireler var. Evvela bir tespit yapmak lazım. Ben bunu sadece master ve doktora için söylüyorum, yani kongre vesaire için değil de. Böyle bir şeye ihtiyaç olduğu kanaatindeyim yani arkadaşlarımızın her birinin muhakkak ki görüşleri var, tespitleri var, öncelikleri vesaireleri var. Ama bunlar ayrı ayrı oluyor, dağınık vaziyette oluyor. Böyle istişari toplantı olsa bunlar,

on beş yirmi kişinin bir araya geldiği ve bu daireyi, önceden de tabii biraz hazırlıklı olarak bu daireyi oluşturmak gerekir. Biraz önce buyurduğunuz gibi, işte Maveraünnehir, mesela Murteza hoca, bu dille ilgili çalışma yaptığı zaman çok heyecanlandım. Yani o TALİD’de güzel bir çalışma yaptı, bu büyük bir eksiklik. Dolayısıyla elimize geçen böyle kaliteli gençleri oralara yönlendirmek suretiyle o siyah kısımlar nispeten gri hale geliyor, beyaz hale geliyor. On sene sonra belki çok farklı bir birikimle bir araya geliriz, mutlu oluruz, gözümüz arkada olmaz bir çok şeyi yaptırmış oluruz diye düşünüyorum. Böyle bir boşluk var. Nerelerde çalışmalar gerekiyorsa onu hepimiz iyi kötü biliyoruz ama bir araya gelip ortak değerlendirme yapmıyoruz. Bunu da bir proje gibi düşünün yani resmi bir proje değil de zımnî bir proje, gayriresmî bir proje gibi düşünün. Benim elimde şöyle hevesli bir genç var onu nereye yönlendireyim diye düşündüğümüzde önceden işte önceden belirlenmiş sen şu alana git. Birçok gençler geliyor, yapabilir mi yapamaz mı, hocam ben ne yapabilirim gibi soruyor, fazla bir şey söylenemiyor ama bireysel, önümüzde şöyle bir liste olsa da, dairenin şurası boş, şurası kapkara biraz aydınlatmak lazım dersenirse iyi olur diye düşünüyorum.

Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın: Gerçekten ben katkılarınızdan dolayı, katılmanızdan dolayı hepinize çok teşekkür ediyorum. Bir ilki böylece gerçekleştirmiş olduk. İnşallah Hukuk Tarihi çalışmaları Türkiye’de geliştiği zaman, ileride bu ilk toplantının önemi daha iyi hatırlanacak. Ben katkılarınızdan dolayı çok teşekkür ediyorum. Ev sahipliğinde hatalarımız olmuşsa biz bu konularda profesyonel değiliz, kusurumuza bakmayın. İnşallah bu toplantıları kah İstanbul’da kah Ankara’da bir başka bölgede yapabiliriz. Onun planlaması da artık bu merkez olarak İstanbul’daki arkadaşların görevi, civardaki arkadaşlar, Ankara ve İzmir’den destek alırsınız, inşallah yürütürüz. Herkese tekrar teşekkür ediyorum. Şimdi son olarak bir fotoğraf çektirelim efendim, lütfen. Buyurun.

HUKUK TARİHÇİLERİ

I. ULUSAL SEMPOZYUMA KATILANLAR

Abdullah İslamoğlu, Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

Ahmet Kılınç, Arş. Gör., Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

Ahmet Özel, Doç. Dr., Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM).

Ali Adem Yörük, Arş. Gör., Beykent Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

Ali Akyıldız, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

Ayhan Ceylan, Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

Barış Küçük, Öğrenci temsilcisi, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

Belkıs Konan, Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

Cihan Osmanağaoğlu, Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

Ebru Kayabaş, Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

Ekrem Buğra Ekinci, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

Feroz Ahmad, Prof. Dr., Yeditepe Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi.

Fethi Gedikli, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

Gülnihal Bozkurt, Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

İbrahim Kâfi Dönmez, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

M. Kâmil Yaşaroğlu, Dr., Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM).

M. Macit Kenanoğlu, Doç. Dr., Fatih Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

Mehmet Âkif Aydın, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

Mehmet Akman, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

Mehmet İpşirli, Prof. Dr., Fatih Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi.

Muharrem Kılıç, Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi.

Murteza Bedir, Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Mustafa Şentop, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

Müge Vatansever, Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
Nevin Ünal Özkorkut, Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
Osman Safa Bursalı, Arş. Gör., Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
Seda Örsten, Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
Süleyman Kaya, Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
Tahsin Özcan, Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
Yılmaz Yurtseven, Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
Yunus Apaydın, Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
Zekai Mete, Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
Zekeriya Kurşun, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.